

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE TRABZON'DA MÜLK SATIŞLARI

1160-1170 / 1747-1757

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turan AÇIK

HAZİRAN-2007

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE TRABZON'DA MÜLK SATIŞLARI

1160-1170 / 1747-1757

Turan AÇIK

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Tarih)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 08.06.2007

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 02.07.2007

Tezin Danışmanı : Prof. Dr. Kenan İNAN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Temel ÖZTÜRK

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

Haziran - 2007

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Özellikle “sessiz kalabalık” olarak adlandırılan halkın tarihini aydınlatmada vazgeçilmez kaynaklar olarak görülen şer‘iye sicilleri, içerdikleri zengin malzeme bakımından Osmanlı Tarihi çalışmalarında gittikçe artan bir öneme sahiptirler.

İçlerindeki belge gruplarının çeşitliliği ile toplumun tarihine daha iyi nüfuz edebilmek noktasında araştırmacılara geniş bir bakış açısı kazandırmaktadırlar. Bununla birlikte belgelerin, devletin resmî görevlisi kadıların elinden çıkmış olmaları, devlet merkezli bir yapı arzetmelerine neden olmaktadır. Toplumun tarihini aydınlatmada bu bakış açısının handikapları aşıkârdır. Bu nedenle çalışmada, devlet merkezli bakış açısının ötesine geçilmek istenmiş ve toplumun kendi dinamiklerine mümkün olduğu ölçüde yer verilmeye çalışılmıştır. Bunun için belgeler konularına göre tasnif edilerek, tek tek ele alınmaları yanında ulaşılan çeşitli istatistikî veriler ile de bütün halinde değerlendirilmiştir. Mülk satışı belgelerinin sahip olduğu diplomatik hususiyetler vasıtasıyla takip edilebilen bu yöntem sayesinde, erkek ve kadınların hangi sıklıkta ve ne şekilde mülk sattıkları, dinî ve sosyal grupların mülk satışlarındaki yeri ve tutumları, dönemin Trabzon’unda mülk piyasasındaki para arzı, hangi tür mülklerin ne kadar satıldıkları vb. konuları açıklığa kavuşturabilmek mümkün olmuştur. Yine tek tek değerlendirilen belgeler ile de mikro düzeyde bilgi edinerek parçanın bütüne sağladığı katkı sayesinde topyekûn bir bakış açısı elde edilmek istenmiştir. Bu şekilde görece uzun bir zaman diliminde, bir konuyu merkez alarak sosyal ve ekonomik tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Bu tezin, konusunun tespitinden yazım aşamasına kadar ortaya çıkan her türlü problemde bana yardımcı olup yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Kenan İnan’a, tez ile ilgili görüşlerinden faydalandığım Doç. Dr. Hikmet Öksüz, Doç. Dr. A. Mevhibe Coşar, Yrd. Doç. Dr. Temel Öztürk ve arkadaşım Arş. Gör. Miraç Tosun’a müteşekkirim.

01. İçindekiler

	Sayfa Nr.
0.SUNUŞ	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VI
03. Summary.....	VII
04. Tablolar Listesi.....	VIII
05. Kısaltmalar Listesi.....	X
GİRİŞ.....	1-10

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HUKUKİ BİR AKİD OLARAK BEY' (SATIM) ve TRABZON ŞER'İYE SİCİLLERİNDE BEY' AKİDLERİ.....	11-32
10. Hukuki Bir Akid Olarak Bey'.....	12
100. Bey' Akdinin Unsurları.....	13
101. Bey' Akdinin Hukuki Sonuçları.....	14
102. Bey' Akdinin Çeşitleri.....	14
1020. Şartları Bakımından.....	15
1021. Değiştirilen Nesnelere Bakımından.....	15
1022. Kâr Bakımından.....	15
11. Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan Bey' Akdi Uygulamaları.....	16
110. Bey'-i Bat-ı Kat' (Kesin Satış) Yöntemiyle Yapılan Satışlar.....	17
1100. Müzayede Yöntemi ile Yapılan Satışlar.....	19
1101. Takas Yöntemi ile Yapılan Satışlar.....	22
1102. Müzayede ve Takas Yönteminin Birlikte Uygulandığı Satışlar.....	25
1103. Mukayada Yöntemi ile Yapılan Satışlar.....	27
111. Bey'-i bi'l-Vefa Yöntemi ile Yapılan Satışlar.....	28
112. Şufa Hakkı.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL BAKIMDAN TRABZON'DA MÜLK SATIŞLARI.....	33-72
20. Mülk Satışlarının Nedenleri.....	33
21. Mülk Satışı Belgelerinin Diplomatığı.....	36
22. Nicel Analizden Nitel Analize Mülk Satışları.....	41
220. Satışların Din, Cinsiyet ve Vekil Tayin Etme Hususiyetlerine Göre Dağılımı.....	44
221. Mülk Satışları ve Mahalleler.....	48
23. Mülk Satışlarının Sosyal Statüye Göre Dağılımı ve Mülk Satışlarında Esnaflar.....	62
230. Mülk Satışlarının Sosyal Statüye Göre Dağılımı.....	62
231. Mülk Satışları ve Esnaf Grupları.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADÎ BAKIMDAN TRABZON'DA MÜLK SATIŞLARI.....	73-108
30. Mülk Satışlarının Fiyat Aralıkları ve Karşılaşılan Bazı Problemler.....	73
300. Kaybedilen (İzaat Edilen) Meblağlar.....	75
301. Nakit Paranın Yanında Artı Değerin Verildiği Satışlar.....	78
302. Mülk Satışlarının Fiyat Aralıkları.....	83
31. Satıma Konu Olan Mülklerin Özellikleri.....	90
310. Ev Merkezli Mülkler.....	91
311. Mülk Menziller.....	99
312. Arsa ve Bahçeler.....	100
313. Ticarî Müesseseler.....	102
314. Karma Mülkler.....	108
4. SONUÇ	109-114
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	115-132
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

02. Özet

Bu çalışmada, şer'îye sicillerinden yararlanılarak yapılacak tespitlerle uzun bir geçmişe ve kent kültürüne sahip Trabzon'un tarihine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Şer'îye sicilleri, Osmanlı klasik ve klasik sonrası dönemde kaza idaresinde mülkî, adlî, beledî ve askerî olmak üzere çok geniş bir görev manzumesine sahip olan kadıların tuttukları defterlerdir. Kadıların görev manzumesindeki bu genişlik, şer'îye sicillerinin içerisinde barındırdığı belgelerin çok çeşitlilik arzmesine sebep olmuştur. Bu çeşitliliğin bir bölümünü de mülk satışı belgeleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Trabzon İl Halk Kütüphanesi arşivinde bulunan 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921 ve 1922 nolu Trabzon şer'îye sicillerindeki mülk satış kayıtları incelenmiştir.

Tez, giriş ve 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şehir tarihi çalışmalarının durumuna, bu çalışmalarda kullanılan kaynaklara ve dolayısıyla şer'îye sicillerine değinilmiş, akabinde daha önceden mülk satışları temelli yapılan çalışmalar tanıtılarak bu çalışmada elde edilecek sonuçlar hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. Son olarak da tezde izlenen yöntem üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, İslam hukukunda bey' akdi hususunda teorik bilgiler verilmiş, daha sonra pratikte bu akdin nasıl uygulandığı şer'îye sicillerinden elde edilen malzeme sayesinde gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, mülk satışı kayıtları, sahip oldukları diplomatik hususiyetler vasıtasıyla, tek başlarına ifade ettikleri anlamların yanında toplu olarak da değerlendirilerek, Trabzon'un sosyal durumu hakkında tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde de yine aynı metot çerçevesinde ekonomik yapıya dair tespitler yapılarak sosyal veriler ile bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Şer'îye sicilleri içerisindeki belge gruplarından sadece mülk satışları temel alınarak yapılan çalışmada görülmüştür ki, tek bir belge grubu sistematik bir şekilde incelemeye tabi tutulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra hayatına dair mikro düzeyde sosyal ve ekonomik tespitler yapmak mümkün olmaktadır.

03. Summary

In this study, using kadi court records it is aimed to make contribution to the history of Trabzon, which has significant civilization culture by means of its long historical background. Court records were kept by kadis' who had wide range of service including civilian, judicial, municipal and military. The wideness of kadis' service distribution caused large variation in type of documents in court records. One of the reasons variation is the presence of property selling documents. In study, court records which numbered from 1916 to 1922 investigated. Mentioned records can be found in Public Library of Trabzon.

The thesis consists of three sections. In the introduction, statuses of city studies are evaluated. References in these studies, which leads us to court records, are researched. Subsequently, by presenting former studies, in subject of property sellings, to inference the results of this study. At the end, methodology is evaluated. In the first part, theoretical information on selling contract in Islamic laws are given and then how to applicate this contract in practice is shown by means of using materials taken from court records. In the second part, it is tried to make evaluation on Trabzon's social structure, using property selling records by means of their diplomatical features. In the third part, economical structure discussed to make a unity between social data was tried with same methodology.

As a result, using property selling documents in the court records, it is possible to get information about provincial, social and economic life of the Ottoman Empire.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	İncelenen Trabzon Şer‘iye Sicillerindeki Mülk Satışlarının Toplam Kayıtlara Oranı.....	43
2	İncelenen Trabzon Şer‘iye Sicillerinde Tespit Edilen Mülk Satışlarının Dinî Gruplara Göre Dağılımı ve Toplam Mülk Satışına Oranları.....	44
3	1916 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	50
4	1917 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	51
5	1918 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	52
6	1919 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	53
7	1920 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	54
8	1921 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	55
9	1922 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	55

10	1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı.....	56
11	İncelenen Trabzon Şer'ie Sicillerindeki Mülk Satışı Yapan Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı.....	63-64
12	İncelenen Trabzon Şer'ie Sicillerindeki Mülk Alımı Yapan Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı.....	65
13	İncelenen Şer'ie Sicillerine Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarına Ait Fiyat Aralıklarının Dağılımı ve Oranları.....	89

05. Kısaltmalar Listesi

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
AÜ DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi
b.	: bin (Oğul, Müslümanlar için kullanılır)
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
IRCICA	: Research Centre for Islamic History, Art and Culture
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
md.	: madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.Ş.S.	: Trabzon Şer'ıye Sicili
v.	: veled (Oğul, zimmîler için kullanılır)
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

1683 yılında Viyana önlerinde Osmanlı ilerlemesi durdurulmuş ve arkasından 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti o zamana kadar görülmemiş bir toprak kaybına uğramıştı. Bununla birlikte 1711 Prut zaferi ve ardından gelen Pasarofça Antlaşmaları ile uzun harp yıllarının kayıpları kısmen telafi edilmişti. Bu kısmi toparlanmanın ardından yaşanan Lale Devrinde Osmanlı Devleti, dış politikasında barış yanlısı bir tutum izlemişti. Ancak 1723 yılında başlayıp aralıklarla 1746 yılına kadar devam eden Osmanlı-İran savaşları bunu sekteye uğratmıştır. Yine 1736-1739 yılları arasında Osmanlılar Rusya ve Avusturya ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. İşte Lale Devri ile başlatılmaya çalışılan fakat İran, Rusya ve Avusturya tarafından sekteye uğratılan barış politikası, 1746 tarihinde İran ile sona eren savaş neticesinde 1768 yılına kadar sürmüştür.¹

Bu kısmi barış döneminde Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısına dair henüz yeterli derecede araştırma yapılmamıştır. Bu, bir ölçüde 17. ve 18. yüzyılların genelde tarih araştırmaları açısından diğer yüzyıllara nazaran ihmal edilmesine bağlanabilir.² Fakat asıl önemli husus, geç denebilecek bir zamanda sosyal ve ekonomik tarih çalışmalarına yönelmemizdir. 20. Yüzyılın ilk yarısında özellikle Annales Okulu'nun³ tarih yazımını örnek alan Ömer Lütfi Barkan ve daha sonraki dönemlerde de Halil İnalcık'ın çalışmaları neticesinde sosyo-ekonomik tarih yazım tarzı Osmanlı etütlerinde yer bulmaya başlamıştır. Onların açtığı bu yoldan hareket eden birçok tarihçi çalışmalarını bu alanlara kanalize etmiştir. Fakat henüz çok yeni bir alan olması ve üç kıtaya yayılmış büyük bir imparatorluğu kendisine konu edinmesi nedeniyle hâlâ birçok soru cevap beklemektedir.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi Kuruluştan Küçük Kaynarcaya, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 54-63.

² 17. ve 18. yüzyılların tarih araştırmalarında ihmal edilmesinin nedenleri ve Osmanlı Tarihinin mevcut dönemleri hakkında eleştirel bir yaklaşım için bkz. Mehmet Genç, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Periyotlaştırma Meselesi", **Osmanlı Geriledi mi?**, (haz. Mustafa Armağan), Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 329-346.

³ Bu okul hakkında bkz. Peter Burke, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, (çev. Mehmet Küçük), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002.

Annales Okulu mensuplarından ünlü tarihçi Fernand Braudel'in dediği gibi "tarihi bütün yönleriyle seferber ederek"⁴ şehirlerin de çeşitli yönleri ile incelenmesi, bize aynı zamanda o ülkenin genel durumu hakkında bilgi verir. Bilindiği üzere yerel tarih, genel tarihin teferruatı olması nedeniyle onu tamamlayan bir yapı arz etmektedir. Onun için tarihçiler şehirlerin tarihsel gelişimlerini aydınlatmak için ayrıntılı araştırmalara girişmişlerdir.⁵

Şehir tarihi çalışmalarının odağında genelde tahrir defterleri ve şer'îye sicilleri olmak üzere iki ana kaynak grubu yer almaktadır. Bunlardan, ağırlıklı olarak tahrir defterlerine dayanılarak yapılan çalışmalar, 1940'lı yıllarda Ömer Lütfi Barkan'ın Tapu Tahrir Defterlerini esas alarak yaptığı çalışmalarla başlamış ve zamanla inceleme konularının çeşitliliğinde görülen renklilikle hız kazanarak devam etmiştir. Özellikle bunlar içerisinde 1960'lı yıllarda Nejat Göyünç ile başlayan "sancak/kaza" esaslı çalışmalar, daha sonraki tarihçiler tarafından devam ettirilmiştir.⁶ Söz konusu bu çalışmalarda sancaklar genel olarak ele alınmakla birlikte, sancakların içindeki şehirlere dair de bilgiler ortaya konulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır.⁷

Şehir tarihi çalışmalarında ağırlıklı olarak kullanılan bir başka kaynak grubunu da bilindiği üzere şer'îye sicilleri oluşturmaktadır. İhtiva ettiği sosyal, iktisadî, siyasî, askerî ve kültürel bilgilerle kent tarihi araştırmalarında çok önemli açılımlara imkân veren şer'îye sicilleri, büyük miktarda incelenen bölgede, mahkemeye intikal eden her türlü hukuki

⁴ Braudel'in tarih görüşü için bkz. Fernand Braudel, **Tarih Üzerine Yazılar**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

⁵ Özer Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 12.

⁶ Bu çalışmalara örnek olması açısından bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991; Mehmet Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989; aynı yazar, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989. Bu çalışmalar içerisinde Emecen'in çalışması zengin arşiv malzemesinin yanında şer'îye sicillerini de kullanması nedeniyle ayrı bir önem arz etmektedir.

⁷ Sancak/kaza çalışmaları hakkında bir değerlendirme için bkz. Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Şehir Tarihi**, C. 3. S. 6, İstanbul 2005, s. 70-73. Tahrir defterlerine dayalı olarak yapılan çalışmalara eleştirel bir yaklaşım için bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi**, C. 1, S. 1, İstanbul 2003, s. 267-286. Sadece tahrir defterlerine dayanılarak yapılan çalışmaların eleştirisi ve şer'îye sicillerinin tahrir defterlerini tamamlar mahiyette bir kaynak grubunu teşkil etmesi hususlarında bkz. Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", **Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 43-66.

anlaşmazlığın veya anlaşmanın kayıtlarının tutulduğu defterler olmanın yanında; merkez-taşra arasındaki yazışmaları da bünyesinde barındırmaktadır. Şer'îye sicillerinin klasik ve klasik sonrası dönemde kaza idaresinde mülkî, adlî, beledî ve askerî olmak üzere çok geniş bir görev manzumesine sahip olan kadıların tuttukları defterler olmaları, barındırdıkları belgelerin de çeşitlilik arzemesine sebep olmuş gözükmektedir.⁸ Söz konusu bu kadıların tuttuğu zabıtlar olan sicillere kısaca “defter” adı verilmekteydi. Mahkemelerde mahkeme sonuçlarını sicillere yazma görevi “mukayyid” denilen görevlilere verilmişti. Mahkemeye intikal eden her türlü yazı, belirli bir disiplin içerisinde, bu defterlere kaydedilmekteydi. Mahalli konulara ilişkin olarak, kadıların veya naiblerin verdikleri kararlar sicilin bir tarafına, merkezden gelen her türlü resmi yazışmalar ise sicilin öbür tarafına yazılırdı.⁹ Alım-satım, borç-alacak, evlenme-boşanma, vakıf, hibe, nafaka, cürm ve cinayet gibi mahalli olayların yazıldığı bölüme “sicill-i mahfuz”, merkezden gelen ferman, berat, buyruldu, izinname gibi belgelerin yazıldığı bölüme ise “sicill-i mahfuz defterlü” denilmekteydi.¹⁰ Bu özellikleri dolayısıyla *birinci elden kaynak* olma durumundaki şer'îye sicilleri incelenmeden Osmanlı Tarihinin özellikle sosyal ve ekonomik bünyesi hakkında yorum yapabilmek zor görünmektedir.

Siciller üzerinde ilk çalışmaların 1930'larda dönemin halkevi dergilerinde yapıldığı görülmektedir. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın 1935'te “Şer'î Mahkeme Sicilleri”¹¹ ve T. Mümtaz Yaman'ın 1938'de yine “Şer'î Mahkeme Sicilleri”¹² başlıkları altında Ankara Halkevi dergisi *Ülkü*'de yayınladıkları makaleler bu konuda yazılmış olan ilklere aittir. Böylece şer'îye sicillerinin Osmanlı Tarihinin aydınlatılmasında çok önemli bir kaynak grubunu

⁸ Kadıların sahip olduğu bu geniş görev manzumesi ve genel olarak Osmanlı Devleti'nde kadı hakkında bkz. İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994; Fahrettin Atar-İlber Ortaylı, “Kadı”, **D.İ.A.**, C. 24, İstanbul 2001, s. 66-73; Ebul'ula Mardin, “Kadı”, **İ.A.**, C. 6, İstanbul 1993, s.42-46. Kadıların şahsi zevk ve ilgilerini yansıtmaması bakımından, Sivas'ta tahminen 1766 tarihinden itibaren tutulmaya başlayan bir sakk kitabı ve bu kitap içerisinde bulunan ve de dönemin kadıların tarafından tutulmuş olan hususi notlar hakkında bkz. Ömer Demirel, “Bir Osmanlı Kadısının Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakki”, **Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (07-09 Nisan 1999)**, Konya 2000, s. 199-205. Zamanın kullanımı açısından 17. Yüzyıl Ankarası'nda bir kadının günlük iş hacmi hakkında bkz. Hülya Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 151-166.

⁹ Bununla birlikte bu sıraya her zaman uyulmadığı ve kimi zaman hüccet ve ilamların olduğu bölümde hükümlerin de yer alabildiği görülmektedir.

¹⁰ İbrahim Yılmazçelik, “Şer'îye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülahazalar”, **I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)**, Ankara 1998, s. 160-161; Kenan Ziya Taş, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer'îye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, **I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)**, Ankara 1998, s. 178.

¹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Şer'î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü**, VII (29), Ankara 1935, s. 365-368.

¹² T. Mümtaz Yaman, “Şer'î Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü**, XII (68), Ankara 1938, s. 153-164.

teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir. Sicillerin çalışılması gerektiğine dair yapılan bu vurgu neticesinde sicil çalışmalarında nicelik bakımından bir artış meydana gelmiştir. Fakat bunların bugün için tarihsel bir kurgu içerisinde derinlemesine analiz yapan çalışmalar olmaktan ziyade sicilleri transkribe ederek gündeme getirme fonksiyonunu icra ettikleri söylenebilir.¹³

Tespit edilebildiği kadarıyla tarih kurgusu içerisinde sicilleri bir kaynak olarak ele alanlardan ilki Halil İnalçık'tır. Onun 1943'te "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak"¹⁴ ve 1953-54'te "15. Asır Türkiye İktisadî İçtimaî Kaynakları"¹⁵ başlıklarıyla yayınladığı makaleler, sicillerin kullanılma alanlarını belirlemiş ve bunları gruplandırarak mevcut bilgiler ile birlikte değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ayrıca İnalçık şehirlerin canlı tarihine kaynaklık etmesi bakımından son derece önemseydiği sicillerin mutlaka kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

Bu doğrultuda sicillerin yerel tarihler için kullanılmasının ilk örneklerine bakıldığında M. Çağatay Uluçay'ın çalışmaları ile karşılaşılmaktadır. Uluçay devlet arşivlerinin boş bıraktığı alanları dolduran bir unsur olarak sicillerin kullanılmasının önemini vurgulamakta, yüksek devlet memurları ve ilim adamlarının dışında halkın günlük yaşamının yansıtılmasına da dikkat çekmektedir.¹⁶

Bundan sonra R. Jennings sicillerin kendisine sağladığı mikro düzeydeki bilgilerle Osmanlı tarihini ele almış ve birçok konuyu ilk defa işlemiştir. Bu çalışmaları ile de Osmanlı toplumunun düşünülenden çok daha esnek ve geçişken bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Özellikle kadın konusunda çok ciddi çalışmalar yapmıştır.¹⁷ 1980'lerden sonra ise artık Osmanlı ve Ortadoğu çalışmalarının birçok alanında siciller birinci derecede

¹³ Bu doğrultuda bir çalışma için bkz. Halit Ongan, **Ankara'nın Bir Numaralı Şer'îye Sicili: 21 Rebiülahir 991 evahir-i Muharrem 992 (14 Mayıs 1583-12 Şubat 1583)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958; aynı yazar, **Ankara'nın İki Numaralı Şer'îye Sicili (20 Kasım 1588-11 Temmuz 1590)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

¹⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **AÜ DTCF Dergisi**, 1 (2), Ankara 1943, s. 89-96.

¹⁵ Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî İçtimaî Kaynakları", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 187-201.

¹⁶ M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'îye Sicillerine Dair Bir Araştırma", **Türkiyat Mecmuası**, X, İstanbul 1953, s. 289.

¹⁷ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. XVIII, Part 1, p. 53-114.

tarih kaynakları olarak kullanılır olmuştur. Kadın çalışmaları, Müslim-gayrimüslim ilişkileri, toplumun maddi kültürü, Osmanlı hukuku çalışmaları ve başka birçok konu sicillerin kullanımı ile yeni okumalar ve anlamalar sayesinde daha derinlemesine analizlere şahit olmuştur.¹⁸

Görüldüğü üzere birçok konuyu bünyesinde barındıran şer'îye sicilleri, yaptıkları çalışmalarda araştırmacılara daha geniş bir perspektif kazandırarak Osmanlı toplumunun yapısını anlamada çeşitli olanaklar sunmuştur. İşte bu çeşitliliğin bir bölümünü de mülk satışı belgeleri oluşturmaktadır. Belgeler üzerinde yapılacak sistemli çalışmalar neticesinde sosyal ve ekonomik birçok konuyu açıklığa kavuşturmak mümkün olabilmektedir. Bu noktada, daha önceden özellikle mülk satışı belgelerini kaynak olarak kullanan kimi çalışmalara göz atılacaktır. Böylelikle çalışmamıza geçmeden önce belgelerin niteliğini anlamada ve elde edilebilecek sonuçları kestirebilmekte fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

Suraiya Faroqhi'nin 1987 yılında yayınlanan *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri* adlı kitabı alandaki ilk çalışmadır.¹⁹ Esas itibariyle bir giriş, beş bölüm ve bir sonuçtan oluşan çalışmada Faroqhi gayesini üç soru ile şekillendirmektedir. Buna göre; Anadolu şehirleri 17. yüzyılda nasıl bir fonksiyona sahipti, ne tür binaları ihtiva ediyordu ve bunlar nasıl kullanılıyordu? Bu sorular çerçevesinde Ankara ve Kayseri şehirlerinin evlerini, fiziki özelliklerini, ev sahiplerini ve bunların sosyo-ekonomik durumlarını inceleyen yazar, söz konusu konuları açıklığa kavuşturmak için kendisine mikro düzeyde veri sağlayan şer'îye sicillerini ana kaynak olarak kullanmaktadır. Yine Ankara ve Kayseri şer'îye sicillerinin yanında çeşitli arşiv kaynaklarından ve çalışmasını destekleyen makale ve kitaplardan da istifada ettiğii görülmektedir. Şer'îye sicillerinde bulunan mülk satışı kayıtlarını kendine has üslubu ile işleyerek bazı genel yargılara varmak isteyen Faroqhi ev, ev sahipleri ve satış meselelerinin Osmanlı şehir toplumunun durumunu aydınlatacak çok önemli ölçüler olduğunu belirterek, şehirlerin refah seviyelerinin bu kayıtlara bakılarak ortaya konulabileceğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda da kendi çalışmada Ankara ve

¹⁸ Bugüne kadar kadı sicilleri kaynaklı yapılan çalışmalar hakkında bir literatür değerlendirmesi için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi*, C. 1, S. 1, İstanbul 2003, s. 305-344.

¹⁹ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

Kayseri’de çok değerli evlerin bulunmasından yola çıkarak her iki şehrin de refah seviyelerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmaktadır.²⁰

Bir diğer çalışma, Ruhi Özcan tarafından 1993 senesinde tamamlanmış olan, *17. Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)* başlıklı doktora tezidir.²¹ Ağırlıklı olarak Konya’daki mülk satışlarını çalışmasına konu edinen Özcan, elde ettiği verileri Antep’te aynı dönemde gerçekleştirilen mülk satışları ile karşılaştırarak iki şehir arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmeye de çalışmıştır. Bu doğrultuda söz konusu tarihleri içeren Konya’ya ait 13 şer’iye sicili ile Gaziantep’e ait 9 şer’iye sicilini çalışmasının ana kaynağı olarak belirlemiştir. Sicillerden, Konya için elde ettiği 2000’den fazla mülk satışı belgesi ile Gaziantep için 500 civarındaki belgeyi ele alarak tezin yapısını oluşturan Özcan, mülk satışlarını 4 bölüm halinde incelemiştir. Çalışması için belirlediği tarih aralığına kadar olan Konya tarihi hakkında kısa bir malumat verdikten sonra sırasıyla ev satışlarını, bağ ve tarla satışlarını, dükkân ve değirmen satışlarını ve son olarak da sicillerde karşılaştığı narh listelerinden elde ettiği verilerle dönemin Konya’sındaki ve Antep’indeki çeşitli maddelerin fiyatlarını tespit etmiştir. Sonuç olarak incelediği ev satışı belgelerinin satılan diğer gayrimenkullere oranla daha muntazam olmasından hareketle o dönemde ev sahibi olmaya çok önem verildiğini vurgulamıştır.

Daha önce yapılmış çalışmalar hususunda şimdi üzerinde durulacak olanlar, Trabzon ile ilgili olmaları nedeniyle çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptirler. Buna göre, Kenan İnan tarafından kaleme alınan ve 1999 yılında yayınlanan “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları” adlı makalede²², 1831 nolu Şer’iye Sicilinde bulunan 175 mülk satışı kaydı değerlendirilmiştir. Bu kayıtlar arasında Müslümanlar arasında, zimmîler arasında, Müslümanlarla zimmîler arasında yapılan satışların sayıları ve yüzdeleri tespit edilmiştir. Daha sonra İnan, Müslim ve gayrimüslim kadınların mülk sahibi olma durumuna ve mahkemelere bizzat gelerek mi yoksa vekil aracılığıyla mı satış işlemlerini gerçekleştirdiklerine bakmıştır. Ayrıca Müslim ve gayrimüslim kadınların mülk satışlarındaki tutumlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu

²⁰ Suraiya Faroqi’nin kitabı hakkında bir değerlendirme için Feridun Emecen’in *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 229-232’deki yazısına bakılabilir.

²¹ Ruhi Özcan, *17. Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1993.

²² Kenan İnan, “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre Trabzon’da Mülk Satışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 120, İstanbul 1999, s. 103-124.

tespitlerden sonra Müslim ve gayrimüslim erkeklerin mülk sahibi olma oranları, mülklerini daha çok kimlere sattıkları, vekil kullanıp kullanmadıkları hususlarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ileriki bölümlerinde satışların gerçekleştiği yerler hususu üzerinde durulmuş ve bu mekânlar Trabzon içi ve dışı olmak üzere iki kısma ayrılarak incelenmiştir. Buradan elde edilen veriler tablolar halinde sunularak Trabzon içi ve dışında hangi mahalle veya köylerde Müslüman veya gayrimüslim nüfusun ağırlıkta olduğu konusuna sınırlı da olsa yorum getirilmeye çalışılmıştır. Bunun akabinde Trabzon içinde ve dışında gerçekleşen mülk satışlarından örnekler verilerek mülk fiyatları hakkında da fikir verilmeye çalışılmıştır. Yine fiyatlarla bağlantılı olarak o dönemde piyasalarda tedavül eden yabancı paralar meselesi üzerinde durularak Trabzon'daki mülk satışlarında çoğu zaman bu yabancı paraların neden kullanıldığı konusuna kısaca değinilmiştir. Bunun yanında o dönemde emlak alım-satımının meslek olarak yapılıp yapılmadığı hususunda bir fikir yürütülmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu tespitleri yaptıktan sonra yazar, belgelerinin sağladığı geniş bakış açısıyla satış işlemlerinde adına sıkça rastlanan zeytin ağaçlarından hareketle dönemin Trabzon'undaki zeytin yetiştiriciliği hususuna değinmiştir. Bu şekilde çalışmasını tamamlamış olan İnan, Osmanlı taşra hayatını en ayrıntılı bir şekilde yansıtan şer'îye sicillerini kaynak olarak kullandığı bu çalışması ile, sadece bir noktadan ele alınsa bile sicillerin ihtiva ettikleri bilgilerin çok zengin olduklarını göstermiştir.

Diğer bir çalışma da, yine Kenan İnan tarafından kaleme alınan ve Trabzon'a bağlı Akçaabat Kazası'ndaki mülk satışlarını ele alan "Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları (1648-1658)" adlı makaledir.²³ Bu çalışmada İnan, Trabzon kırsalında mülk satışlarının nasıl cereyan ettiğine eğilerek, Osmanlı çalışmalarında eksik bırakılmış bir konu olan kırsal hayata dair mülk satışları ekseninde önemli bilgiler sunmuştur.²⁴

Üzerinde durulacak son çalışma Miraç Tosun tarafından 2005 yılında tamamlanan *Şer'îye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1148-1735/1153-1741)* adlı yüksek

²³ Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları (1648-1658)" **Akçaabat Yazıları I**, (der. Fethi Gedikli), İstanbul 2004, s. 105-116.

²⁴ Osmanlı toplumunun kırsal hayatının henüz yeterince çalışılmamış olduğuna dair ve bu boşluğu bir nebze de olsa doldurmaya çalışan iki çalışma için bkz. Suraiya Faroqhi, "Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar'da Kırsal Toplum I", **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat**, (çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 57-101; aynı yazar, "Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar'da Kırsal Toplum II", **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat**, (çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 103-155.

lisans tezidir.²⁵ 1901, 1902, 1903, 1904 nolu Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde bulunan mülk satışı belgelerindeki verilere dayanılarak hazırlanan çalışmada Tosun, tezin asıl kısmını oluşturan bölümlere geçmeden önce Trabzon tarihine kısaca değinmiştir. Bunun ardından mülk satışlarının hukuki zeminini, sicillerde bu akidlerin ne şekilde cereyan ettiğine dair örnekler vasıtasıyla açıklamaya çalışmıştır. Hukuki bakımdan mülk satışlarının durumu incelendikten sonra ikinci bölüm olan Trabzon'da mülk satışları bahsine geçilmiştir. Bu bölümde toplumsal statü, fiyatlar ve mülklerin özellikleri bakımlarından satışlar incelenmiş, sırası geldikçe verilen tablolarla da konu daha açık bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır. Trabzon tarihinin belli bir kısmına mülk satışları cephesinden eğilerek ortaya konulmuş olan çalışmadan elde edilen sonuçlar; altı yıllık süre zarfında o dönem Osmanlı toplumunun küçük bir kesitini oluşturan Trabzon sakinlerinin çeşitli yönlerine ışık tutmuştur.

Bu çalışmada da 15 Ağustos 1461²⁶ yılında fethedilerek Osmanlı hakimiyetine giren Trabzon'un 18. yüzyılın ortalarındaki durumu hakkında, mülk satışlarının bize sağladığı bakış açısı ile çeşitli tespitlerde bulunulacaktır. Çalışmada Trabzon'un konu edinilmesinin nedeni; tarihin her döneminde çok önemli bir şehir olduğu görülen Trabzon'un bu köklü geçmişi ile şehir hayatını yansıtabilecek en iyi yerlerden birisi olmasıdır. Doğu Karadeniz sahilinde bir koya sahip bulunan ve hinterlandı ile iç bölgelerle bağlantı kurabilen Trabzon, bu özellikleri dolayısıyla ilk çağlardan itibaren Doğu Karadeniz'in en mühim limanı haline gelmiş, Doğu Asya ve İran ticaret emtiası Trabzon üzerinden İstanbul'a ulaştırılmıştır.²⁷ Bu konumunun yanı sıra asker, savaş malzemesi sevki ve iaşe hususunda da önemli bir üs konumunda bulunmaktadır.²⁸ Trabzon, sahip olduğu bu cazibe ve özellikle de Osmanlı

²⁵ Miraç Tosun, **Şeriyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1148-1735/1153-1741)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2005.

²⁶ Trabzon'un fetih tarihi hakkında çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar hakkında bkz. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 6-7; Trabzon'un fethi için bkz. Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, Ankara 2001, s. 106-117.

²⁷ Mübahat Kütükoğlu, "XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 97. Trabzon İpek Yolunun Batıya doğru olan güzergahında en önemli durak yerlerinden biriydi. Trabzon'un bu konumu için bkz. Mehmet Tezcan, "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. 1, Trabzon 2002, s. 71-90.

²⁸ Nitekim Şah İsmail'e karşı düzenlenen seferde erzak ve mühimmat gemiler ile Trabzon'a sevkolanmış ve buradan deve ve katırlarla orduya gönderilmişti. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 263. Trabzon'un stratejik konumu hakkında ayrıca bkz. Temel Öztürk, **İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 12-72.

Devleti'nden önce Trabzon'a hakim bulunan Trabzon Rum Devleti'nin Osmanlıların Doğu Anadolu'daki rakibi Akkoyunlu Devleti ile birlikte hareket ederek takındığı düşmanca tutum nedeniyle²⁹ Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir. Fethin akabinde geleneksel Türk-İslam politikası çerçevesinde, şehir iç ve dış iskâna tabi tutulmuş ve birçok iktisadî ve içtimaî müessese kurulmuştur. Fetihden sonra 1486 yılından itibaren yaklaşık yüzyıllık bir süre zarfında, Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusu geride bırakarak şehre hakim unsur hüviyetini kazanmıştır.³⁰ Müslüman kesimin hakimiyeti 17. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir. Nitekim 17. yüzyılın ortalarına doğru Trabzon'un tipik bir Osmanlı şehri haline geldiği görülmektedir.³¹ 18. yüzyıla geldiğinde Osmanlı Devleti'nin 28 eyaletinden biri olan Trabzon'un³² tipik bir Osmanlı şehri olma durumu devam etmiştir. Bu durumu şer'îye sicillerinin sağladığı zengin malzeme sayesinde de gözlemlemek mümkün olabilmektedir.³³

Bu çalışmada, şer'îye sicillerinden yararlanılarak yapılacak tespitler ile uzun geçmişini nedeniyle önemli bir kent kültürüne sahip olan Trabzon'un tarihine küçük bir katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Sayıları yaklaşık üç yüzü bulan Trabzon Şer'îye Sicillerinden, çalışmada 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921 ve 1922 nolu sicillerdeki mülk satışı kayıtları incelenmiştir.

²⁹ Fatih'in Trabzon'u fethetmesinin nedenleri hakkında bkz. Mikail Bayram, "Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u Fethedişinin Gerekçeleri", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, Ankara 2001, s. 102-105.

³⁰ Bostan, **a.g.e.**, s. 173-175; Ayrıca bkz. Mehmet Bilgin, "Trabzon'un Fethi ve İskan Politikası", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, Ankara 2001, s. 134-143. Bununla birlikte Trabzon Rum kaynaklarında bulunan 2000 kişi ismi arasından Türkçe, Moğolca, Farsça ve Arapça oldukları aşık ve kolayca tespit edilebilen 55 isme dayanılarak Rustam Shukurov tarafından bir çalışma yapılmıştır. Buna göre fetihden önce Trabzon'da Türk ve Müslüman nüfusun yaşamış olabileceğine dair çok ciddi deliller bulunmaktadır. Bkz. Rustam Shukurov, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 111-121.

³¹ Fizikî yapı itibarıyla bu duruma işaret eden bir çalışma için bkz. Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fizikî Yapısı (1642-1656)", **Osmanlı Araştırmaları**, XVIII, İstanbul 1998, s. 161-186.

³² Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 19.

³³ Özellikle şer'îye sicillerinden faydalanarak Trabzon'un 18. yüzyıldaki durumunu ele alan birkaç çalışma için bkz. Melek Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon 2006; Necmettin Aygün, **Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret**, Serander Yayınları, Trabzon 2005; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 133-145. Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 179-191; İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 253-266; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 327-349.

Kayıtların değerlendirilmesinde belirli bir yöntem takip edilmiştir. Buna göre; kayıtların tek tek ifade ettikleri anlamların yanı sıra, konuları bakımından tasnifi ile bir bütün halinde ne anlama gelebilecekleri de irdelenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde çoklu bir okuma ile tek başlarına ifade edemeyecekleri anlamlar da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece sadece tek bir mülk satışı kaydına bakıldığında bize kazandıracığı verilerin ve bakış açısının ötesine geçmek ve bütünü sağlayacağı katkıyı da hesaba katmak istenilmiştir. Bu doğrultuda çeşitli istatistikî veriler elde edilmiş ve buradan hareketle genel bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Üç bölüme ayrılan çalışmada ilk önce satışların hukuki altyapısı incelenmiş ve bu konuda teorik bilgiler verildikten sonra örnekler vasıtasıyla uygulamada bu akdin nasıl gerçekleştirildiği üzerinde durulmuştur. Yine hangi tip akidlerin ne oranda tercih edildiği de değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sosyal bakımdan mülk satışlarının incelendiği bölümde mülk satışlarının nedenleri, diplomatiği gibi konular incelenmiş ve satışların din, cinsiyet, vekil tayin etme hususiyetlerine göre dağılımı sayısal verilerle ortaya konmuştur. Bundan sonra aynı yöntem ile mülk satışları ve mahalleler, ayrıca satışların sosyal statüye göre dağılımı ele alınmıştır.

İktisadî bakımdan mülk satışları değerlendirilirken, karşılaşılan bazı problemler söz konusu yöntem dahilinde halledilmeye çalışılmış ve bundan sonra mülk satışlarının fiyat aralıkları tespit edilerek Trabzon'da -mülk satışları ekseninde- dönemin para arzı hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. Son olarak; fiyatlara etki ettiği düşünülen mülklerin nitelikleri ve özellikleri ele alınmıştır. Son iki bölüm sosyal ve iktisadî bakımdan ayrı ayrı işlenmiş ise de, kimi zamanlarda iktisadî parametrelerin sosyal olaylardan ayrılmasının imkânsızlığı nedeniyle, iktisadî bakımdan mülk satışları başlığı altında bazen sosyal tespitlere; sosyal bakımdan mülk satışları adlı bölümde de iktisadî tespitlere yer verilmiştir. Böylece ekonomi ağırlıklı bu çalışma; coğrafi konumu ile önemli bir yerde bulunan Trabzon hakkında özel bilgiler sunarken genelde imparatorluğun görüntüsünü anlamlandırmada da yardımcı olacak veriler içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HUKUKİ BİR AKİD OLARAK BEY‘ (SATIM) ve TRABZON ŞER‘İYE SİCİLLERİNDE BEY‘ AKİDLERİ

Bilindiği üzere diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de hukuk, esas itibarıyla İslam hukukudur. Bununla birlikte Osmanlılar hukuku uygularken İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisinden faydalanarak zamanın gerektirdiği düzenlemeler ve ilaveler yapmışlardır. Bu şekilde padişahların emir ve fermanları ile oluşan hukuka da örfi hukuk denilmiştir. Bu ayrıma bakarak kimi yazarlar, gerçekte iki hukuk sisteminin birbirinden bağımsız bir şekilde geliştiğini, Osmanlı Devleti’nde şer‘i hukuktan ayrı bir seküler (dünyevi) hukukun olduğunu ve adlî idarede bir ikiliğin mevcudiyetini ileri sürmüşlerdir. Fakat örfi hukuk normlarının konulmasında padişahtan nişancıya, kadıaskerden mahalli kadılarına, sadrazamdan şeyhülislama varıncaya kadar çok aşamalı bir kontrol mekanizmasının şer‘i-örfi hukuk uyumuna özen gösterdiği söylenebilir. Nitekim örfi hukuk normlarının konulmasında çok önemli bir rolü olan nişancıların daima medrese menşeli ve İslam hukuku öğrenimi görmüş olanulemadan seçilmesi¹ keza örfi hukukun teşekkülünde önemli bir vazife icra ettiği anlaşılan Divan-ı Hümayunda Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin yer alması, örfi hukukun daha hazırlık merhalesinde şer‘i hukukla uyumuna dikkat edildiğini göstermektedir. Bunların yanında örfi hukuk için ayrı, şer‘i hukuk için ayrı mahkemelerin kurulmamış olması ve kadı mahkemesinin her iki hukuk sisteminin de uygulandığı yer olması, bu iki hukuk sisteminin arasındaki uyumu göstermesi açısından manidar sayılabilir.²

¹ Fatih Kanunnamesi’nde “ve nişancılık, dahil ve sahn müderrislerinin yoludur” denilerek nişancıların medrese menşeli kişilerden tayin edilmeleri kanunlaştırılmıştır. Bkz. Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. 1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 321.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 375-391; aynı yazar, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Genel Türk Tarihi**, C. 6, ed. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 239-247; karşılaştırmamız, Colin Imber, **Şeriatın Kanuna Ebussuud ve**

Mahkemelerde bey‘ akdi ile ilgili çoğu durumlarda Osmanlı hukukunun özünü oluşturan İslam hukukuna göre karar verilmiştir. Bu nedenle şimdi bey‘in İslam hukukundaki yeri incelenecektir. Bununla birlikte bey‘ akdinin kurulmasında kimi zaman mahalli örf ve adetlerin de rol oynadıkları sırası geldiğinde görülebilecektir.

10. Hukuki Bir Akid Olarak Bey‘

Kısaca “malın malla değişimi” olarak tanımlanan bey‘ (satım)³ İslamiyet’ten önce de bilinmekteydi ve İslamiyet bazı hükümler ekleyerek onu tashih ve tadil etmişti.⁴ Mekkeli Araplar arasında iradenin göz ardı edildiği, hile ve kumarın baskın olduğu faizli işlemler ve alışverişler gayri meşru sayılarak ilke olarak reddedilmişti.⁵ Kur’an da faizi ve haksız kazancı haram kılarak bey‘i helal saymıştır.⁶

Alışverişin önemi ve lüzumu malumdur. Alım satım muamelesi toplumların ihtiyaçlarını giderir, düzenlerini muhafaza eder ve yükselmelerini temin eder. Bu itibarla hukukçular bey‘ ve şira üzerinde önemle durmuşlardır. Öyle ki bey‘ akdi borçların genel hükümlerini de ihtiva edecek şekilde tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir. Yine Mecelle’nin 303 maddelik birinci kitabı bey‘ akdine tahsis edilmiştir.⁷

Hukukçular tarafından “malın temlik kastıyla malla değişimi” olarak tanımlanan bey‘, mülkiyeti nakledici, bağlayıcı (lazım), tam iki taraflı ve rızaî bir akid olup isimli akidlerin en başta gelenidir. Akdin özü, tarafların iki malın karşılıklı olarak değişimi konusundaki iradelerini hukuki bir sonuç doğuracak şekilde birleştirmeleridir.⁸

Osmanlı’da İslami Hukuk, (çev. Murteza Bedir), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004; M. Fuat Köprülü, “Fıkıh”, **İ.A.**, C. 4, İstanbul 1993, s. 617.

³ **Mecelle-i Ahkam-ı Adliye**, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1329, s. 37 (md. 105); Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 39; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 6, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul (tarihsiz), s. 5; Nezih Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, (çev. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996. Arapça’da bey‘ ile eş anlamlı olan fakat satımın yanında satın almak anlamına da gelen “şira” genelde bu ikinci anlamı ile kullanıla gelmiştir. Satımı ifadede ise bey‘in kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. 2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 237.

⁴ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. 2, Nesil Yayınları, İstanbul 1987, s. 72.

⁵ Ali Bardakoğlu, “Bey’”, **D.İ.A.**, C. 6, İstanbul 1992, s. 13.

⁶ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, s. 214.

⁷ Bilmen, **a.g.e.**, s. 17; Cin-Akgündüz, aynı yer.

⁸ Bardakoğlu, **a.g.m.**, s. 14.

100. Bey' Akdinin Unsurları

Bey' akdinin üç önemli unsuru bulunmaktadır:

a) İcab ve Kabul: Tarafların karşılıklı rıza beyanlarıdır, buna aynı zamanda rüknü'l-bey' de denilmektedir. Yani satım akdi icap ve kabul ile kurulmaktadır. Satılan malın sadece teslimi ve bedelinin verilmesi satışın tam anlamıyla gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Satanın satmak niyetini ve alanın da almak niyetini açık bir şekilde ifade etmeleri gerekmektedir. Bu irade beyanı sırasında kullanılacak sözler belirli olmayıp akdin yapıldığı bölgenin örfüne göre değişiklik gösterebilmektedir.⁹

b) Mebî': Akdin asıl konusunu teşkil eden mebî', satılan şey anlamına gelmektedir. Fıkıh kitaplarında ve Mecelle'de bu kavrama nelerin dahil olduğu hususi başlıklar altında incelenmiştir. Üç başlıkta toplanabilecek bu hususları şu şekilde sıralayabiliriz. Birincisi; mahalli adete göre mebî'nin kapsamına giren her şey (ev ile beraber mutfak ve kilerin de girmesi) akdin konusuna girer. İkincisi; mebî'in sürekli olarak kendisine bitişik olan teferruatı (arsanın üzerinde bulunan ağaçlar) zikredilmese de mebî'e dahildir. Üçüncüsü; satış sırasında "bütün hakları ile" şeklinde kullanılan genel beyanlara dahil her şey de mebî'e dahildir.¹⁰

c) Semen: Satılan malın bedelidir ve alıcının zimmetinde borç olarak sabit olur. Satım akdi esnasında semenin tespit edilmesi gerekmektedir, aksi takdirde akid fasit olur. Semen-i müsemma ve semen-i misl olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Semen-i müsemma tarafların karşılıklı rızaları ile tespit ettikleri bedeldir. Satılan malın gerçek kıymetine denk olabileceği gibi daha az ya da daha fazla da olabilmektedir. İncelenen şer'îye sicillerinde, yapılan satışların fiyatlarının genellikle bu şekilde tespit edildiği görülmektedir. Semen-i misl ise kıymet manasına gelmekte olup bir malın gerçek değeridir. Semen, misli olan şeylerden bilirkişilerce tespit olunur.¹¹

⁹ Hayreddin Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, (1. 2. 3. Ciltler Bir Arada), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 728; Th. W. Juynboll, "Bey'", **İ.A.**, C. 2, M.E.B. Yayınları, s. 581; Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁰ Cin-Akgündüz, aynı yer; Bardakoğlu, **a.g.m.**, s. 15-16; Bilmen, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 402; Bilmen, **a.g.e.**, s. 9. Cin-Akgündüz, aynı yer; Hammad, **a.g.e.**, s. 296-297.

Şer'îye sicillerinde yapılan bazı mülk satışlarında fiyatın bu şekilde belirlenmesine dair çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Çalışılan siciller itibariyle semen-i misle genellikle mülklerin müzayede yolu ile satılmasında rastlanmaktadır. Burada borçlu olarak ölme, çocukların nafakalarını karşılayabilmek gibi nedenlerden ötürü Suk-ı Sultanide¹² ve insanların toplu olarak buldukları yerlerde mülk açık artırmaya çıkarılmaktadır. Açık artırma neticesinde mülkün satışı, en yüksek fiyatı veren şahsın verdiği fiyatın, bilirkişilerce semen-i misli olduğu beyanıyla ve mahkemenin de bunu görmesiyle gerçekleşmektedir.¹³

101. Bey' Akdinin Hukuki Sonuçları

En önemli akid olarak vasıflandırılan¹⁴ bey' akdinin hukuki sonucu mülkiyetin intikalidir. Akid tamamlanınca alıcı mebî'e ve satıcı da semene malik olur. Bununla birlikte akdin tamamlanması için mübadele edilen malların fiilen alınıp verilmesi şart değildir. Fakat akdin yapılmasının ardından önce alıcının satıcıya semeni, sonra da satıcının alıcıya mebi'i teslim borcu doğar. Çünkü alıcının mebi'de hakkı belirlediği halde satıcının semende hakkı henüz belirmemiştir. Prensip olarak bedelin teslimi ile ilgili masraflar alıcıya, mebi'in teslimi ile ilgili masraflar da satana aittir. Belirli bir yerde teslim olunmak şartı olmaksızın mebi', akdin yapıldığı yerde teslim edilir.¹⁵

102. Bey' Akdinin Çeşitleri

Bey' akdini şartları bakımından, karşılıklı olarak değiştirilen nesnelere mahiyeti bakımından ve satılan malın semeni ile bağlantılı olarak elde edilen kâr açısından üçe ayırmak mümkündür.

¹² Suk-ı Sultani (Sultan Çarşısı), değişik çarşılarından mürekkep bir bütünün ismi olup, Trabzon'da bu çarşının Aşağı Hisar'da yer alan çarşılar topluluğunun bir parçası olduğu tespit edilmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, "Kadı Sicillerine Göre...", s. 175-179.

¹³ Bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1916, 19/4.

¹⁴ Osman Keskiöğlü, **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 183.

¹⁵ Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, s. 729; Bilmen, **a.g.e.**, s. 47-48, 52; Bardakoğlu, **a.g.m.**, s. 18.

1020. Şartları Bakımından

Bu kısımda bey' akidlerinin çeşitlerini sahih, batıl, fasit, mevkuf, nafiz, lazım, gayrilazım şeklinde sıralayabiliriz.

a) Bey'-i Sahih: Zatı ve vasfı meşru olan satım akdidir.

b) Bey'-i Batıl: İnikad şartları kısmen veya tamamen bulunmayan ve bu yüzden de temelden sahih olmayan satım akdidir.

c) Bey'-i Fasit: Bey'-i sahihin karşıtıdır. Yani esas itibariyle sahih olup vasfı itibariyle sahih olmayan satım akdi türüdür.

d) Bey'-i Mevkuf: Başkasının iznine bağlı olan satım akdine denilmektedir.

e) Bey'-i Nafiz: Başkasının hakkı bulunmayan satım akdidir ki satıcı semene, alıcı da mebi'e hemen malik olur.

f) Bey'-i Lazım: Alıcı ve satıcı için muhayyerlik olmayan satım akdine denilmektedir.

g) Bey'-i Gayrilazım: Muhayyerlik bulunan satım akdidir.

1021. Değiştirilen Nesnelere Bakımından

Değiştirilen nesnelere bakımından bey' akdi mutlak bey', sarf, mukayada, selem ve istisna olmak üzere beş çeşittir.

a) Mutlak Bey': Bey' denilince kendisi anlaşılacak ve semen karşılığında bir malı derhal satmak anlamına gelen çok meşhur bir satım akdidir.

b) Sarf: Satım akdinin bu çeşidinde nakdi nakde satmak yani kambiyo esastır. Mecelle'de sarf, Türkçe akçe bozma olarak tanımlanmıştır.

c) Mukayada: Malı mal ile mübadele etmek demek olan mukayada, Türkçe'de trampa olarak ifade edilmektedir.

d) Selem: Peşin para ile veresiye mal satın almaktır.

e) İstisna': Bir şey yapmak üzere bir zanaatkâr ile anlaşmak demek olan bu akidde esas olan el emeğinin satımıdır.

1022. Kâr Bakımından

Kâr açısından bey' akdi dört bölüme ayrılmaktadır. Bunlar müsaveme, murabaha, tevliye ve vadia şeklinde sıralanabilir.

a) Müsaveme: Satıcının satıma konu olan malın maliyetini belirtmeksizin tarafların rızası ile tespit olunan bedel ile yapılan satım akdidir.

b) Murabaha: Malın maliyet fiyatının ve alınacak olan kârın ayrı ayrı belirtildiği satım akdidir.

c) Tevliye: Söz konusu malın maliyet fiyatına satılmasıdır.

d) Vadia: Maliyetin alıcıya bildirilip, malın bu maliyetten daha aşağı bir bedele satılmasıdır.¹⁶

Ayrıca İslam hukukunda bey' akdi açısından şekil aranmadığı için günümüzde uygulanan numune üzerine satım, tecrübe ve muayene üzerine satım vb. genel esaslara aykırı olmamak şartıyla uygun görülmüştür. Müzayede de İslam hukukunda cevaz verilen satışlardandır.¹⁷

Bütün bu bey' akdi çeşitlerinin yanında özellikle Mecelle'de satım akdinin hususi çeşitleri içerisinde sınıflandırılmış olan bey-i bi'l-vefa üzerinde ileride durulacaktır.

11. Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan Bey' Akdi Uygulamaları

Bey'in hukuki bir akid olarak ne şekilde yapıldığına dair verilen teorik bilgilerin ardından bu bölümde pratikte bey' akdinin nasıl gerçekleştirildiği hususunda bilgi verilecektir. Hukukun uygulandığı yer olan mahkemelerde¹⁸ tutulan ve toplumun her türlü anlaşmazlığının yanı sıra alım-satım gibi ticarî faaliyetlerinin de yansıdığı şer'iyeye sicillerinde uygulamaya dair birçok örnek bulunmaktadır.¹⁹ Burada izlenecek yöntem de,

¹⁶ Bey' akdinin çeşitleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, s. 729-732; Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 240-242; Bilmen, **a.g.e.**, s. 6-9; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 39-42; Pakalın, **a.g.e.**, s. 214-215.

¹⁷ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 242.

¹⁸ Mahkeme hususunda bkz. Halil İnalçık, "Mahkeme" (Osmanlılarda), **İ.A.**, C. 7, M.E.B. Yayınları, 1993, s. 149-151.

¹⁹ Şer'iyeye sicilleri Osmanlı idari anlayışının yargı açısından kendinden öncekilerden nasıl ayrıldığına dair göstergesidir. İslamiyet'in ilk dönemlerinde oluşturulan kadılık kurumunun Osmanlı İmparatorluğu dönemine gelinceye kadar geride bıraktığı hemen hemen hiç bir belge bulunmamaktadır. Oysa Osmanlı döneminden Anadolu'da yaklaşık olarak 9.000'in üzerinde ve İstanbul'da 10.000 civarında defter günümüze ulaşabilmektedir. Bu muazzam külliyyatın sağladığı mikro düzeydeki bilgiler sayesinde çok çeşitli çalışmalar yapılabilmektedir. Yine Osmanlı'dan önceki yargı sistemlerinin durumu hakkında genellikle teorik çalışmalar yapılırken, sicillerin sağladığı olanaklar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yargının uygulama alanında nasıl bir yapı arzettiği hususunda çalışabilmek mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda bir çalışma için bkz. Nurcan Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

şer'îye sicillerine yansıdığı kadarıyla bey' akidlerinin Trabzon toplumundaki uygulamalarının örnekler vasıtasıyla incelenmesi olacaktır.

İncelenen sicillerdeki 186 satışın tamamı kesin satış yöntemi olarak vasıflandırılan bey'-i bat-ı kat' ile gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında yine bu satış grubuna dahil edebileceğimiz müzayede yoluyla yapılan satışlar,²⁰ takas usulü ile yapılan satışlar,²¹ müzayede ve takas usulünün birlikte uygulandığı satışlar,²² mukayada yoluyla yapılan satışlar²³ ayrı başlıklar altında örnekler aracılığıyla incelemeye tabi tutulacaktır. Bunların yanında sicillerde karşılaşılması nedeniyle şufa hakkı üzerinde de durulacaktır.

110. Bey'-i Bat-ı Kat' (Kesin Satış) Yöntemi ile Yapılan Satışlar

Yukarıda da belirtildiği gibi kesin satış yöntemi anlamına gelen bu usulde katî bir satış söz konusudur. Bu satış yönteminin karşıtı bey'-i bi'l-vefadır.²⁴ 186 satış kaydının tamamı bu usule göre gerçekleştirilmiştir. Yine müzayede ve takas usulleri ile kurulan akidlerde de bu satış yöntemi esas alınmıştır. Müzayede ve takas usullerinin olmadığı, kesin satış yöntemi çerçevesinde yapılan satışların sicillerdeki örneklerinden birkaç tanesi verilecek olursa konu daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Şirin Hatun Mahallesi'nde 1 Cemaziyelahir 1160/10 Haziran 1747 senesinde gerçekleştirilen satışta, Molla Ali adlı kişi adı geçen mahalledeki bir bab beyt-i ulvî ve bir bab beyt-i süflî, bir su kuyusu, bir cârî kenef ve avludan ibaret mülkünü, Kara Mehmed Beşe'ye kesin satış yöntemi ile 70 kuruşa satmıştır.²⁵

Orta Hisar'a bağlı Cami-i Kebîr Mahallesi'nde, 29 Rebiülahir 1163/7 Nisan 1750 senesinde Mütevelli Ali Ağa ibn Abdullah, hemen yanında başka bir mülkünün daha

²⁰ Çalışılan sicillerde müzayede yönteminin uygulandığı 16 satış bulunmaktadır. Bunlara ait kayıt numaraları: **T.Ş.S., 1916**, 19/3, 19/4, 23/3; **T.Ş.S., 1917**, 82/1, 82/2, 88/3; **T.Ş.S., 1918**, 105/3, 105/4; **T.Ş.S., 1919**, 4/2, 22/3, 23/4, 30/1; **T.Ş.S., 1920**, 13/4, 35/1; **T.Ş.S., 1921**, 7/2; **T.Ş.S., 1922**, 5/3.

²¹ Takas usulü ile yapılmış olan satışlara örnek olabilecek 10 kayıt bulunmaktadır: **T.Ş.S., 1916**, 14/6, 25/5, 45/1; **T.Ş.S., 1917**, 58/1, 68/5, 83/7; **T.Ş.S., 1918**, 75/3; **T.Ş.S., 1919**, 17/1, 84/5; **T.Ş.S., 1920**, 29/5.

²² Bu yöntem ile 4 satış yapılmıştır: **T.Ş.S., 1917**, 68/4, 81/1; **T.Ş.S., 1918**, 71/2, 88/2.

²³ Mukayada usulüne dair 2 kayıt mevcuttur: **T.Ş.S., 1920**, 42/3; **T.Ş.S., 1922**, 10/4.

²⁴ Bilmen, **a.g.e.**, s. 8; Pakalın, **a.g.e.**, s. 214.

²⁵ **T.Ş.S., 1916**, 11/3.

bulunduğu bir bab ekmekçi fırını ve bir bab bakkal dükkânını, İmamzade İsmail Efendi'nin vekili olan babası Mehmed Ağa'ya, 300 kuruşa kesin satış yöntemi ile satmıştır.²⁶

Başka bir satış kaydında, Kabak Meydanı adlı mahallede ikamet eden Emine bint Mahmud, vekili vasıtasıyla yine aynı mahalledeki bir bab beyt-i süflî ve bitişiğinde bir bab küçük süflî oda ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülkünü, 1 Şaban 1164/25 Haziran 1751'de Raziye bint Hasan'a 55 kuruş karşılığında kesin satış usulüyle satmıştır.²⁷

17 Zilkade 1166/15 Eylül 1753 senesinde Ofi Çolak Ahmed Beşe b. Osman, Kindinar Mahallesi'ndeki bir bab beyt-i süflî, bir anbar ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeden müteşekkil mülkünü, aynı mahallenin imamı Ahmed Efendi b. Mustafa'ya söz konusu satış yöntemi ile 102,5 kuruşa satmıştır.²⁸

1167 yılı Ramazan'ının 18. günü/9 Temmuz 1754 Tuzlu Çeşme adındaki mahallede yapılan satışta da Kuyumcu Yor v. Penayot, sahip olduğu iki bab beyt-i süflî ve üstünde sofa, bir su kuyusu, bir cârî kenef ve iki sak limon, bir sak turunç ile bahçe ve avludan ibaret mülkünü, meslektaşı Yani v. Lefter'e 200 kuruşa kesin satış yöntemi ile satmıştır.²⁹

Orta Hisar/Şirin Hatun Mahallesi'nden İbrahim Ağa ibn Ömer Ağa, adı geçen mahalledeki bir bab fevkanî oda ile sofa, altında ahır ve avludan müteşekkil evini, Hacı İsmail b. Osman'a 500 kuruşa kesin satış yöntemi ile 14 Rebiülevvel 1169/18 Aralık 1755 senesinde satmıştır.³⁰

Bab-ı Pazar Mahallesi'nde oturan eski Gümrükçü El-hacc İbrahim Ağa ibn Mustafa Ağa, vekili vasıtasıyla Aşağı Hisar/Saclı Hoca Mahallesi'ndeki bir bab tahtânî oda ile önünde fevkanî sofa, bir kenef ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeden oluşan mülkünü, azatlı kölesi Molla Süleyman b. Abdullah'a kesin satış yöntemi ile 300 kuruşa 15 Zilkade 1170/1 Ağustos 1757 yılında satmıştır.³¹

²⁶ T.Ş.S., 1917, 85/3.

²⁷ T.Ş.S., 1918, 92/1.

²⁸ T.Ş.S., 1919, 8/4.

²⁹ T.Ş.S., 1920, 9/2.

³⁰ T.Ş.S., 1921, 14/4.

³¹ T.Ş.S., 1922, 15/3.

1100. Müzayede Yöntemi ile Yapılan Satışlar

Şer‘iye sicillerinde “bey‘-i min yezid” şeklinde de adlandırılan müzayede yöntemi ile yapılan satışlara dair toplam 16 kayıt ile karşılaşılmıştır. Müzayede yöntemi ile satış yapılmasının sicillerden anlaşıldığı kadarıyla çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, borçlu olarak vefat eden kişinin borcunun ödenebilmesi için varislerine intikal eden mülkün müzayede ile satımıdır. Bu doğrultuda 13 Şaban 1160/20 Ağustos 1747 senesinde yapılan satışta, Yeni Cuma Mahallesi’nden Bakkal Halil Beşe ibn Ali ve kardeşi Bakkal İbrahim Beşe, ölmeden önce Tekfur Çayırı Mahallesi’nden Esmâ bint Hasan adlı kadından borç almışlar fakat ödeyemeden vefat etmişlerdir. Borcun varislerin üzerine kalması neticesinde varislerine intikal eden menzilden başka “menkulat kıymetinden nesnelere” olmadığı için akarlarının satılması gerekmiştir. Bunun üzerine ölen kardeşlerin ortaklık ile sahip oldukları Yeni Cuma Mahallesi’ndeki bir bab beyt-i süflî, bir bab beyt-i ulvî ile sofa ve altında bir bab ahır, bir bab küçük oda ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülk “marifet-i şer‘le” müzayedeye çıkarılmıştır. Müzayede neticesinde 140 kuruşa Mahmud Efendi adlı bir şahıs üzerinde karar kılınmıştır. Başka talibinin olmaması nedeniyle o anki meblağın mülkün sicil kaydında “semen-i misil” olarak ifade edilen gerçek değeri olduğu, güvenilir şahısların ihbar etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Böylece kesin satış yöntemi çerçevesinde söz konusu fiyata satış gerçekleştirilmiştir. Meblağı alan varisler babalarının borçlarını ödedikten sonra kalan parayı aralarında taksim etmişlerdir.³²

Müzayede yöntemi ile yapılan satışların nedenlerinin ne olduğu hususunda fikir verebilecek bir diğer satış da, Orta Hisar/Cami-i Kebîr Mahallesi’nde gerçekleştirilmiştir. Satıcı taraflar, henüz küçük olan Ayşe’nin vasisi olması nedeniyle onun adına annesi Fatma bint Murtaza Efendi ve Fatma’nın büyük kızı Mahtume bint El-hacc Muhammed’tir. Bu kayıta, Ayşe’nin nafaka ve kisveye şiddetle ihtiyacı vardır ve menkulat kısmından nesnesi olmadığı için emlakının satılması lazım gelmiştir. Bunun üzerine ölmüş babası Muhammed Ağa’dan intikal etmiş olan Trabzon Çarşısında Bab-ı Pazar yakınındaki bir bab küçük bakkal dükkânındaki iki kızın sahip olduğu yarımşar hisseler dellala verilip müzayedeye çıkarılmış ve 40 kuruş ile Fatma Hatun’un üvey oğlu Ali Beşe üzerinde kalmıştır. 40 kuruşun mülkün gerçek değeri olduğunun anlaşılması neticesinde de 28 Muharrem 1165/17 Aralık 1751 yılında satış işlemi gerçekleştirilerek kayıt altına

³² T.Ş.S., 1916, 19/3.

alınmıştır.³³ Kayıttan da açıkça anlaşılacağı üzere geride kalan yetim çocukların nafakaya ihtiyaçlarının ortaya çıkmasıyla babalarından kalmış olan mülk satılmıştır. Böylece söz konusu usulün uygulanmasının bir başka nedeninin çocukların nafaka gereksinimleri olduğu tespit edilebilmektedir.

Bunların en ilgi çekici olanı ise, yıkılmaya yüz tuttuğu anlaşılan ve geliri giderini karşılamayan bir mülkün, fetva doğrultusunda, sahibi küçük çocuk için satışının daha hayırlı olduğuna mahkeme tarafından karar verilmesi ve “marifet-i şer‘le” müzayedeye çıkarılmasıdır. Buna göre, Faros Mahallesi’nde bulunan “harabe müşrif” (yıkılmaya yüz tutmuş) bir mülk 3 Şevval 1166/3 Ağustos 1753 senesinde satılmıştır. Saliha bint El-hacc Ahmed ve ana bir küçük kardeşi Mehmed b. Ömer Çelebi’nin sahip oldukları ve babalarından, ayrıca ölen kız kardeşlerinden intikal eden iki bab fevkanî oda ve sofa, altında bir bab beyt-i süflî ve bir bab ahır, bir kenef ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülkleri, yıkılmaya yüz tutmuş olup, geliri giderini karşılamamaktadır. Bundan böyle tamamiyle harap olacağının duyulması ile de fetva mucebince söz konusu mülkün satılması küçük çocuk için daha faydalı olduğundan, hukuk marifetiyle mülk müzayedeye çıkarılmıştır. Müzayedenin sonucunda 250 kuruşta, Mahmud Beşe ve Ahmed Beşe ibn İbrahim adlı kardeşler üzerinde karar kılınmıştır. Bunun ardından 250 kuruşun mülkün gerçek değeri olduğunun anlaşılması ve yıkılmaya yüz tutan mülkün gelirinin masraflarını karşılamadığının şuhudü’l-hal³⁴ olan şahıslar tarafından da takdir edilmesi ile kesin satış yöntemi çerçevesinde satış işlemi tamamlanmıştır.³⁵ Bu noktada dikkati çeken bir durum bulunmaktadır; küçük çocukların mülklerinin genellikle açık artırma yöntemi ile satıldığı anlaşılmaktadır.³⁶ Bu yöntemin seçilmesinin nedeni mümkün olan en yüksek fiyatın bu yolla alınabilmesi olmalıdır. Ayrıca açık artırma ile yapılan satışların duyurulması

³³ T.Ş.S., 1918, 105/3.

³⁴ Kadı üzerinde dolaylı etkisi bulunan bu kurum mahkemede görülen davaların şahitleri değil, mahkemede yapılan yargılamanın müşahitleridir. Mahkemenin işleyişine veya karara herhangi bir şekilde müdahale etmemekle birlikte kadıların adil karar vermelerinde varlıkları ile dolaylı olarak etkili olurlar. Genellikle mahkemenin bulunduğu bölgenin önde gelen kişilerinden seçilen bu kişiler çeşitli alanlarda kadıya müşavirlik de yapmaktadırlar. Şuhudu’l-hal hakkında bkz. Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, s. 399-400; Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **Osmanlı**, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 465.

³⁵ T.Ş.S., 1919, 4/2.

³⁶ Söz konusu durumun Konya’da da aynı olduğu hususunda bkz. Özcan, **a.g.t.**, s. 14-15.

gerektiğinden vasi ve varsa eğer yetişkin varislerin çocukların aleyhine yapabilecekleri muhtemel tasarruflar önlenmektedir.³⁷

Müzayede yöntemi çerçevesinde ölen şahsın borcunun ödenmesi için mahkeme tarafından bu işle görevlendirilen bir vasinin mülkü satabildiği görülmektedir. Nitekim borcu terekesinden daha fazla olduğu halde vefat eden Esir oğlu Mehmed Ağa ibn Hüseyin'in mülkü bu şekilde satılmıştır. Mehmed Ağa'nın veraseti karısı Ayşe ve büyük oğlu Mustafa'ya kalmıştır. Fakat terekeye “vaziyetü'l-yed” (bir şey üzerinde fiilen tasarruf etme) olmamaları nedeniyle adı geçen borcu ifa etmesi için mahkeme tarafından El-hacc Ahmed ibn İbrahim görevlendirilmiştir. Bunun üzerine vasi Ahmed, müteveffa Mehmed'in terekesinden olup Aşağı Hisar/Saclı Hoca Mahallesi'ndeki bir bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab kiler, bir bab ahır, bir anbar ve bir su kuyusu, bir su bacası (?), meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avludan müteşekkil mülkü mahkeme marifetiyle, mirasçılarının bildirmeleri ve alacak sahiplerinin “iltimasıyla” (yapılmasını istemeleri ile) müzayedeye çıkarmıştır. 705 kuruş ile Mustafa Reis ibn Süleyman en yüksek fiyatı vererek 1 Rebiülahir 1167/26 Ocak 1754 senesinde mülkü satın almıştır. Mülkün parası ile de vasi Ahmed gerekli ödemeleri yapmış ve bu şekilde sicile yansıyan kayıt da nihayete ermiştir.³⁸

Kişilerin kendi iradeleri ile mülklerini müzayede yöntemi ile satışa çıkardıkları da tespit edilmektedir. Molla İsmail b. Terzi Hüseyin'in yapmış olduğu satış bu duruma örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Mola İsmail'in satış işlemi sırasında İstanbul'da bulunduğu ve mülkünü vekil aracılığıyla sattığı anlaşılmaktadır. Muhiddin Mahallesi'ndeki iki bab tahtânî oda ile sofa, bir cârî kenef, bir su kuyusu, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avluyu ihtiva eden, dahiliye ve hariciyesinde bir bab fevkanî oda, altında bir anbar ve avludan müteşekkil dahiliye mülk menzili müzayedeye çıkarılmış ve 400 kuruşun gerçek değeri olduğunun anlaşılması neticesinde İsmail Ağa adlı şahsa 1 Recep 1169/1 Nisan 1756 senesinde satılmıştır.³⁹ Tabî ki mollanın mülkünü neden müzayede yöntemi ile satmayı

³⁷ Suraiya Faroqhi'de Ankara ve Kayseri'de yapılmış olan mülk satışlarında, küçük çocukların mülklerinin korunabilmesi için kadılığın bu mülklerin satılmasının özel bir yöntem ile yapılmasını istediğini belirtmektedir. Ankara ve Kayseri'de yapılmış olan satışlarda da küçük çocukların geçimlerinin sağlanabilmesi için mülklerinin satılabildiği tespit edilmiştir. Yine çocuğa miras kalan ev, bağ ya da bahçenin kötü durumda olması halinde çocuğun çıkarına daha fazla hizmet etmesi nedeniyle mülkün satılabildiği görülmüştür. Bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 312-313.

³⁸ T.Ş.S., 1919, 22/3.

³⁹ T.Ş.S., 1922, 5/3.

tercih ettiğini tam anlamıyla idrak edemiyoruz, fakat onun mülk satılırken dışarıda bulunuyor olması bu yöntemin seçilmesinde bir etken olabilir.

1101. Takas Yöntemi ile Yapılan Satışlar

Çalışılan sicillerde 10 adet satışın takas usulüyle yapıldığı tespit edilmiştir. Bu usul ile yapılan satışlarda genellikle borç-alacak münasebetlerinin⁴⁰ baskın bir şekilde satışların nedenini oluşturduğu görülmektedir. Takasın alacaklı ile borçlunun karşılıklı yaptıkları bir hesaplaşma işlemi olduğu anlaşılmaktadır. İki tarafın borçları arasında cins ve vasıf bakımından birlik bulunması ve vadelerinin gelmesi durumunda taraflardan birinin isteği üzerine karşı tarafın rızasına bağlı olmaksızın takas gerçekleşmektedir. Bu şartlardan biri bulunmadığı takdirde takas ancak iki tarafın rızası ile yapılabilmektedir.⁴¹ Bizim sicillerimizde genellikle iki tarafın karşılıklı rızaları neticesinde takas işleminin gerçekleştiği görülmektedir. Bir şekilde zimmetinde borç olarak ödenmesi zaruri bir meblağ nedeniyle, kişiler borçlarını ödeyebilmek için mülklerini satma yolunu tercih etmişlerdir. Örneğin 28 Cemaziyelahir 1160/7 Temmuz 1747 yılında yapılan bir satışta, Faros Mahallesi'nde sakin Rukiye bint Süleyman, yine aynı mahalledeki bir miktar bahçe ve arsasının yarısını kocası Mustafa ibn Abdullah'a, arsasının üzerinde kocasının kendi malıyla yaptırdığı iki bab beyt-i süflînin kereste ve usta masrafı olan 100 kuruşun yarısı 50 kuruş mukabilinde takas usulüyle satmıştır. Bu durumda arsanın yarısı Rukiye Hatun'un ve yarısı da Mustafa'nın olmuştur.⁴² Görülebileceği üzere karı-kocalar arasında da borç-alacak münasebetleri olabilmekteydi. Özellikle bu örnekte İslam hukukunun mal ayrılığı prensibinden kaynaklandığı anlaşılan bu alacak-verecek durumu karı ve kocanın karşılıklı anlaşmaları neticesinde takas usulüyle halledilmiştir. Karı-koca arasındaki borç-alacak ilişkisine dair bir başka kayıta da mahkeme heyeti bizzat satışın yapılacağı mahale giderek satış işlemini kayıt altına almıştır. Bu satışta, El-hacc Kasım Mahallesi'nde oturan El-hacc Hasan b. Ali adlı kişi, aynı mahalledeki iki bab fevkanî ve tahtânî oda, bir anbar, bir su

⁴⁰ Trabzon'da borç-alacak münasebetlerine dair monografik tarzda yapılmış olan iki çalışma için bkz. Kenan İnan, "Trabzon Şer'îye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç Alacak İlişkileri", *İslamiyat*, C. 2, S. 4, Ankara 1999, s. 91-109, Sebahittin Usta, *Trabzon'da Borç Alacak İlişkileri (1693-1700)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2004. Borç-alacak ilişkileri konusunda ayrıca bkz. Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records the Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. XVI (1973), Parts II-III, s. 168-216.

⁴¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 427.

⁴² *T.Ş.S.*, 1916, 14/6.

kuyusunun yarısı⁴³ ve avluyu muhtevi mülk ile Attarlar Çarsısındaki üç bab attar ve abacı dükkânlarını, karısı Hava bint Yusuf'a 700 kuruşa satmıştır. Fakat El-hacc Hasan'ın karısına 700 kuruş borcu bulunmaktadır ve bu borca karşılık mülk takas edilmiştir. Satış işlemi 21 Muharrem 1161/22 Ocak 1748 senesine tarihlenmiştir.⁴⁴ Kayıttan El-hacc Hasan'ın borcunun nereden kaynaklandığı ve mahkemenin niçin bizzat kişilerin bulunduğu yere gittiği ne yazık ki tespit edilememektedir. Fakat görülebileceği üzere koca ve mahkeme mal ayrılığı prensibine, dolayısıyla da kadının sahip olduğu haklara riayet etmişler ve koca borcuna mukabil mülkünü karısına satmıştır. Yine bir önceki kayıta da mülkün yarısının kadının ve yarısının da erkeğin olduğu kayıt altına alınarak sonradan çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığın önüne geçmek istenilmiştir. Zimmî karı-kocalar arasında da borçlu olma nedeniyle takas usulüne başvurulduğu tespit edilmektedir. Aya Marina Mahallesi'nde 2 Şevval 1163/4 Eylül 1750 senesinde yapılan satışta, Hesar (?) adlı zimmî yine aynı mahallede bulunan iki bab tahtânî mülk menziline avlusuyla ve içerisinde bulunan malum eşyasıyla birlikte karısı Elena'ya 400 kuruşa satmıştır. Fakat Hesar (?) zimmînin daha önceden karısına 400 kuruşluk borcu vardır ve bu nedenle mülk borca karşılık takas edilmiştir.⁴⁵ Burada zimmîlerin de Osmanlı hukukunun kendilerine sağladığı olanaklardan faydalandıkları anlaşılmaktadır. Yani söz konusu zimmî kadın, hem borcunu tahsil imkânı bulmuş hem de bu vasıta ile mülk sahibi olmuştur. Böylece yukarıda Müslüman karı-kocalar bahsinde yapılan tespit zimmîlerin de katılması ile toplumun geneli için söylenebilir. Karı-kocalar arasında ya da boşanmış taraflar arasındaki takas usulüne dair örnekleri artırmak mümkündür.⁴⁶ Bu doğrultuda Osmanlı toplumunda kadınların haklarına riayet edildiği ve onların da bu haklarını koruyabildikleri ifade edilebilir.

Takas usulü ile satış işlemi doğrultusunda, alıcı olarak bir vakıf ile de karşılaşılmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun kredi ihtiyacını karşılamak için çeşitli yöntemler takip edilmiştir. Kişiler arasında meydana gelen borç münasebetleri yanında mudarebe gibi İslamî ortaklıklar da bu talebi karşılamak için toplum tarafından sık

⁴³ Burada kullanılan "nisf-ı bir-i mai" tabiri suyun kullanma hakkının yarısı olmalıdır.

⁴⁴ T.Ş.S., 1916, 25/5.

⁴⁵ T.Ş.S., 1917, 83/7.

⁴⁶ İlginç olabilecek bir örnek de "zevce-i muhalaasına" olan borcuna karşılık mülkünü takas eden bir erkeğe aittir. Bkz. T.Ş.S., 1920, 29/5. İki tarafın aralarında anlaşarak evlilik birliğine son vermeleri demek olan muhalaası türü boşanmalarda genellikle talep kadın tarafından gelmekte ve boşanmayı isteyen kadın, bunun kocaya yükleyeceği bir takım maddi sorumluluklardan feragat ederek boşanmayı temin etmektedir. Bu konu hakkında bkz. M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Hars Yayınları, İstanbul 2005, s. 309-310; Imber, a.g.e., s. 213.

sık başvurulan yöntemler olmuştur. Bunların haricinde toplumun kredi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş müesseselerin en başta gelenlerinden birinin de para vakıfları olduğu bilinmektedir. Toplumdaki ahengin devam edebilmesi için cevaz verilerek belirli bir sistem çerçevesinde borç veren para vakıfları, sıkça başvurulan kredi kurumları olmuşlardır.⁴⁷ Bizim sicilimizde de bu doğrultuda faaliyet gösteren bir vakfa rastlanmıştır. Söz konusu vakfın, verdiği borç karşılığında takas usulüyle mülk aldığı tespit edilmektedir. 10 Zilkade 1161/1 Kasım 1748 senesine tarihli kayıta, El-hacc Hasan Ağa, İskender Paşa Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab ahır ve yakınında bir bab beyti süflü, dört sak (sap) zeytin, bir sak nar, iki sak dut, bir sak turunç, üç sak limon ve sair meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülkünü, İskender Paşa Mahallesi imamı ve vakfedilmiş paranın mütevellisi Osman Efendi'ye vakıf adına 650 kuruşa satmıştır. Ancak zimmetinde vakfa ödemekle yükümlü olduğu 650 kuruş borcu vardır, bu nedenle borca karşılık mülk takas edilmiştir.⁴⁸ Vakfın mülkü daha sonra nasıl değerlendirdiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak sermayesi para olan ve kuruluş amacı topluma parasal konularda yardım etmek olan bir kurumun bir şekilde eline geçmiş bir mülkü satarak nakit paraya çevirmiş olabileceği tahmin edilebilir. Fakat daha önce de söylenildiği gibi buna dair bir kayıt bizim incelediğimiz sicillerde bulunmamaktadır.

Kredi sağladığını bildiğimiz bir başka kurum sarraflıktır. Mevcut düzende finansör olarak önemli bir role sahip olan sarraflar hem reayaya hem de devlet görevlilerine çeşitli borçlar vererek, uzun dönemde önemli kazançlar sağlamışlardır. Özellikle 18. yüzyılda iltizam müzayedelerine katılan devlet görevlilerinin peşin ödemeyi yapabilmeleri için gereken parayı finanse etmişlerdir.⁴⁹ Bu şekilde önemli miktarda nakit parayı ellerinde bulundurmışlardır. Bunlardan oldukları anlaşılan bir grup İstanbullu sarraf da, Trabzon'da yaşayan kişilere borç para vererek bizim sicillerimizde kendilerine yer edinmişlerdir. Buna göre; İstanbul'da sarraflık yapan Mercan ve kardeşi Evanis ile ortakları Menas Trabzon'da faaliyet göstermektedirler. 26 Cemaziyelahir 1162/13 Haziran 1749 tarihli kayıta, El-hacc Mustafa ve Ömer adlı kardeşlerin bu sarraf grubuna 3.100 kuruş borçları bulunduğu

⁴⁷ Para vakıfları ve Üsküdar özelinde para vakıflarının durumu hakkında bkz. Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

⁴⁸ T.Ş.S., 1917, 58/1.

⁴⁹ Sarrafların iltizam sisteminde oynadıkları roller hakkında daha geniş bilgi için bkz. Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, (çev. Şehnaz Layikel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 146-148; Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 150-152.

görülmektedir. Fakat bu borçlarını ödeyememişler ve sarrafların Müslüman vekili ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine arabulucuların duruma müdahale etmeleri neticesinde iki grup arasında 600 kuruşa sulh yapılmıştır. Müslüman kardeşlerin bu borcu ödeyebilecek Muhiddin Mahallesi'ndeki mülklerinden başka nesnelere olmadığı için iki bab fevkanî oda ile sofa, altında iki bab mahzen ile bir bab beyt-i süflî, iki adet su kuyusu, bir anbar ve meyveli-meyvesiz ağaçları barındıran bu mülk, 600 kuruş mukabili takas edilmiştir. Neticede Mustafa ve Ömer adlı kardeşler bu borçtan kurtulmuşlardır.⁵⁰

Bunun yanında arada herhangi bir borç-alacak ilişkisi olmadan kişilerin kendi tutumları ile mülklerini takas usulü doğrultusunda satmayı tercih ettikleri de görülmektedir. Ayur Mahallesi'nde yapılan satışta, Serges v. Evhan (?) adlı zimmî erkek, vekili vasıtasıyla bir bab tahtânî menzil ve bir çardak ile sofa, altında megaziye (?) muhtevi mülk menziline Mariyem bint Osis (?) adlı kadına 360 kuruşa satmıştır. Mariyem mülkün fiyatının bir bölümünü vefat etmiş kocasından kendisine kalan Aya Gorgor Mahallesi'ndeki 800 kuruş kıymetli mülkün 200 kuruşluk hissesi mukabilinde takas etmiştir. Geriye kalan 160 kuruşu da nakit olarak ödemiştir. Böylece 5 Safer 1167/2 Aralık 1753 senesinde satış işlemi tamamlanmıştır.⁵¹ Mariyem'in takas usulünü niçin tercih ettiğini bilemiyoruz. Yine burada ilginç olan sahip olduğu mülke, aralarında hiçbir akrabalık bağı olmayan birisini ortak etmesidir. Fakat bu tutumunu açıklamaya yarayacak veri de bulunmamaktadır.

1102. Müzayede ve Takas Yöntemlerinin Birlikte Uygulandığı Satışlar

Müzayede ve takas usullerinin tek başlarına uygulandığı satışların mevcudiyetinin yanında daha önce işaret edilmiş olan mülk satışı nedenlerinin de etkisi ile her iki yöntemin birlikte uygulandığı satışlar da söz konusudur. Bu tür satışlarda da yine borç-alacak ilişkileri ve çocukların nafakaları gibi nedenler etkili olmaktadır. Sicillerimizde bu birleşik usulle yapılan satışlara örnek teşkil edebilecek 4 kayda rastlanmıştır. Bunlardan birkaç tanesi verilirse uygulamada bu usulün ne şekilde cereyan ettiği daha açık bir şekilde anlaşılabilir.

⁵⁰ T.Ş.S., 1917, 68/5.

⁵¹ T.Ş.S., 1919, 17/1.

Yukarıda verilen örnekte El-hacc Mustafa ve Ömer adlı kardeşlerin borçlu olduğu sarraf taifelerinden Mercan ve kardeşi Evanis, bu seferde Osman Efendi ibn Ahmed Efendi adlı şahsa borç vermişler ve bir kere daha Trabzon'da yapılan mülk satışlarında alıcı tarafı teşkil etmişlerdir. Bu iki kardeş sarrafın taraf olduğu kayıta, İmaret Mahallesi'nden Osman Efendi ibn Ahmed Efendi daha önceden adı geçen kardeşlerden borç para almış fakat ödeyememiş ve bunun üzerine Trabzon kalesine hapsedilmiştir. Bu borçtan kurtulmak için Osman Efendi İmaret Mahallesi'nde bulunan dahiliyesinde dört bab fevkanî oda, altında bir bab mutfak, bir bab ahır, bir su kuyusu ve meyveli meyvesiz bahçeyi muhtevi mülk ile Akçaabad'a bağlı Kisarna adındaki köyde bulunan bir bab beyt-i süflî, bir mahzen ve meyveli-meyvesiz bahçeyi ihtiva eden mülklerini mahkeme marifetiyle ve sarraf kardeşlerin vekili marifetiyle müzayedeye çıkarmış ve 800 kuruşla sarraf kardeşler en yüksek fiyatı vermişlerdir. Bunun üzerine Osman Efendinin 800 kuruş borcu mukabilinde 25 Cemaziyelahir 1162/12 Haziran 1749 senesinde mülk takas edilmiştir.⁵²

28 Muharrem 1163/7 Ocak 1750 tarihli kayıta, müteveffa Sofcu El-hacc Ahmed Ağa'nın müteveffa Osman Beşe'ye borcu bulunmaktadır. Fakat her ikisi de vefat etmiş oldukları için borcun verilmesi ve tahsili işlemleri çocuklarına kalmıştır. Bunun üzerine El-hacc Ahmed'in küçük oğulları Ömer, İsmail, Mehmed, Mustafa ve küçük kızı Ayşe, ayrıca çocukların vasileri ve amcaları olan El-hacc Halil Ağa –herhangi bir hukuki zorunluluğu olmamasına rağmen- bu borcu ödeyebilmek için ve bunun yanında çocukların nafakaları için Trabzon Çarşısında Gümrük karşısındaki, yarısı Ahmed Ağa'ya ve yarısı da kardeşi Halil Ağa'ya ait bir bab bakkal dükkânını müzayedeye çıkarmışlardır. Müzayede neticesinde en yüksek fiyatı 600 kuruşla Osman Beşe'nin oğlu adına vasisi ve annesi Rukiye Hatun vermiştir. 600 kuruşun 420 kuruşu Ahmed Ağa'nın borcuna karşılık takas edilmiştir. Geriye kalan 180 kuruşu da nakit almışlardır. Bu şekilde satış işlemi tamamlanmıştır.⁵³

Borç-alacak münasebetlerinin mülk satışına yol açtığı bir başka kayıta, aslen Gümüşhaneli olan Varidimoz (?) v. Sava adlı zimmî bundan 20 sene önce satış işleminde diğer tarafı teşkil eden Vasil adlı zimmînin ölmüş dedesi Lefter'e, Ergani madeninde 130 kuruş borç vermiştir. Borcun ödenmesi için gerekli olan süre dolduğunda Varidimoz (?)

⁵² T.Ş.S., 1917, 68/4.

⁵³ T.Ş.S., 1917, 81/1.

alacağını tahsil etmek için Trabzon'a gelmiş fakat Lefter'in vefat etmiş olması nedeniyle tahsil işlemi gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Lefter'in oğlu Yor borcu "kefi'l-bi'l-mal" (bir malın ödenmesine kefil olan kimse) olarak ödemeyi taahhüd etmiştir. Fakat tespit edilemeyen bir nedenden ötürü Yor bir müddet sonra kaybolmuştur. Bunun üzerine borcu ödemek dedesinden kalan mülkü elinde bulunduran torun Vasil'e kalmıştır. Neticede Bozdepe Mahallesi'ndeki bir bab beyt-i süflî, bir anbar ve meyveli ağaçları olan bahçeyi ihtiva eden, dededen kalma mülk müzayedeye çıkarılmıştır. Müzayede sonucunda en yüksek fiyatı 40 kuruş ile alacaklı Varidimoz (?) vermiştir. Bundan sonra mevcut borcun 40 kuruşu bu mülk ile takas edilerek satış işlemi 1 Cemaziyelevvel 1164/28 Mart 1751 tarihinde tamamlanmıştır. Yine yukarıdaki kayıta olduğu gibi burada da geriye kalan borcun ne şekilde ödendiği maalesef belli değildir.⁵⁴ Verilen kaydın gösterdiği gibi zimmîler yine haklarını aramak için kadı mahkemesine başvurmuşlar ve 20 sene önce verilen borcu tahsil edebilme imkânını elde etmişlerdir.

1103. Mukayada Yöntemi ile Yapılan Satışlar

Türkçe'de trampa olarak ifade edilen ve malı mal ile mübadele etmek demek olan mukayada yöntemi ile yapılan satışlara dair çalışılan sicillerde iki adet örnek bulunmaktadır.

12 Recep 1168/24 Nisan 1755 tarihli kayıta, Osman Beşe ibn Mumcu Murtaza Ağa, Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar Mahallesi'nde bulunan ve ana-baba bir kardeşi Ömer Beşe (Ömer Beşe kayıptır ve nerede olduğu bilinmemektedir) ile ortak sahip olduğu dört bab fevkanî oda ile sofa ve iki köşk, altında bir bab beyt-i süflî, bir kiler, bir mutfak, anbar, bir su kuyusu, bir cârî kenef, bahçe ve avluyu ihtiva eden, dahiliyesinde bulunan bir bab fevkanî oda ile sofa, altında bir ahır, bir cârî kenef ve avludan müteşekkil mülkün kendisine düşen yarı hissesini, Süleyman Ağa ibn El-hacc Osman'a mukayada yöntemi ile satmıştır. Buna göre Süleyman Ağa'ya ait Debbaghane Mahallesi'ndeki iki bab beyt-i süflî, bir anbar, bir cârî kenef ve avluyu ihtiva eden mülk ile nakit 300 kuruş Osman Ağa'nın mülkü ile mübadele edilmiştir. Böylece Bab-ı Pazar Mahallesi'ndeki mülk Süleyman Ağa'nın,

⁵⁴ T.Ş.S., 1918, 88/2.

Debbağhane Mahallesi'ndeki mülk ile birlikte nakit 300 kuruş da Osman Ağa'nın olmuştur.⁵⁵

Mukayada yönteminin uygulandığı son satışta, Muhiddin Mahallesi sakinlerinden Ömer Beşe ibn Mehmed, yine aynı mahalledeki üç bab tahtânî oda ile sofa, bir kuyu kenef, avlu ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi muhtevi mülkünü, Fatma bint Hasan adlı kadın ile oğlu Hasan b. Mehmed'e, Fatma Hatun'un Muhiddin Mahallesi'nde bulunan üç bab beyt-i süflî, bir sak dut ağacı ve avluyu ihtiva eden mülkü ile nakit 120 kuruş karşılığında mukayada yöntemi ile satmıştır. Bu satışın kayıt tarihi 15 Safer 1170/9 Kasım 1756'dır.⁵⁶

111. Bey'-i bi'l-Vefa Yöntemi ile Yapılan Satışlar

Bey'-i bi'l-vefa, Müslümanların faizsiz borç para temin etmekte karşılaştıkları güçlükleri faiz sayılmayacak bir yöntemle ortadan kaldırmak ve sermaye sahiplerinin verdikleri krediye karşılık bir teminat ve bir kazanç elde etmelerini sağlamak amacıyla 11. Yüzyıl Hanefî hukukçuları tarafından ortaya konulmuş bir akid türüdür.⁵⁷ Mecelle'de "bir malın bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere satılması"⁵⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yöntem ile hem mal sahibi malını kesin olarak elinden çıkarmadan ve de onu aracı olarak kullanarak para temini sağlamakta, hem de şeklen malın alınmış olması ile alıcı tarafın teminat mahiyetindeki maldan istifade etmesine imkân tanınmış olmaktadır.⁵⁹ Bu düşüncelerle ortaya konulan akidde, satın alan kimse de asıl mal sahibi de vefaen satışa konu olan malı bir başkasına satamamaktadır. Akdin sona ermesi ise borcun ödenmesi için belirtilen vadenin gelmesiyle veya taraflardan birinin akde nihayet vermesiyle meydana gelmektedir.⁶⁰

Bu çalışmada incelenen sicillerde vefaen satış usulüne rastlanmamıştır. Fakat daha önceden yine mülk satışları üzerine yapılmış bir çalışmada, bu tür bir satım akdinin uygulamada nasıl yapıldığına dair bir örnek bulunmaktadır. 9 Cemaziyelevvel 1150/4 Eylül 1737) tarihinde kurulmuş olan akde göre; Çarşı Mahallesi sakinlerinden Fatma bint

⁵⁵ T.Ş.S., 1920, 42/3.

⁵⁶ T.Ş.S., 1922, 10/4.

⁵⁷ Abdülaziz Bayındır, "Bey'-i bi'l-Vefa", D.İ.A., C. 6, İstanbul 1992, s. 20.

⁵⁸ Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, s. 39 (md. 118).

⁵⁹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 510.

⁶⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 385.

Şahin adlı kadın, kaybolan kocası Hamza Beşe'nin Trabzon Çarşısındaki dükkânını, kocasının, mahalle imamı Eyüb Efendi'ye olan 90 kuruş borcu karşılığında bey'-i bi'l-vefa usulüyle satmıştır. Çalışmanın diğer bölümlerinde Fatma Hatun'un daha sonra bedelini ödeyip tekrardan mülküne sahip olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁶¹

112. Şufa Hakkı

Hukuki bir akid olarak bey' ve bunun sicillerde görülen uygulamalarının ele alındığı bu bölümde, çalışılan sicillerde karşılaşılmaması nedeniyle üzerinde durulacak son konu şufa hakkına dairdir.

Mecellede, bir malın satın alandan aynı bedel üzerinden alınması⁶² şeklinde tarif edilen şufa hakkı sadece gayr-ı menkullerde geçerlidir. Fakat vakıf ve miri arazide bu hak geçerli değildir. Şufa hakkının kapsamına üç grup kimse girmektedir. Birincisi, satılan taşınmazda ortak olanlar; ikincisi, bu gayr-ı menkulde bir irtifak hakkı⁶³ bulunanlar; üçüncüsü de komşulardır. Şufa, ortak ve komşular arasında kurulan huzur ve ahengin yeni gelen tarafından bozulması ihtimaline karşı geliştirilmiş bir tedbirdir. Satın alan şahsın menfaatine ve satan şahsın rızasına mugayir bu hakta, esas olan ortak ve komşunun rahatsız olmaması, zarara uğramamasıdır. Şufa hakkı sahibinin yapması gereken üç ayrı talep muamelesi vardır. İlk önce alıcıyı ve semeni öğrenir öğrenmez aynı mecliste şufa talebinde bulunmalıdır. Bunun ardından şufa talebinde bulunduğunu şahit huzurunda tespit ettirmeli ve son olarak da hâkim huzurunda hakkını talep ve dava eylemelidir. Şufanın hukuki sonuçlarına bakıldığında, karşılıklı rıza ile teslim ya da hâkim kararıyla şufa hakkı sahibinin söz konusu mülke sahip olduğu görülür.⁶⁴

⁶¹ Söz konusu örnek için bkz. Tosun, **a.g.t.**, s. 27.

⁶² **Mecelle-i Ahkam-ı Adliye**, s. 290 (md. 950).

⁶³ İrtifak hakkı, bir taşınmaz lehine diğer bir taşınmaz üzerinde kurulan haktır. Kurulabilecek haklardan bazıları geçiş, su yolu, sulama hakkı, komşu duvarına giriş koyma olarak sıralanabilir. Bu hak gereğince örneğin bir taşınmaz lehinde kurulan geçiş hakkında bu hakka sahip gayr-i menkulün sahip veya zilyetleri, bu hakkın bulunduğu araziden geçebilmekte, diğer arazi sahipleri de buna katlanmak zorunda kalmaktadırlar. İrtifak hakkı hususunda bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 377-378; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 203.

⁶⁴ Şufa hakkı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 376-377; Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 277-278; Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. 3, Nesil Yayınları, İstanbul 1987, s. 92-104.

Sicillerde şufa hakkının mevzubahis olduğu üç kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, şufa hakkının talep edilmesine; diğeri de, şufa hakkından vazgeçilmesi neticesinde mülkün başka birine satılmasına dairdir.

Şufa hakkının talep edilmiş olduğu kayıta, bu hakkın talep edilmesi müşterek bir murisin ölümü nedeniyle kendiliğinden kurulmuş olan ortaklık münasebeti ile olmuştur. Bu cümleden olmak üzere Muhiddin Mahallesi'nden İbrahim adlı şahsın ölümü neticesinde veraseti karısı Asiye bint Mustafa, oğulları Ali, Ahmed, Osman ve kızları Ayşe, Hava, Rabia, Rukiye ve Emine'ye kalmıştır. Fakat henüz tereke taksim edilmeden ilk önce Emine daha sonra da Ahmed vefat etmiş ve tekrardan ona göre bir taksim yapılarak hak sahipleri haklarını almışlardır. Bu taksim neticesinde elde ortak olarak bulunan Muhiddin Mahallesi'ndeki yıkılmaya yüz tutmuş iki bab beyt-i ulvî, bir anbar, bir su kuyusu ve avludan oluşan 110 kuruş kıymetli mülk şufa konusu olmuştur. Şufa talebini varislerden biri olan Hava Hatun yapmıştır. Buna göre ortaklık ile sahip olunan bu mülkte Ali Beşe'nin 17 kuruş ile 57 akçelik hissesi vardır. Ali Beşe bu hissesini Alemdar Ahmed Beşe'ye kesin satış yöntemi ile satmıştır. Satış işlemi duyan Hava Hatun gecikmeksizin şufa talebinde bulunmuş ve Müslümanları da buna şahit göstererek Ali Beşe'nin şufa konusu mülkteki hissesini talep etmiştir. Bunun akabinde Alemdar Ahmed Beşe sorgulanmış ve adı geçen mülkü Ali Beşe'den aldığını itiraf etmiştir. Lakin Hava Hatun'un gecikmeksizin şufa talep ettiğini reddetmiştir. Bu inkâr neticesinde Hava Hatun iddiasının doğruluğunu ispatlamak için şahitlerin şهادetlerine başvurmuş ve şهادet işlemi Hava Hatun'un lehinde sonuçlanmıştır. Bunun üzerine söz konusu bedel olan 17 kuruş 57 akçeyi Ali Beşe'ye ödemesi karşılığında Hava Hatun, Ali Beşe'nin daha önceden satmış olduğu hissesine malik olma hakkını kazanmıştır. Bu kaydın tarihi sicile 11 Safer 1160/22 Şubat 1747 olarak düşülmüştür.⁶⁵

Sonraki kaydımızda, Hava bint Mehmed adlı kadın Kale-i Kule Mahallesi'ndeki mülkünü, muhtemelen komşusu olan Yusuf Beşe'nin⁶⁶ şufa hakkından vazgeçmesi

⁶⁵ T.Ş.S., 1916, 5/1.

⁶⁶ Yusuf Beşe'nin komşu olup olmadığına dair kayıta kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat mülkün komşularının sayıldığı bölümde Yusuf adlı bir kimsenin adı geçmektedir. Bu nedenle bu Yusuf'un şufa hakkından vazgeçen Yusuf Beşe olduğu düşünülmektedir.

neticesinde, Süleyman Ağa ibn Murtaza adındaki şahsa 6 Şevval 1163/8 Eylül 1750 senesinde 260 kuruşa satmıştır.⁶⁷

Şufa hakkının elde edildiği bir başka dava zimmîler arasındadır. Yine ortaklık vasıtasıyla talep edilen şufa hakkında davacı tarafı Kuyumcu Yani v. Lefter, davalı tarafı da şufa hakkı bulunan mülkü hak sahibinden izinsiz aldığı anlaşılan kuyumcu Yor v. Benayot oluşturmaktadır. 18 Ramazan 1167/9 Temmuz 1754 tarihli kayda göre; Tuzlu Çeşme Mahallesi'ndeki iki bab beyt-i süflî ve üstünde sofa, bir su kuyusu, bir cârî kenef, iki sak limon, bir sak turunç, bahçe ve avludan müteşekkil mülk, Kuyumcu Yani v. Lefter'in amcaları Yane ve Sava adlı zimmîlerin ortak mülküdür. Fakat daha önceden amcalardan bir tanesi olan Yane ortaklık ile sahip oldukları mülkteki hissesinin yarısını kardeşinin karısı Lisaf'a satmıştır. Bundan sonra Sava vefat etmiş ve veraseti karısı Lisaf ile oğlu Mihail'e kalmıştır. Henüz tereke taksim edilmeden Mihail'in de ölmesi neticesinde bu sefer de onun hissesi Lisaf ve anne bir kardeşi Yor v. Abostol ile davacı Yani v. Lefter'e kalmıştır. Fakat ölümlerin son bulmadığı görülmektedir ve Lisaf'ın da ölmesi üzerine veraseti oğlu Yor'a kalmıştır. Bu şekilde 96 sehim olarak bölünmüş mülkün 21 sehimi davacı Yane'nin ve geriye kalan 75 sehimi de Yor'un olmuştur. Yor'un bu hissesini 200 kuruşa Kuyumcu Yor'a, Yane'nin haberi olmadan sattığı görülmektedir. Bunu duyan Yane vakit kaybetmeden şufa hakkı talep etmiş ve Müslümanları da buna şahit göstermiştir. Bunun üzerine Kuyumcu Yor ve satıcı taraf olan Yor sorgulanmıştır. Kuyumcu Yor sorgusunda, mülkü aldığına ve Yane'nin de vakit kaybetmeksizin şufa talebinde bulunduğu dair ifade vermiştir. Fakat mülkü satmış olan Yor, ifadesinde Yane'nin kendi tarafında bulunan on beş zira (9.75 cm)⁶⁸ arsayı kendisine hibe ettiğini ve kalan bölümü de sattığını, böylece şufa talebinin düşmüş olduğunu söylemiştir. Yapılan araştırmada hibe ve satış işlemlerinin asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Yane adlı zimmînin şufa hakkının sıhhatine hükmedilmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan hak neticesinde, Kuyumcu Yor v. Benayot almış olduğu mülkü Kuyumcu Yane v. Lefter'e satmak zorunda kalmıştır.⁶⁹

⁶⁷ T.Ş.S., 1918, 76/2.

⁶⁸ 1 zira 65 cm'dir. Zira hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Walter Hinz, **İslam'da Ölçü Sistemleri**, (çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 79.

⁶⁹ T.Ş.S., 1920, 9/2.

Şufa hakkı hususunda burada ilgi çeken bir noktayı belirtmek istiyoruz. Zimmîler arasında geçen yukarıdaki davadan açıkça anlaşılacağı üzere zimmî bir şahıs Osmanlı hukuk kurallarını gayet iyi bilmektedir. Bu doğrultuda da hakkını arayabilmek için kadı mahkemesine giderek mevcut anlaşmazlığın kendi lehinde sonuçlanmasını sağlayabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL BAKIMDAN TRABZON'DA MÜLK SATIŞLARI

20. Mülk Satışlarının Nedenleri

İnsanlar tarih boyunca içerisinde barınmak, sahip oldukları menkul mallarını muhafaza etmek, mülkün hususiyetlerine bağlı olarak (örneğin arsa, tarla, han, dükkân) ondan çeşitli sahalarda faydalanarak geçimlerini sağlayabilmek gibi amaçlarla ve paralarını tasarruf edebilmenin bir yolu olarak mülk edinmişlerdir. Özellikle para tasarrufu konusunda Osmanlı toplumu, yatırım aracı olarak daha sağlam ve uzun süreli olan mülk sahipliğini yeğlemiş gözükmektedir.

Öte yandan Suraiya Faroqhi Osmanlı Devleti'nin uyruklarının hareketlerini sıkı bir şekilde denetlemesini göz önünde tutarak, Kayseri şer'îye sicillerinde rastladığı 17. yüzyıla dair bir belgeden mülk edinme gerekçeleri hususunda bir tespit bulunmuştur.¹ Buna göre; kente yeni göçen birisi kent sınırları içinde bulunan ve resmi kayıtlara geçmiş bir evi satın alarak konumunu daha da sağlamlaştırıyordu. Örneğin bulunduğu mahalleden istenen avarız-ı divaniyenin kendi payına düşen kısmını düzenli olarak ödeyerek kendi lehine şehirli olduğuna dair şahitlik yapacak birçok kimse bulabilmekteydi.² Bu çalışmada incelenen sicillerde bu tür bir satışı çağrıştıracak herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bunun muhtemel bir nedeninin 16. yüzyıldan itibaren tımar sistemindeki dengelerin yavaş yavaş değişmeye yüz tutması olduğu düşünülmektedir. Yine bu yüzyılda İmparatorluk nüfusu ve ekilen toprakların sayısı hızla artmıştır. Ayrıca ekilen topraklar zamanın

¹ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti tımarlı sipahiye gelirini garantilemesi için reaya karşısında bir takım haklar tanımıştı. Sipahiye verilen tımar hem toprağı hem de üzerinde yaşayan köylüleri kapsamaktaydı. Herhangi bir nedenle reayanın toprağını terk edip gitmesi sipahinin gelirini kaybetmesine neden olmaktaydı. Bu nedenle de reayanın yerini bırakıp başka bir yere gitmesi yasaklanmıştı. Eğer reaya bir şekilde kaçarsa, sipahi onu, on beş yıl içinde toprağına dönmeye zorlayabiliyordu. Aksi halde on beş yıl boyunca, örneğin kentte yaşayan bir reaya artık şehirli sayıldığından, sipahi herhangi bir hak iddia edemiyordu. Reaya ve tımarlı sipahinin karşılıklı yükümlülükleri hakkında daha çok bilgi için bkz. Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 115-116.

² Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 331-332.

teknolojisinin izin verdiği sınırlara ulaşmıştır. Böylece toprağını bırakan köylülere karşı yasalar gevşemiştir. Böylelikle çok fazla bir sınırlama ile karşılaşmayan kişiler, Trabzon'a geldikleri zaman böyle bir yola gerek duymamış olabilirler.

Söz konusu edilen nedenlere de bağlı olarak kimi dönemlerde insanlar mülklerini satmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu noktada şer'îye sicillerindeki mülk satışı kayıtlarının satış nedenlerinin tamamını bize aksettirmediği görülmektedir. Bilindiği üzere bu mahkeme kayıtlarının tutulmasının nedenlerinden bir tanesi de (özellikle mülk satışı kayıtları hususunda), şahıslar arasında meydana gelebilecek muhtemel bir anlaşmazlıkta, kayıt altına alınmış bu sicillere başvurularak mevcut anlaşmazlığın giderilmesidir. Bu pratik amaçla tutulan sicillerin, kişilerin kendi sosyo-ekonomik dünyalarında hangi ihtiyaçlara binaen mülklerini sattıklarına dair çok ayrıntılı veriler sunmasını beklemek, kayıtların tutulmasının mantığına ters görünmektedir. Bununla birlikte araştırmacı için elde edeceği bilgi nedeniyle sevineceği fakat o dönemde mülkünü satmak zorunda kalan şahsın muhtemelen pek tasvip etmediği olağandışı hallerde (ölüm, borçlu olma vb.) kişinin mülkünü neden sattığını belirttiği görülmektedir. Bu doğrultuda birincisi sicillerin doğrudan verdiği bilgilerden hareketle, ikincisi de kayıtların okunması esnasında direkt bir bilgi bulunmamasına rağmen, okuyan kişinin, mülkü satan ve alan şahısların kimlikleri, mülkün fiyatı vb. hususlarda sicillerdeki verilerden hareketle çıkarabileceği mantık eksenli nedenler de dahil olarak şunlar söylenebilir; satışlarda genelde her iki tarafın karşılıklı rızaları söz konusudur. Bunun yanında satış sebepleri içerisinde ölen bir şahsın arkasında bıraktığı borcun ödenebilmesi için varisleri tarafından kendilerine intikal eden mülkün satıldığı görülmektedir.³ Bir başka neden de çocukların nafakalarının karşılanması için sahip olunan mülkün satılmasıdır.⁴ Ayrıca borçlanma münasebetiyle, kişinin borcuna karşılık mülkünü sattığı da tespit edilebilmektedir.⁵ Bunun yanında küçük çocukların çıkarına daha uygun olduğunun düşünülmesi neticesinde, bu çocukların sahip oldukları mülkün satılması da satış nedenleri arasında sıralanabilir.

Kayıtlarda direkt olarak karşılaşılan bu sebeplerin yanında bir başka sebebin de, yukarıda belirtildiği üzere okunulan belgelerden elde edilen izlenim neticesinde, daha kârlı

³ T.Ş.S., 1916, 19/4. Bu tarz satışlarda sadece ölen şahsın varislerinin değil, mahkeme tarafından görevlendirilen bir kişinin de "halik-i mesfurun düyun-ı müsebbetesini eda" etmek için terekesinden kalan mülkü sattığı görülebilmektedir. T.Ş.S., 1916, 9/4.

⁴ T.Ş.S., 1919, 23/4.

⁵ T.Ş.S., 1916, 25/5.

bir yatırım yapmak için kişilerin mülk satmış olabilecekleri ihtimalidir. Son söylenen neden dışında diğer nedenler hususunda daha önceki bölümde, müzayede ve takas yönteminin uygulandığı satışlar kısmında çeşitli örnekler verildiği için burada tekrardan o nedenlere dair örnekler verilmeyecektir. Fakat en son neden olarak zikredilen kâr amaçlı satışa dair emarelerin olduğu iki örneğin verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Buna göre ilk örneğimizde satıcı şahıs bir kuyumcudur. Söz konusu kuyumcu Moyisi v. Vasil, vekili vasıtasıyla Hristos Mahallesi'ndeki bir bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab oda, bir anbar ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülkünü, 1 Safer 1160/12 Şubat 1747 senesinde Yani v. Yor adlı zimmîye 250 kuruşa satmıştır. Malum olduğu üzere kuyumcular günümüzde olduğu gibi o dönemde de ekonomik bakımdan toplumun üst katmanlarında bulunan şahıslardı. Bu kayıta da Kuyumcu Moyisi'nin bilhassa mesleğini göz önünde bulundurarak daha kârlı bir yatırım yapmak için (örneğin mesleğine dair hammadde alımı) mülkünü satmayı tercih etmiş olabileceği düşünülebilir.⁶

Kâr amaçlı satış yapmayı tercih etmiş olabileceği düşünülen diğer satıcılar da birden çok mülke sahip olan kişilerdir. Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar Mahallesi'nden Fatma bint Mustafa, aynı mahallede bir tarafından da Fatma Hatun'un mülkleri ile komşuluğu bulunan bir bab fevkanî oda ile sofa, altında iki bab kiler, bir mutfak, bir fırın, bir su kuyusu, bir cârî kenef ve meyveli-meyvesiz ağaçlı avluyu ihtiva eden ve hariciyesinde iki bab fevkanî oda, bir cârî kenef ve bir bab ahırdan oluşan mülkünü, 1300 kuruşa Alemdarzade Mehmed Ağa ibn Hüseyin'e 14 Şaban 1160/21 Ağustos 1747 senesinde satmıştır. Bu kayıta Fatma adlı kadın mülkünü 1300 kuruş gibi yüksek sayılabilecek bir meblağa satmakla eline önemli miktarda nakit para geçirmiş olmaktadır. Dolayısıyla başka mülklerinin de bulunmasını hesaba katarak Fatma Hatun'un bu nakit parayla daha kârlı bir yatırım yapabileceği gündelik bilgilerden de yola çıkarak varsayılabilir.⁷

Verilen her iki örnekte de görülebileceği gibi, söz konusu şahısların mülklerini kâr amacıyla sattıklarına dair açık bir ifade yoktur. Yani mülklerini kâr amacıyla değil de sayılan diğer nedenler doğrultusunda ya da bizim bilmediğimiz başka nedenlerle satmış olabilirler. Fakat daha önceki kayıtlar göz önünde bulundurulursa, tespit edebildiğimiz

⁶ T.Ş.S., 1916, 5/2.

⁷ T.Ş.S., 1916, 37/1.

satış nedenleri ile mülklerini satmış olsalardı, sicil kayıtlarına bunların bir şekilde yansımış olabilecekleri tahmin edilebilir. Nitekim borçlu olma, ölüm, nafaka vb. nedenler ile satış yapan kişilerin bu nedenleri bir şekilde mahkemede zikrettikleri anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Kuyumcu Moyisi'nin ve Fatma Hatun'un sadece sicil kayıtlarından edinilen izlenim neticesinde kâr amacı gütmüş olabilecekleri varsayımı üzerinde durulmuştur. Biraz önce ifade edildiği gibi her iki şahsın da mülklerini başka bir nedene binaen satmış olabilecekleri ihtimal dahilindedir.

21. Mülk Satışı Belgelerinin Diplomatîği

1986 yılında yapılmış olan “Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri”nde İlber Ortaylı'nın önemle vurguladığı gibi, ana dilimiz olduğu için Osmanlı belgelerine diplomatika açısından çok fazla dikkat edilmemektedir. Oysa yabancı Osmanistler yabancı bir dille uğraştıkları için bu hususa dikkat ediyor ve “bu nasıl bir dil?”, “formülleri nelerdir?” gibi sorular sorarak dilin özüne vakıf olmaya çalışıyorlar. Ortaylı bizim de bu konuya daha fazla dikkat etmemiz gerektiğini söylemektedir. Böylece belgeleri daha dikkatli okuyarak ve daha iyi hazırlanarak, elde edilebilecek verileri daha sağlıklı değerlendirmek mümkün olabilecektir.⁸

Biz de bu bölümde elimizden geldiği kadarıyla mülk satışı kayıtlarının diplomatik açıdan nasıl bir yapı arzettiği hususunda kısa bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Bu şekilde okunulan belgelerin dil ve şekil hususiyetleri daha iyi anlaşılacak ve verileri sağlam bir temel üzerinde değerlendirebilmek mümkün olabilecektir.

Mülk satışı kayıtları, Osmanlı diplomatîğinde iftâ ve kaza organlarınca düzenlenen belgeler içerisinde yer alan hüccetler sınıfına dahildir. Hüccetler şer'î mahkeme tarafından verilen fakat ilamdan farklı olarak hüküm ihtiva etmeyen, yalnızca kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dair kadının tasdikini ihtiva eden belgelerdir. Çok çeşitli hususların tespiti için tertip edilmiş olan hüccetleri bir nevi kadı tarafından verilen noterlik

⁸ Ortaylı'nın bu konuşması için bkz. **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)-Bildiriler**, İstanbul 1988, s. 211 (Değerlendirme Bölümü).

belgeleri olarak adlandırmak mümkündür.⁹ Bu çalışmada incelenen mülk satışı kayıtları da kadının gördüğü bu noterlik vazifesinin ürünleridir.

İncelenen mülk satışı kayıtları genel itibariyle hüccetlerin diplomatik kurallarına uymaktadır. Bu doğrultuda kayıtlarda ilk önce başlangıç formülü olarak adlandırılan “tahrîr-i hurûf budur/oldur ki” gibi ibarelere rastlanmaktadır. Fakat bu ibarenin yazılmasının zorunlu olmadığı görülmektedir, çünkü birçok kayıtta bu ibare yazılmadan metin kısmına geçilmiştir.

Metin kısmı konunun açıklığa kavuşturulduğu asıl kısım olup tarafların takdimi ve kimlik tespiti ile başlamaktadır. Satış hüccetlerinde önce alıcı, sonra da satıcı tarafın tanıtıldığı görülmektedir. Burada izlenen yöntem “medine-i Trabzon mahallâtından Kule Mahallesi sakinlerinden Osman Ağa ibn Mehmed Ağa”¹⁰ ya da “medine-i Trabzon civarında vaki Akçaabad Kazası kurâlarından Holomana nam karye sakinlerinden Uzun Osman Beşe b. Mehmed”¹¹ örneklerinde görülebileceği üzere ilk önce satıcının yaşadığı şehir, kaza, köy veya mahallenin adı, daha sonra da kendisinin ve babasının adı yazılmaktadır. Bu kimlik tespiti genellikle “nam kimesne” şeklinde bitirilmektedir. Fakat Müslüman kadınlara “nam hatun”¹² gayrimüslim erkeklere “nam zimmi”¹³ ve gayrimüslim kadınlar hakkında “nam nasraniye”¹⁴ tabirleri de kullanılmaktadır. Satıcı şahsın şehirli mi yoksa köylü mü olduğunun belirtilmesi ile mülk satışı yapmış olan şahısların sistematik bir tasnifini yapmak mümkün olabilmektedir. Bu arada alıcı şahsın da nereden olduğunun yeteri kadar belirtilmesi durumunda insanların mülk satışları hususundaki tutumları ele alınarak, şehir ve köy arasındaki hareketliliği değerlendirebilmek mümkün olmaktadır.¹⁵

⁹ Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s. 350. Hüccetler hususunda ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, **Şer‘iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katoloğu ve Seçme Hükümler**, C. 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 21-29; Imber, **a.g.e.**, s. 62-63.

¹⁰ **T.Ş.S., 1916**, 17/4.

¹¹ **T.Ş.S., 1920**, 12/1.

¹² **T.Ş.S., 1917**, 55/4.

¹³ **T.Ş.S., 1916**, 22/5.

¹⁴ **T.Ş.S., 1919**, 5/4.

¹⁵ Müslim ve gayrimüslimler baz alınarak hangi kesimin hangi muhitte (kırsal kesim-şehir) mülk edinmeyi yeğlediği hususunda yapılan bazı tespitler için bkz. İnan, “1831 Nolu Şeriye Siciline Göre...” s. 122-123. İnan, çalışmasında Trabzon şehri dahilinde ve haricinde Müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından yapılan satışları karşılaştırmış ve Müslümanların şehir dışında oranla şehir içinde gayrimüslimlere daha fazla mülk sattıklarını tespit etmiştir. Yine gayrimüslimlerin şehir dışında Müslümanlara daha fazla mülk satmış olduklarını da belirtmektedir. Şehir dahilinde yaptıkları satışın oranı ise çok düşüktür. Bu şekilde, bir anlamda gayrimüslimlerin şehir dışından yavaş yavaş şehir içine doğru kaydıklarına dair bir fikir edinebilmek mümkün olmuştur. Ayrıca Trabzon’a bağlı Akçaabad Kazası’nda gayrimüslimlerin

Fakat bu çalışmada incelen sicillerde gerek alıcı şahsın nereden olduğu, gerekse kırsal kesime dair yeteri kadar veri olmaması nedeniyle şehir içindeki ve köylerdeki durum karşılaştırılamamış, köylü ve kentlilerin mülk edinme konusundaki muhit tercihleri tespit edilememiştir. Bununla birlikte özellikle satıcı şahısların oturdukları mahalleler belirtildiği için mahalle bazında, kişilerden yola çıkarak bazı tespitler yapılabilmektedir.¹⁶

Satıcının vekil kullanarak yaptığı satışlarda kimlik tespiti sırasıyla satıcının, bunun ardından vekil olan kişinin vekilliğinin şahitlerinin ve vekilin adları yazılmak üzere şu şekilde belirlenir; “ medine-i Trabzon mahallâtından Muhiddin Mahallesi sükkânından olub ber-vech-i misaferet mahmiye-i İstanbul’da kâin Molla İsmail b. Derzi Hüseyin nam kimesne tarafından menzil-i atıyyü’z-zikri bey’e vekil olduğu attar El-hacc Hüseyin ve karındaşı Yunus ibn El-hacc İbrahim nam kimesneler şahadetleriyle vekaleti sabit ve sübût-ı vekaletine hükm-i şer’i lâhık olan Ağzıkarazade El-hacc Süleyman nam kimesne”.¹⁷

Bu tespitlerin akabinde sıra mekanı belirtmeye gelmektedir ve “meclis-i şer’i şerif-i enverde”¹⁸, “meclis-i şer’i şerif-i lazımu’t-teşrifde”¹⁹, “meclis-i şer’i hatırı’l-lazımu’t-tevkîrde”²⁰ gibi kalıplaşmış ifadelerle mahkeme tanımlanmaktadır.

Alıcı şahsın kimlik tespiti mahkemenin belirtilmesinden sonra yapılmaktadır. Fakat burada alıcı şahsın oturduğu muhitin çoğu zaman belirtilmediği ve yalnızca “meclis-i şer’i şerif-i enverde işbu sahibü’l-kitab Kara Mehmed Beşe ibn Abdullah nam kimesne” örneğinde görülebileceği üzere kendisinin ve babasının isminin belirtilmesi ile kimlik tespiti işleminin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Verilen örnekte de görüldüğü üzere isimden önce “sahibü’l-kitab”²¹, “bâisü’l-vesika”²² ve zimmîler için “bâisü’r-rakîm”²³, “sahibü’r-rakîm”²⁴ gibi kalıp ifadeler kullanılmaktadır. Yine alıcı şahıslar da mahkemede

Müslümanlara daha fazla mülk satmaları hususunda bkz. Aynı yazar, “Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları (1648-1658)”, s. 109.

¹⁶ İleride bu konu üzerinde durulacaktır. s. 48.

¹⁷ T.Ş.S., 1922, 5/3.

¹⁸ T.Ş.S., 1916, 10/1.

¹⁹ T.Ş.S., 1922, 6/1.

²⁰ T.Ş.S., 1921, 14/4.

²¹ T.Ş.S., 1917, 56/4.

²² T.Ş.S., 1917, 58/1.

²³ T.Ş.S., 1916, 28/1.

²⁴ T.Ş.S., 1916, 13/2.

bir vekil vasıtasıyla temsil edilebilmekte ve bu durumda da satıcı şahısta oluşu gibi müvekkil ve vekil sırasıyla kimlik tespiti yapılmaktadır.

Kimlik tespitleri bu şekilde tamamlandıktan sonra mülkün kime satılmış olduğunu göstermek için yani karşıdaki muhatabı belirtmek için “muvâcehesinde” veya “mahzarında” kelimeleri kullanılmaktadır. Bunun ardından “ikrâr ve takrîr-i kalam idüb”,²⁵ “ikrâr-ı tam ve takrîr-i kalam idüb”²⁶ gibi ifadeler ile konunun anlatıldığı bölüme geçilmektedir.

Konunun anlatıldığı bölümde ilk önce satıcı, daha sonra da alıcı tarafın ifadelerine yer verilmektedir. Satış kayıtlarında satıcı tarafın ifadesinin genellikle daha önemli olduğu görülmektedir. Nitekim konuyu asıl anlatan kişi satıcı taraftır. Alıcının genellikle satıcıyı tasdik ettiği görülmektedir. Burada satışa konu olan mülkün yeri, sınırları ve fiyatı belirtilmektedir. Bir örnek vererek daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa;

“Orta Hisar’da Cami-i Kebîr Mahallesi’nde kâin akd-i ati’y-yü’z-zikrin sudûruna deĝin silk-i mülk-i sahihimde münselik emlakımdan olub bir tarafı müezzin Molla Mahmud mülkü ve bir tarafı Murad Aĝa mülkü ve bir tarafı Derzi İsmail mülkü ve taraf-ı rabii tarîk-i amm ile mahdûd ve mümtâz bir bab mahzen ve bir cârî kenif ve arsa-i merzi muhtevi mülkümü ... merkum Emine hatuna 130 kuruşa bey‘ ve teslim ve temlîk idüb...”²⁷

Bu hususlar yukarıdaki gibi belirtildikten sonra “semeni olan meblaĝ-ı mezkur ... bi’t-tamam ve’l-kemal ahz ve kabz eyledim bade’l-yevm menzil-i mahdûd-ı mezkur cemi müştemilatıyla ... mülk-i müşterasıdır keyfe-mâ yeşa ve yehtar mutasarrıf olsun didikde”²⁸ şeklinde satıcı şahsın ifadesine son verilip, alıcının satıcıyı tasdik etmesi hususu “mukarrun lehü’l-mezbur ... dahi bi’l-muvâcehe tasdik ve kabul idüb” gibi cümlelerle belirtilir.²⁹ En

²⁵ T.Ş.S., 1918, 71/2.

²⁶ T.Ş.S., 1916, 17/2.

²⁷ T.Ş.S., 1920, 80/2.

²⁸ T.Ş.S., 1922, 10/2.

²⁹ Bu çalışmada incelenen sicillerde genellikle alıcının yukarıda zikredilen tasdik ifadelerine yer verilmemiştir. Harput şer‘iye sicillerinden alınmış olan yukarıdaki örnek için bkz. Ahmed Akgündüz (vd.) **Şer‘iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katoloĝu ve Seçme Hükümler**, C. 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 26.

son kısımda ise “gıbbetü't-tasdikü'ş-şer'ı ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu”³⁰ ifadesi ile hüccetin talep üzerine verildiği belirtilmektedir.

Bütün bu işlemlerin ardından sıra tarih düşmeye gelmiştir. Sicillerde tarihin genelde “fi'l-yevmü's-sadis ve'l-işrin min Zilhicce sene sittin ve mie ve elf”³¹ şeklinde Arapça ve yazı ile düşüldüğü görülmektedir. Bunun yanında çok fazla olmasa da rakam ile düşülen tarihlere de rastlanmaktadır.³²

Bu şekilde tamamlanan hüccetin en altında konunun görüşülmesi sırasında hazır bulunan ve daha önceden de belirtildiği üzere bilirkişi olarak tanımlanabilecek şahısların isimleri yazılmaktadır. Burada bazen “dellal Abdullah Çelebi” örneğinde görülebileceği üzere sadece şahsın mesleği belirtilmiş, bazen de “Hasan Beşe ibn Osman” örneğinde olduğu gibi kendi ismi ile birlikte babasının ismi de zikredilmiştir.³³

Standart bir mülk satış kaydında görülebilecek olan diplomatik hususlar genelde yukarıda sıralananlar gibidir. Bunun yanında karmaşık ifadeler gerektiren kayıtlar da sicillerde mevcuttur. Bunlardan ilki, bir kaç kişinin ortaklık ile sahip oldukları mülkün satılması durumunda karşımıza çıkmaktadır. Suraiya Faroqhi 15. ve 16. yüzyıl Anadolu'sunda bir karı kocanın veya başka yakın akrabaların paralarını birleştirerek birlikte ev almalarının çok sık rastlanan bir olgu olmadığını söylemektedir. Bu durumda birkaç kişinin ortak olarak sahip olduğu mülklerin, genellikle ölmüş bir kişiden miras yoluyla akrabalarına geçtiği varsayılabilir.³⁴ 18. yüzyıl ortalarındaki Trabzon'da da bu durum devam etmekte ve akrabaların birlikte ev almalarının çok sık rastlanan bir durum olmadığı görülmektedir.

Ölen bir kişinin arkasında bıraktığı mülkün varisleri tarafından satılması durumunda, satıcıların tanıtılmasına bakılarak bazı hususların tespit edilmesi mümkündür. Örneğin; “medine-i Trabzon mahallâtından Orta Hisar'da vaki Şirin Hatun Mahallesi sakinlerinden

³⁰ T.Ş.S., 1921, 14/6.

³¹ T.Ş.S., 1916, 24/1.

³² T.Ş.S., 1916, 19/4.

³³ T.Ş.S., 1917, 55/1.

³⁴ Suraiya Faroqhi, “Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)-Bildiriler**, İstanbul 1988, s. 204.

iken bundan akdem fevt olan Durmuşoğlu Ahmed Alemdar ibn Mehmed nam müteveffanın veraseti zevce-i menkûhe-i metrûkesi Ayşe bint (...) nam hatun ile sulbiye kebîre kızı Fatma'ya ve sulbi sagîr oğulları Osman ve Süleyman'a münhasire olduğu şer'an zahir ve mütebeyyin oldukdan sonra mezbure Fatma Hatun bi'l-asale ve mezbure Ayşe Hatun kendi tarafından bi'l-asale ve sagîran-ı mezburanın ba-hüccet-i şer'îye vasileri olmağla bi'l-vesaye"³⁵ kaydında görülebileceği üzere bütün varislerin ölmüş olan şahsa yakınlık dereceleri ve reşit olup olmadıkları teker teker belirtilmiştir. Bu tür belgeler toplu olarak değerlendirmeye tabi tutulursa, anne veya babanın vefatıyla gelişimini tamamlamış olan ailelerin ortalama büyüklüğü hakkında tahminlerde bulunmak mümkün olabilmektedir.

Görülebileceği üzere belgelerin diplomatik hususiyetlerinin bilinmesi neticesinde, özellikle sistematik bir bilgi toplama mekanizmasının gelişebileceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda diplomatik kurallarının bilinmesi, ilk önce nicel daha sonra da bu nicel çalışmaya dayanarak nitel bir çalışma yapmayı mümkün kılmaktadır.

22. Nicel Analizden Nitel Analize Mülk Satışları

Osmanlı Devleti'nde yaygın mezhep olan Hanefiliğe göre; satışlarla ilgili anlaşmaların yazı ile belgelenmesi hususunda bir zorunluluk yoktur. Osmanlı örfi hukukunda ise, çok sınırlı bir ölçüde de olsa böyle bir zorunluluğa rastlanmaktadır. Örneğin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne verilen ahidnamelere göre, Dubrovnikli tüccarlarla yapılan satış işlemleri kadı sicillerine kaydedilmediği sürece, bu tüccarlar ile ticaret yapmış olan Osmanlı tüccarlarının hiçbir hak iddia edemedikleri görülmektedir. Bunların yanında ev, bahçe, köle gibi önemli satışlarla ilgili anlaşmaların daha 16. yüzyılda sık sık yazıya döküldüğü anlaşılmaktadır. Ankara ve Kayseri gibi büyük taşra merkezlerinin kadı sicillerinde bu tür belgelere sık sık rastlanmıştır. Faroğhi, bu yerlerdeki mülk satışlarına dair yaptığı incelemede, 1580-90 ile 1680-90'lı yıllar arasında hiç değilse bu gibi kentlerde basit satış işlemlerini kadı mahkemesinde belgelendirenlerin göreceli olarak arttıklarını söylemektedir. Çünkü yaptığı taramalar neticesinde 17. yüzyıl sonlarında düzenlenen ve şer'îye sicillerinde bulunan ev olgusuyla ilgili belgelerin arasında, dava değil basit

³⁵ T.Ş.S., 1922, 15/4. Ankara'da yapılmış olan benzer bir satış için bkz. Faroğhi, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan...", s. 206.

satışlarla ilgili kayıtların arttığını belirlemiştir. Anlaşmazlıkların çözümünün genellikle mahkemede arandığı düşünülürse, basit satışlarla ilgili belgelerin artması, ancak bu tür işlemlerin yazıya geçirilmesinin yaygınlaştığının bir belirtisi sayılabilir.³⁶

Trabzon'da da bu durumun çok farklı olmadığı düşünülmektedir. Nitekim daha önce yapılmış çalışmalarda ve bu çalışmada incelenen sicillerde birçok basit mülk satışı belgesinin sicillere kaydedildiği tespit edilmektedir. Buna göre; 1830 numaralı ve 1643-44 tarihli şer'îye sicilini inceleyen Cevdet Kırpık, sicilde bulunan toplam 875 kayıttan 140 tanesinin mülk satışlarına ait olduğunu tespit etmiştir.³⁷ Yine İnan tarafından yapılan çalışmada da 1831 nolu sicilde 1214 adet kayıttan 175 adedinin mülk satışlarına ait olduğu ifade edilmiştir.³⁸ Son olarak, Tosun tarafından incelenen 1901, 1902, 1903, 1904 nolu sicillerdeki toplam 2541 adet kayıttan 310 adedi mülk satışlarına aittir.³⁹

Bu çalışmada incelenen sicillere bakıldığında da, toplam 3984 adet kayıttan 182⁴⁰ tanesi mülk satışlarına aittir. 1160-1170 (1747-1757) yıllarını kapsayan bu sicillere kaydedilmiş mülk satışlarının, tabiatıyla o dönemde şehirde yapılan bütün mülk satışlarını yansıttığı söylenemez. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu tarihler arasında gerçekleştirilmiş bütün mülk satışlarının incelendiğine dair bir iddia bulunmamaktadır. Fakat yukarıda da söylendiği üzere giderek mülk satışlarının kadı sicillerine kaydedilmesi doğrultusundaki temayül ve mülk satışları gibi insanların kendilerini garanti altına almak isteyecekleri bir konuda, yaptıkları satış ve alış işlemlerini sicile kaydettirmek hususunda itinalı davranacakları göz önünde bulundurulursa, önemli bir kısmının sicillere yansımış olabileceği rahatlıkla düşünülebilir.

³⁶ Faroqhi, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan...", s. 201-202.

³⁷ Cevdet Kırpık, **1830 Numaralı Trabzon Şer'îye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 2-3.

³⁸ İnan, "1831 Nolu Şeriye Siciline Göre...", s. 105.

³⁹ Tosun, **a.g.t.**, s. 29.

⁴⁰ Bu 182 kayıttan 4 tanesinin içerisinde ikişer mülk satılmıştır. Bu durumda incelenen şer'îye sicillerinde toplam 186 mülk satışı gerçekleşmiş olmaktadır.

Tablo 1: İncelenen Trabzon Şer‘iye Sicillerindeki Mülk Satışlarının Toplam Kayıtlara Oranı

Sicilin Numarası	Sicildeki Kayıt Sayısı	Sicildeki Mülk Satışı Kayıtları	Oranı
1916	770	42	% 5.45
1917	577	26	% 4.50
1918	815	29	% 3.55
1919	571	37	% 6.47
1920	614	32	% 5.21
1921	182	7	% 3.84
1922	455	9	% 1.97
Toplam	3984	182	% 4.56

Tabloda görülebildiği üzere 10 yıllık bir zaman zarfında mülk satışlarının toplam kayıt sayısına oranı % 4.56’dır. Bu oran Tosun’un incelediği 1735-1741 yılları arasında %12.19’dur. Böyle bir düşüşe gerekçe olarak spekülasyon bir çok neden ileri sürülebilir. Örneğin İran savaşları nedeniyle yaşanan sıkıntılı dönemin halkın ekonomik durumunu erozyona uğratması, alım-satım işlerinin azalmasına önemli bir gerekçe olabilir.⁴¹ Fakat şu anda elde bulunan veriler ile bu düşüşün nedenlerini tam olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir. İlerde mülk satışlarına dair yapılan çalışmaların sayısı artırılırsa, bunlardan da elde edilecek veriler sayesinde daha tutarlı nedenler ortaya koymak mümkün olabilir.

⁴¹ Bilindiği üzere özellikle İran’daki iç karışıklıklar dolayısıyla kaçınılmaz olarak görülerek 1723 yılında girilen İran savaşı, aralıklarla sürerek 1746’ya kadar devam etmiştir. Bu tarihte yapılan bir anlaşma ile her iki taraf Kasrîşirin Anlaşması’ndaki sınırlarına dönmüştür. Böylece toprak kazancı elde edemeyen Osmanlı Devleti, bunun yanında savaşın finansmanını sağlayabilmek için halka birçok vergi yüklemiştir. İran savaşı hakkında bkz. Emecen, “Osmanlı Siyasi Tarihi Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, s. 59-61; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 4, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 172-203, 218-235, 299-313. Nitekim coğrafi konumu itibarıyla İran’a karşı yapılan savaşta ikmal yolları üzerinde bulunan Trabzon halkından da birçok vergi alındığı şer‘iye sicillerine yansıyan kayıtlardan anlaşılmaktadır. İstanbul’dan İran tarafına gitmek için sevk olunan havan topları ve top arabaları gibi savaş araç gereçlerini taşıyan geminin Trabzon iskelesinde demirlemesine dair bkz. **T.Ş.S., 1894**, 3/4 (Kayıt tarihi: 5 Recep 1143). Trabzon halkından İran seferi münasebetiyle alınan vergilere dair bir örnek için bkz. **T.Ş.S., 1893**, 139/1 (Kayıt tarihi: 25 Safer 1144). Bu konu hakkında ayrıca bkz. Öztürk, **a.g.t.**, s. 228-250. Bununla birlikte ileride fiyatlar bahsinde görüleceği üzere çalışılan dönemde mülk satışı eksensiz olarak yine de bir canlılığın olduğu müşahede edilebilmektedir.

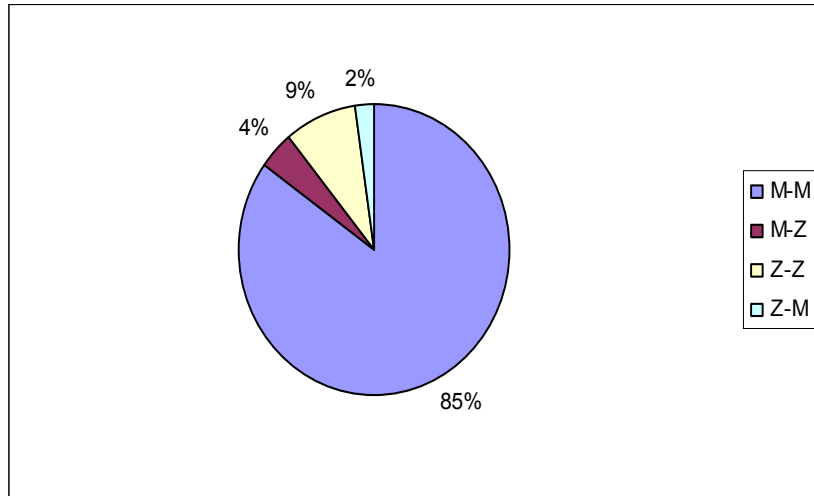
Bu şekilde o dönemde şehirde yapılmış bütün mülk satışlarını olmasa da büyük bir çoğunluğunu yansıttığı düşünülen kayıtlar çeşitli alt başlıklar ile nicelikleri ve nitelikleri açısından inceleneceklerdir.

220. Satışların Din, Cinsiyet ve Vekil Tayin Etme Hususiyetlerine Göre Dağılımı

Bu başlık altında, mülk satışlarının toplam sayısı içerisinde Müslümanlar arasında, zimmîler arasında, Müslümanlardan zimmîlere ve zimmîlerden Müslümanlara yapılan satışların sayıları ve yüzdeleri tespit edilmiştir. Daha sonra Müslim ve gayrimüslim kadın ve erkeklerin mülk alım ve satımındaki durumları ve mahkemeye daha çok kendilerinin mi geldikleri yoksa vekil aracılığıyla mı temsil edilmeyi tercih ettikleri konularına açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: İncelenen Trabzon Şer'îye Sicillerinde Tespit Edilen Mülk Satışlarının Dinî Gruplara Göre Dağılımı ve Toplam Mülk Satışına Oranları

Müslümanlar Arasındaki Mülk Satışı	158
Zimmîler Arasındaki Mülk Satışı	16
Müslümanlardan Zimmîlere Mülk Satışı	8
Zimmîlerden Müslümanlara Mülk Satışı	4
Toplam Mülk Satışı	186

Şimdi bu din guruplarına mensup kadın ve erkeklerin hangi oranlarda kadı mahkemesine gelerek, satışları kaydettirdikleri hususunda bilgi verilecektir. Burada amaç, bu kadın ve erkeklerin mülk satışlarına ait davalara hangi nispette ve ne şekilde (vekil ile temsil edilme açısından) katıldıklarının, ayrıca mülk sahibi olma hususundaki tutumlarının tespitine çalışmaktır. Yine kayıtlarda birden çok kişinin sahip olduğu mülkler bulunmaktadır. Ortaklık ile sahip olunan bu mülklerin hangi nispette satıldıkları da tespit edilmesi gerekenler arasındadır.

Müslümanlar arasında yapılan 158 mülk satışına bakılarak şu tespitlerde bulunulabilir: 158 mülk satışından 44'ü⁴² kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun Müslümanlar arasındaki toplam satışa oranı % 27.84'dür. Kadınların bu mülklerini kimlere sattıklarına bakıldığında, yalnızca 3 kadın mülkünü tekrar bir kadına satmıştır. Bunun dışında mülklerden 2'si karı-kocadan müteşekkil Müslüman aile ortaklıklarına, 1'i de sadece Müslüman ortaklığına satılmıştır. Geriye kalan mülkler ise Müslüman erkeklere satılmıştır. Bu Müslüman erkekler içerisinde 10 adet satış ile kadınların kocaları da bulunmaktadır. Bu satışları kadınlar mahkemeye bizzat gelmek yerine, genelde vekil aracılığıyla gerçekleştirmeyi tercih etmişlerdir. Buna göre, 44 satışın 32'sinde kadınlar mahkemede bir vekil tarafından temsil edilmişlerdir. Bu vekillerden 5'i kadınların kocaları, 2'si kardeşleri, 1'i oğulları, 1'i kızları, 1'i ise damatlarıdır. Görülebileceği gibi kadınlar vekil tayin etme hususunda kocalarından ve yakın akrabalarından faydalanmışlardır.

Müslüman erkekler tarafından yapılan 69⁴³ mülk satışı hakkında da şunları söylemek mümkündür: 69 mülk satışının 50'si Müslüman erkeklere yapılırken, 13'ü Müslüman kadınlara yapılmıştır. 5 mülk de birden fazla alıcıdan oluşan Müslüman gruplara satılmıştır. Geriye kalan mülkün de bir vakfa satıldığı tespit edilmiştir. Müslüman erkeklerin satışlarda kadınlara nispetle vekil kullanmayı fazla tercih etmedikleri görülüyor. Sadece 8 erkek, vekil aracılığıyla satışını gerçekleştirmiştir. Bu satışlarda erkeklerden 7'si

⁴² T.Ş.S., 1916, 5/1, 14/6, 15/1, 17/2, 23/1, 30/1, 31/4, 33/4, 37/1, 41/5, 42/2, 44/1, 44/5, 45/1, 45/2; T.Ş.S., 1917, 55/1, 55/4, 58/4, 63/2, 63/3, 83/5; T.Ş.S., 1918, 76/2, 92/1, 93/2, 99/4, 102/1, 103/3, 103/8, T.Ş.S., 1919, 13/1, 14/4, 16/2, 18/1, 81/2, 84/2, 86/3; T.Ş.S., 1920, 13/6, 14/4, 22/1, 22/2, 26/2, 36/2; T.Ş.S., 1922, 6/1, 11/2, 14/5.

⁴³ T.Ş.S., 1916, 5/1, 7/4, 10/1, 11/3, 17/4, 25/2, 25/5, 30/2, 35/3, 41/3, 42/3, 44/3, 44/5; T.Ş.S., 1917, 53/5, 58/1, 61/1, 64/4, 84/5, 85/1, 85/3, 86/1, 87/1, 87/5; T.Ş.S., 1918, 71/2, 75/3, 94/4, 99/3, 100/8, 103/1, 103/6, 103/7, 104/1, 104/5, T.Ş.S., 1919, 8/4, 14/5, 20/2, 22/3, 23/4, 31/1, 76/3, 78/1, 80/2, 81/3, 83/2, 83/4, 83/5, 84/4, 84/5; T.Ş.S., 1920, 8/1, 14/1, 14/2, 26/5, 26/6, 29/5, 30/1, 37/2, 42/3, 42/4, 44/1, 49/1; T.Ş.S., 1921, 12/1, 14/4, 14/5, 14/6; T.Ş.S., 1922, 5/3, 10/2, 10/4, 15/3.

mülkünü karısına⁴⁴, 2'si karısı ve kızlarına, diğer 2'si oğullarına, 1'i de kardeşine satmışlardır.

Birden çok satıcıdan oluşan Müslüman grupların yaptıkları satış adedi 45'dir.⁴⁵ Mülkü satanlar genelde, ölen bir şahsın varisleri, karı-kocalar, ebeveyn-çocuklar ve kardeşlerden müteşekkildir. Bu satışlardan 38'i Müslüman erkeklere yapılmıştır. 2'si yine Müslüman gruplara ve geriye kalan 6 mülk de Müslüman kadınlara satılmıştır. Bir kişiden çok olma durumlarından dolayı bu grupların mahkemede ne şekilde temsil edildikleri konusuna girilmemiştir.

Müslümanlar arasındaki satışlarda birbirleriyle akrabalık bağı olan insanlar da vardır. Bunları tespit edecek olursak;

Kardeş→ Kardeş: 2

Kardeşler→ Kardeş: 1

Baba→ Oğul: 2

Baba→ Kız: 1

Karı→ Koca: 11

Koca→Karı: 6

Koca→ Karıları: 1

Koca→ Karısı ve Çocukları: 2

Gelinler ve Çocuklar→ Kayınvalide ve Kayınpeder: 1

Zimmîler arasındaki satış işlemlerine geçmeden önce bir konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bilindiği üzere kadı mahkemesinde şer'î hukuk yürürlükteydi. Zimmîler davalarını bir iki istisna dışında cemaat mahkemelerinde halletme hakkına sahiptiler. Fakat bu kadı mahkemesine başvurmayacaklar anlamına gelmiyordu. Aksine son dönemde yapılan şer'îye sicilleri kaynaklı çalışmalar göstermektedir ki, zimmîler büyük bir oranda kadı mahkemesine gelerek her türlü hukuki anlaşmazlıklarını

⁴⁴ Bu erkekler içerisinde bir tanesinin iki tane karısı bulunmaktadır ve mülkünü de bu iki kadının birlikte alıcı olarak buldukları mahkemede satmaktadır. Fakat satışın nedeni belli değildir. **T.Ş.S., 1917**, 61/1.

⁴⁵ **T.Ş.S., 1916**, 19/3, 19/4, 21/1, 22/3, 23/3, 24,1, 37/2, 40/1; **T.Ş.S., 1917**, 56/4, 66/4, 81/1, 82/1, 82/2, 82/5, 88/3, **T.Ş.S., 1918**, 72/5, 85/2, 97/5, 100/2, 100/7, 103/5, 104/6, 105/3, 105/4; **T.Ş.S., 1919**, 4/2, 14/3, 19/3, 23/3, 30/1, 68/3, 76/3, 81/4; **T.Ş.S., 1920**, 11/3, 12/1, 13/4, 18/4, 35/1, 39/5, 41/1, 41/2, 48/1; **T.Ş.S., 1921**, 7/2, 9/3; **T.Ş.S., 1922**, 7/4, 15/4.

ve gerekli işlemlerini bu mahkemede halletmekteydiler.⁴⁶ Şer‘iye sicillerindeki kayıtların azımsanmayacak bir bölümünün zimmîler hakkında olduğunu ifade eden Kemal Çiçek, hatta “cemaat mahkemelerinin, dindaşlarını kadının yaptırım gücüne ihtiyaç duyulabilecek konularda kadı mahkemesine gitmeye teşvik ettiklerini” söylemektedir.⁴⁷ Haliyle mülk satışı işlemlerinde de zimmîlerin kadı mahkemesine sıklıkla başvurmakta tereddüt etmedikleri görülmektedir.⁴⁸

Zimmîler arasında gerçekleştirilen toplam 16 mülk satışında, Müslüman kadınların aksine sadece 2 zimmî kadının münferid olarak mülk sattığı görülmektedir.⁴⁹ Bu satışlar esnasında zimmî kadınların her ikisi de mahkemede bir vekil vasıtası ile temsil edilmişlerdir. Bu vekillerden biri kadının kocasıdır. Bunun dışında zimmî kadınların mülklerini zimmî erkeklere sattıkları da tespit edilmektedir.

Zimmî erkekler toplam 12 mülk satışı gerçekleştirmişlerdir.⁵⁰ Erkekler satış işlemlerini genelde mahkemeye bizzat kendileri giderek yapmışlardır. Nitekim 12 satış içerisinde sadece 3’ünde erkeklerin vekil kullanma yolunu tercih ettikleri görülmektedir. 5 mülk tekrardan erkeklere, 6’sı ise zimmî kadınlara satılmıştır. Alıcı kadınlardan sadece 2’si vekil kullanmışlardır. Satış yapan 2 erkek mülklerini çocuklarına, 2 erkek kardeşlerine ve 1 erkek de karısına satmıştır.

Birden çok satıcıdan oluşan zimmî grupların yaptığı satış adedi 2’dir.⁵¹ Bu satışlardan birinde, anne ve oğlu Müslüman vekil aracılığıyla mülklerini zimmî bir erkeğe satmışlardır. Diğer satışta da kardeşlerden müteşekkil bir grup, babalarından intikal etmiş olan evi zimmî bir kadına satmıştır. Bu satışta da vekil kullanılmıştır, fakat birden çok kişi

⁴⁶ Bu konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Kemal Çiçek, “Osmanlılar Zamanında Kıbrıs’ta Türk Adaleti ve Rumlar”, **Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 67-97. Ayrıca bkz. Aynı yazar, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi”, **Pax Ottomana**, (ed. Kemal Çiçek), Ankara 2001, s. 31-49. Zimmîlerin kadı mahkemesini kullanmaları hususunda genel olarak bkz. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 247-249.

⁴⁷ Çiçek, “Cemaat Mahkemesinden...”, s. 47.

⁴⁸ Trabzon’da zimmîlerin mülk satışı konusundaki tutumları için bkz. İnan, “1831 Nolu Şer‘iye Siciline Göre...”, s. 123. Akçaabat özelinde bu durum için bkz. Aynı yazar, “Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları”, s. 112-113.

⁴⁹ T.Ş.S., 1919, 72/5; T.Ş.S., 1921, 8/1.

⁵⁰ T.Ş.S., 1916, 5/2, 22/5, 28/1; T.Ş.S., 1917, 83/7; T.Ş.S., 1918, 88/2, 104/4, T.Ş.S., 1919, 5/4, 17/1, 71/1; T.Ş.S., 1920, 9/2, 10/1, 36/5.

⁵¹ T.Ş.S., 1916, 31/3; T.Ş.S., 1920, 39/4.

olma durumundan dolayı bunların vekil kullanma hususundaki tercihlerinin ayrıntısına girilmedi.

Müslümanlardan zimmîlere yapılan 8 satışa bakılarak da şunlar söylenebilir.⁵² Ayrı ayrı Müslüman 2 kadının zimmî 2 erkeğe mülk sattığı görülmektedir. Satış işlemlerini gerçekleştiren her iki kadın da bu işlemler sırasında vekil kullanmışlardır. Bu vekillerden 1'i kadınlardan birinin kocasıdır. Bir başka satışta Müslüman bir erkek, zimmî kardeşlerden ibaret bir gruba mülk satmıştır. 1 erkeğin zimmî bir kadına ve bir başka erkeğin de zimmî bir erkeğe mülk sattıkları da tespit edilmektedir. Geriye kalan 3 mülk de Müslüman ortaklıklarının elinde bulunan mülklere ve 2'si zimmî ortaklıklarına satılırken, 1'i de zimmî bir erkeğe satılmıştır.

Son olarak, zimmîlerden Müslümanlara yapılan 4 mülk satışı görülmektedir.⁵³ Bunlardan 1'ini, zimmî bir erkek Müslüman bir erkeğe satmıştır. Diğerinde ise ölen zimmî erkeğin borcunu karşılayacak “menkulât kıymetinden nesnesi” olmadığı için mülkü Müslüman bir vasi-i muhtar vasıtasıyla satılmıştır. Burada dikkati çeken husus zimmî bir şahsa vasi-i muhtar olarak bir Müslümanın tayin edilmiş olmasıdır. Diğer iki satış ise, zimmî kadınlar tarafından Müslüman erkeklere yapılmıştır ve her iki kadın da satış işlemi esnasında mahkemede bizzat bulunmuşlardır.

221. Mülk Satışları ve Mahalleler

Bu kısımda Trabzon'da yapılan mülk satışlarının hangi mahallelerde yapıldığına dair tablolar vasıtasıyla bilgi verilecektir.⁵⁴ Bilindiği üzere mahalle, devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimidir. Bir kısım değişikliklerle birçok İslam devletinde mahallenin varlığı bilinmektedir.⁵⁵ Mahallenin sosyal bir birim olarak taşıdığı önem nedeniyle, Ortadoğu ve İslam kültür çevresinin şehirleri mahallelerden oluşan bir bileşim biçiminde tanımlanmaktadır. Sosyal bir birim olan mahalle, Osmanlı şehirlerinde bu sosyal rolünün yanında temel yönetim birimi olma hüviyeti de kazanmıştır. Öyle ki, vergi yükümlüsü reaya tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları

⁵² T.Ş.S., 1916, 13/2, 44/6; T.Ş.S., 1917, 68/4, 68/5; T.Ş.S., 1918, 86/4; T.Ş.S., 1919, 20/5, 66/1, 81/1.

⁵³ T.Ş.S., 1916, 9/4, 32/1; T.Ş.S., 1919, 84/6; T.Ş.S., 1920, 29/6.

⁵⁴ 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Trabzon mahalleleri hakkında bkz. Öksüz, a.g.e., s. 59-62.

⁵⁵ A. Murat Yel-M. Sabri Küçükaşçı, “Mahalle”, D.İ.A., C. 27, Ankara 2003, s. 323.

mahallelere göre ismen yazılmış ve oturdukları binaların hangi mahalle sınırları içinde olduğu belirlenmiştir.⁵⁶ Fakat mahallenin idarî birim olma özelliği, bir sosyal birim ve dayanışma muhiti olma özelliğinden baskın değildir.⁵⁷ Bu doğrultuda sosyal ve idarî bir birim olan mahalle, en geniş manada birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içindeki kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer şeklinde tanımlanabilir. Yine Osmanlı çağındaki mahalleyi, aynı mescidde ibadet eden cemaatin, aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimi olarak ifade etmek de mümkündür.⁵⁸

Yukarıda tanımlanmaya çalışılan mahallelerin Trabzon özelindeki görünümü hakkında yapılacak bazı tespitler sırasında satışların hangi din grubuna mensup kişilerce yapıldığı hususu da rakamlar vasıtasıyla belirlenecektir. Böylece Trabzon dahilinde hangi muhitlerde hangi din grubunun nüfus yoğunluğuna sahip olduğu hakkında fikir yürütmek mümkün olabilecektir. Tablolarda, ilk önce incelenen 7 sicildeki satışların mahallelere dağılımı her sicil için ayrı tablolar halinde verilmiştir. Sonrasında her sicildeki satışlar bir araya getirilerek tek bir tablo halinde 7 sicilde bulunan veriler birlikte gösterilmiştir. Bu şekilde her sicilin kapsadığı yıllar göz önünde bulundurularak yıl yıl kaydedilen değişimleri de gözlemlemek mümkün olabilecektir.

Aşağıdaki tabloda, Trabzon'da gerçekleşen mülk satışlarının yerleşim birimlerine ve dinî gruplara göre dağılımı verilmektedir. Bu tabloda M→M Müslümanlar arasındaki satışları, Z→Z zimmîler arasındaki satışları, M→Z Müslümanlardan zimmîlere yapılan satışları, Z→M zimmîlerden Müslümanlara yapılan satışları temsil etmektedir. Bunun dışında tabloda geçen mahalle isimleri mümkün olduğu ölçüde kayıtlarda zikredildikleri şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

⁵⁶ Yel-Küçükkaşçı, a.g.m., s. 325. Mahallenin idarî bir birim de olduğu hususunda ayrıca bkz. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 106.

⁵⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayınları, İstanbul 2002, s. 22.

⁵⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV, İstanbul 1984, s. 69.

Tablo 3: 1916 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar/ Molla Siyah	2	2			
Aşağı Hisar/ Saclı Hoca	2	2			
Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar	2	2			
Aya Filibo	1	1			
Aya Sofya	1	1			
Ayur	1				1
Bab-ı Zağnos	2	2			
Çarşu	1			1	
Debbağhane	1	1			
El-Hac Kasım	2	1	1		
Faros	1	1			
Hristos	2		2		
İmaret	2	2			
İskender Paşa	2		1		1
Kule	2	2			
Muhiddin	4	3		1	
Orta Hisar/ Şirin Hatun	2	2			
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	2	2			
Orta Hisar/Saray-ı Atik	3	3			
Tekfur Çayırı	1	1			
Trabzon Çarşısı	3	3			
Trabzon Çarşısı/ Arasta Suku	1	1			
Yeni Cuma	3	3			
Yoros/ Kızılağaç	1	1			
TOPLAM	44	36	4	2	2

Tablo 4: 1917 Nolu Trabzon Şeriyeye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar Bab-ı Pazar	1	1			
Aşağı Hisar/ Molla Siyah	1	1			
Aşağı Hisar/Sacılı Hoca	1	1			
Aya Filibo	1	1			
Aya Marina	1		1		
Eksotha	1	1			
Faros	1	1			
İmaret	3	2		1	
İskender Paşa	1	1			
Kafir Meydanı	1	1			
Kemerkaya	1	1			
Muhiddin	1			1	
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	3	3			
Orta Hisar/Saray-ı Atık	1	1			
Tekfur Çayırı	3	3			
Trabzon Çarşısı	4	4			
Yeni Cuma	1	1			
Akçaabad/Kisarna	1			1	
TOPLAM	27	23	1	3	

Tablo 5: 1918 Nolu Trabzon Şerhiye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar	3	3			
Aşağı Hisar/Hoca Halil	1	1			
Aya Gorgor	1		1		
Bozdepe	2	1	1		
Çarşı	1	1			
Çölmekçi	1	1			
Debbağhane	2	2			
Faros	1	1			
İmaret	1	1			
İskender Paşa	1			1	
Kabak Meydanı	1	1			
Kale-i Kule	1	1			
Kindinar	1	1			
Orta Hisar/Bayram Bey	1	1			
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	1	1			
Orta Hisar/Saray-ı Atîk	1	1			
Orta Hisar/Şirin Hatun	1	1			
Tekfur Çayırı	1	1			
Trabzon Çarşısı	7	7			
TOPLAM	29	26	2	1	

Tablo 6: 1919 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar	4	4			
Aşağı Hisar/Molla Siyah	1	1			
Aşağı Hisar/Saclı Hoca	2	2			
Aya Gorgor	1		1		
Aya Vasil	1		1		
Ayur	2		1	1	
Bozdepe	1	1			
Çarşı	1	1			
Çölmekçi	1		1		
Debbağhane	1	1			
Eksotha	1	1			
Faros	1	1			
İmaret	2	2			
İskender Paşa	4	2		1	1
Kabak Meydanı	1	1			
Kemer kaya	1			1	
Kindinar	1	1			
Muhiddin	4	4			
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	1	1			
Orta Hisar/Saray-ı Atîk	1	1			
Tekfur Çayırı	3	3			
Trabzon Çarşısı	1	1			
Yeni Cuma	2	2			
TOPLAM	38	30	4	3	1

Tablo 7: 1920 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar	2	2			
Aşağı Hisar/Hoca Halil	1	1			
Aya Gorgor	1		1		
Aya Sofya	1	1			
Çarşı	4	3	1		
Çölmekçi	1		1		
Debbağhane	1	1			
Faros	1	1			
İmaret	1	1			
İskender Paşa	2	2			
Kabak Meydanı	1	1			
Mumhaneönü	1	1			
Orta Hisar/Amasya	2	2			
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	3	3			
Orta Hisar/Saray-ı Atîk	2	2			
Sarmaşık	4	4			
Tuzlu Çeşme	1		1		
Yeni Cuma	1	1			
Akçaabad/Holomana Karyesi	1	1			
Arabgir/Çerengir	1	1			
Bayburt/Yukarı Karzi (?) Karyesi	1				1
TOPLAM	33	28	4		1

Tablo 8: 1921 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aya Gorgor	1		1		
Debbağhane	1	1			
İskender Paşa	1	1			
Orta Hisar/Şirin Hatun	2	2			
Trabzon Çarşısı	1	1			
Trabzon Çarşısı/Arasta Suku	1	1			
TOPLAM	7	6	1		

Tablo 9: 1922 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar/Sacılı Hoca	1	1			
Debbağhane	1	1			
Hasan Ağa Mescidi	1	1			
Muhiddin	3	3			
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	1	1			
Orta Hisar/Şirin Hatun	1	1			
Temürcüler Suku	1	1			
TOPLAM	9	9			

Tablo 10: 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922 Nolu Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarının Mahallelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

Mahalle	TOPLAM	M→M	Z→Z	M→Z	Z→M
Aşağı Hisar/Hoca Halil	2	2			
Aşağı Hisar/ Molla Siyah	4	4			
Aşağı Hisar/ Saclı Hoca	6	6			
Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar	12	12			
Aya Filibo	2	2			
Aya Gorgor	4		4		
Aya Marina	1		1		
Aya Sofya	2	2			
Aya Vasil	1		1		
Ayur	3		1	1	1
Bab-ı Zağnos	2	2			
Bozdepe	3	2	1		
Çarşu	7	5	1	1	
Çölmekçi	3	1	2		
Debbağhane	7	7			
Eksotha	2	2			
El-Hac Kasım	2	1	1		
Faros	5	5			
Hasan Ağa Mescidi	1	1			
Hristos	2		2		
İmarat	9	8		1	
İskender Paşa	11	6	1	2	2
Kabak Meydanı	3	3			
Kafir Meydanı	1	1			
Kemer kaya	2	1		1	
Kindinar	2	2			
Kule	3	3			
Muhiddin	12	10		2	
Mumhaneönü Suku	1	1			
Orta Hisar/Amasya	2	2			
Orta Hisar/Bayram Bey	1	1			
Orta Hisar/ Şirin Hatun	6	6			
Orta Hisar/Cami-i Kebîr	11	11			
Orta Hisar/Saray-ı Atfık	8	8			
Sarmaşık	4	4			
Tekfur Çayırı	8	8			
Temürcüler Suku	1	1			
Trabzon Çarşısı	16	16			
Trabzon Çarşısı/ Arasta Suku	2	2			
Tuzlu Çeşme	1		1		
Yeni Cuma	7	7			
Akçaabad/Holomana Karyesi	1	1			
Akçaabad/Kisarna Karyesi	1			1	
Arabgir/Çerengir	1	1			
Bayburt/Yukarı Karzi (?) Karyesi	1				1
Yoros/ Kızılağaç	1	1			
TOPLAM	187	158	16	9	4

Tablolarda görüldüğü üzere Aşağı Hisar, Orta Hisar ve onlara bağlı mahallelerde, Aya Filibo, Aya Sofya, Bab-ı Zağnos, Debbağhane, Eksotha, Faros, Kabak Meydanı, Kindinar, Kule, Sarmaşık, Tekfur Çayırı, Yeni Cuma⁵⁹ mahallelerinde, Trabzon Çarşısı ve Arasta Suku'unda⁶⁰ satışların tamamı Müslümanlar arasında yapılmıştır. Satılan mülklerin komşularına baktığımızda da Müslüman nüfusun bu mahallelerde yoğunluk arzettiği söylenebilir. Örneğin, Ortahisar'a bağlı Saray-ı Atık Mahallesi'nde Ahmed Bey tarafından Ali Beşe'ye 462,5 kuruşa satılan mülkün, “bir taraftan Ahmed Ağa vereseleri mülkü ve bir taraftan İshakbeyzade mülkü ve iki taraftan da tarîk-i amm ile mahdûd”⁶¹ olduğu görülmektedir. Yine İmaret Mahallesi sakinlerinden Raziye Hatun tarafından 50 kuruşa Molla Yakub'a satılan mülkün “bir taraftan hoca-i mekteb Mehmed Efendi ve bir taraftan Hasan Efendi ve bazen Molla Ahmed ...”⁶² mülkleri ile komşuluğu vardır. Bununla birlikte bu mahallelerden Eksotha Mahallesi'nde satılan bir mülkün komşuları arasında zimmîlerin bulunduğu görülmektedir.⁶³ Yine Debbağhane Mahallesi'nde satılmış bir mülkün kilise avlusu ile komşuluğu bulunmaktadır.⁶⁴ Fakat Debbağhane Mahallesi'nde yapılmış toplam 7 satışın tamamı Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir ve de komşularının tamamı Müslümanlardan ibarettir. Daha önceki çalışmalarda da bu iki mahalledeki satışların büyük oranda Müslümanlar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.⁶⁵ Bu nedenle Eksotha ve Debbağhane mahallelerinde de Müslüman nüfusun hâkim unsur olduğu söylenebilir.

Mülk satışlarında gerek alıcı ve satıcı şahısların kimliklerine ve gerekse satılan mülkün komşularına bakıldığında, Orta Hisar Mahallesi'nin yönetici kesimin muhiti olma özelliğini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁶ Yukarıda verilen örnekte de görüleceği üzere,

⁵⁹ Yeni Cuma Mahallesi şehir surları dışında bulunan ilk Müslüman yerleşim yeridir. Bkz. Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 61.

⁶⁰ Arasta, üstü örtülü veya dükkânlarının önü saçaklı çarşılarla verilen addır. Ekseriyetle belli bir esnafı bir yere toplayan arastalar büyük ve ehemmiyetli çarşılardı. Pakalın, **a.g.e.**, C. 1, s. 64-65; Lüleburgaz'da Mimar Sinan'ın Sokullu külliyesinin arastasının 16. yüzyıldaki görünümünü için bkz. Maurice M. Cerası, “18. Yüzyıl Osmanlı Kenti”, **Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)**, S. 19, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 206-207.

⁶¹ **T.Ş.S.**, 1916, 25/2.

⁶² **T.Ş.S.**, 1916, 23/1.

⁶³ **T.Ş.S.**, 1919, 84/2.

⁶⁴ **T.Ş.S.**, 1921, 12/1.

⁶⁵ Bkz. İnan, 1831 Nolu Şeriye Siciline Göre...”, s. 109'daki tablo; Tosun, **a.g.t.**, s. 35'deki tablo.

⁶⁶ Orta Hisar Mahallesi'nin Osmanlı fethinden sonra Müslüman yerleşim yeri olması hususunda bkz. Lowry, **a.g.e.**, s. 31-33. Ayrıca Orta Hisar Mahallesi'nin 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başlarında da yönetici kesimin muhiti olduğu hakkında bkz. İnan, “1831 Nolu Şeriye Siciline Göre...”, s. 111; Tosun, **a.g.t.**, s. 41.

bu mahallede ikamet eden şahıslar *bey*, *beşe*, *ağa* gibi genelde yönetici kesime mensup kişilerce kullanılan unvanlara sahiptirler.

Toplumsal statü bakımından değerlendirilebilecek bir başka mahalle de İmaret Mahallesi'dir. Bu mahallede mülk satışlarına taraf olan şahısların ve söz konusu mülkün komşularının taşıdıkları *efendi*, *molla*, *hoca-i mekteb* gibi unvanlara bakıldığında, İmaret Mahallesi'nde -Gülbahar Hatun Külliyesi'nin de burada olması nedeniyle- genelde İlimiye sınıfına mensup kişilerin ikamet ettiği tespiti yapılabilir. Bununla birlikte Müslüman kesimin mahallesi olduğunu bildiğimiz İmaret Mahallesi'nde yapılan bir satışta, zimmî bir grubun mülk aldığı görülmektedir. İmaret Mahallesi'nde baskın toplumsal statüye de uygun şekilde Osman Efendi ibn Ahmed Efendi olarak adlandırılan şahsın yaptığı satışta, alıcı tarafların İstanbul'da oturdukları ve sarraf taifesinden oldukları anlaşılmaktadır. Osman Efendi, Mercan ve Evanis adlı bu iki finansörden aldığı borcu ödeyememiş ve mülklerini borcuna mukabil satmak zorunda kalmıştır.⁶⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere İstanbul'da oturan bu iki şahsın İmaret Mahallesi'nde mülk almalarının sebebi, orada devamlı ikamet etmek değildir. Bu nedenle İmaret Mahallesi'nin, sakinlerinden kaynaklanan toplumsal konumunu koruduğu söylenebilir. Bununla birlikte yönetici kesime ya da ilmiye kesimine mensup insanların sadece bu mahallelerde ikamet ettikleri düşünülemez. Bu mahallelerin dışında başka birçok mahallede de oturdukları sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Örneğin Molla Siyah Mahallesi'nde oturan Nimbıyıkzade Osman Ağa Eksotha Mahallesi'ndeki bir başka mülkünü es-seyyid Osman Ağa ibn es-seyyid el-hac Ahmed'e satmıştır.⁶⁸ Bir başka örnek de, Kindinar Mahallesi'nde ikamet eden Molla Mustafa'nın evini Mustafa Beşe ibn Hüseyin'e, 4 Muharrem 1165/23 Kasım 1751 senesinde satmasıdır.⁶⁹

Nüfus yoğunluğu bakımından Müslümanların baskın olduğu görülen bu mahalleler hakkındaki tespitlerden sonra, zimmîlerin yoğunluk arzettiği düşünülen mahallelere bakılacak olursa; çalışılan sicil itibarıyla sadece Aya Gorgor, Hristos, Aya Marina, Aya Vasil ve Tuzlu Çeşme mahallelerindeki satışların tamamı zimmîler arasında gerçekleştirilmiştir. Bu verilere rağmen Hristos Mahallesi'ndeki satışların birinde satışa

⁶⁷ T.Ş.S., 1917, 68/4.

⁶⁸ T.Ş.S., 1917, 64/4.

⁶⁹ T.Ş.S., 1918, 104/4.

konu olan mülkün Müslüman komşusu bulunmaktadır.⁷⁰ Ayrıca Aya Marina, Aya Vasil ve Tuzlu Çeşme mahallelerinde yalnızca birer satış yapılmıştır ve bu tek satıştan yola çıkarak yapılacak yorumların da mevcut durumu anlamada yardımcı olamayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışılan dönem itibariyle ve sicillere yansıyan mahalleler baz alınarak, sadece Aya Gorgor Mahallesi ve bir nebze de Hristos Mahallesi'nde zimmî nüfusun yoğun olduğu sonucu çıkarılabilir.

Şer'îye sicillerine yansıdığı kadarıyla Müslim ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadıkları mahalleler de bulunmaktadır. Bu doğrultuda Ayur, Bozdepe, Çarşu, Çömlekçi, El-hacc Kasım, İskender Paşa, Kemer kaya, Muhiddin, Eksottha ve Hristos mahallelerinde Müslümanların ve zimmîlerin birlikte yaşadıkları görülmektedir. Burada Osmanlı mahallelerinde görülen ve daha önceki İslam devletlerine nazaran değişiklik arzeden bir durum dikkati çekmektedir. İslam şehirlerinin en önemli özelliği olarak, çeşitli dinî ve etnik gruplara göre şehirlerin bölge ve semtlere ayrılmış olması gösterilmiştir. Nitekim şehirlerin dini ve etnik yapılarına göre bazen duvarlarla dahi ayrıldığı müşahede edilmiştir.⁷¹ Bu gözlemler bir ölçüde Osmanlı şehirleri için de doğrudur. Osmanlı şehirlerinde de gayrimüslimler genellikle ayrı mahallelerde oturmaktaydılar. Özellikle etnik ve dini azınlıkların şehrin varoşları olarak tabir edilebilecek kenar mahallelerde oturdukları görülmektedir.⁷² Nitekim yukarıda genellikle zimmîlerin meskûn olduğu belirtilen mahallelerin şehrin varoşlarında buldukları söylenebilir.⁷³

Söz konusu bu ayrımın Osmanlı döneminde, Osmanlı öncesi İslam şehirlerindeki kadar katı olmadığını vurgulamak gerekir. Ayrı gayrimüslim mahallerinin varlığı, inanç ve

⁷⁰ T.Ş.S., 1916, 5/2.

⁷¹ İslam şehirlerinin bu görünümü için bkz. İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979, s. 48; Yel-Küçükaşçı, a.g.m., s. 323-325. Ayrıca Selçuklu mahallelerinin bu kapalı yapısı hususunda bkz. Tuncer Baykara, **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (11-14. Yüzyıllar)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 110-111. Fakat Selçuklu şehirleri arasında ticaret hacmi ile ayrı bir yer işgal eden Sivas Şehri'nde çok kısıtlı ölçüde de olsa Müslümanların ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları görülmektedir. Mustafa Demir yaptığı çalışmasında bu farklı uygulamayı, Sivas Şehri'nin uluslar arası ticaret merkezi olmasına ve kozmopolit sosyal yapısına bağlamaktadır. Bkz. Mustafa Demir, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya Kitabevi, İstanbul 2005, s. 114.

⁷² Etnik ve dini azınlıkların yalnızca Türk şehirlerinde değil, geleneksel Avrupa şehirlerinde de kenar mahallelerde oturdukları hususunda bkz. Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, s. 220.

⁷³ Bunlardan Aya Gorgor Mahallesi şehrin doğu varoşlarında yer almaktadır. Bu mahalleye ek olarak -her ne kadar yapılan tek bir satışın yeterli derecede hüküm vermeye müsait olmadığı düşünülse de, en azından zimmî nüfusun bulunduğu mahalleler olarak- Aya Marina ve Aya Vasil mahallelerinin de şehrin doğu varoşlarında yer aldığı görülmektedir. Bkz. Bostan, a.g.e., s. 143-146.

gelenek birliğine sahip kişilerin yan yana yaşamalarının daha rahat oluşuna ve merkezi otoritenin zayıf bulunduğu Osmanlı öncesi dönemlerin koşullarının yerleşmeye yaptığı etkilere bağlanabilir. Osmanlılar döneminde ise İmparatorluğun kuvvetli otoritesi, genel güvenliğin sağlanması ve bu doğrultuda ihdas edilen kurumların işlevlerini iyi yerine getirmesi sonucu, mahalle bir savunma alanı olmaktan çıkıp şehir sakinlerinin birbirleriyle daha rahat ilişki içine girebildikleri bir yer haline almıştır. Bu konuya çalışmada incelenen sicillerde karşılaşılan kayıtlar iyi birer örnek teşkil etmektedir. Nitekim yukarıda verilen tablolarda da açıkça görülebileceği üzere gerek Müslümanlar ve gerekse gayrimüslimler birbirlerine mülk satmışlar ve yine mülk satışı esnasına satılan mülkün komşuları sıralanırken bazı mahallelerde Müslüman ve gayrimüslim komşuluğu tespit edilmiştir. Böylece Osmanlı klasik ve klasik sonrası döneminde, dini grupların şehirlerde birbirlerine tamamen kapalı, ayrı cemaatler halinde yaşamadıkları söylenebilir.⁷⁴

Osmanlı mahallelerinin bir başka özelliği de, şehrin ticaret ve zanaat kesiminde kendini gösteren gruplaşmaların bütünüyle mahallelere yansımamış olmasıdır. Aynı mahallede boyacı, ekmekçi, berber, eskici kalaycı gibi meslek sahipleri bir arada yaşayabilmekteydiler.⁷⁵ Bu durumu Trabzon'da da gözlemlemek mümkündür. Bakırcı El-hacc Musa Ağa⁷⁶ ile Çörekçi Mustafa Beşe'nin⁷⁷ her ikisinin de Debbağhane Mahallesi'nde yaşadığı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. İşaret edilen bütün bu durumlar Osmanlı şehirlerinin önemli özellikleri olup, şehir ahalisinin parçalanmış birimlerden ziyade bir bütün oluşturduğunu, böylece de ileri bir durumda olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Mahalle bazında bakıldığında dikkati çeken bir husus da, kimi şahısların oturdukları mahalleden farklı muhitlerde mülk satmış olmalarıdır. Analizi yapılan sicillerde 186

⁷⁴ Osmanlı dönemi Ankarası'ndaki mahallelerin durumu hususunda bkz. Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 145-148. Özer Ergenç mahallelere dair yaptığı tespitlerde Ankara kadısına gönderilen bir fermanda rastladığı ilginç bir duruma yer vermiştir. Buna göre; Ankara Yahudileri şehrin çeşitli mahallelerinde oturmalarına ve avarız vergilerini oturdukları mahalle halkı ile birlikte vermelerine rağmen, mevkufat defterlerine ayrı bir Yahudi mahallesi varmış gibi kaydedilmiş ve iki defa vergi vermek durumunda kaldıklarından ötürü devlete şikâyetle bulunmuşlardır. Bursa mahalleleri için de yine aynı yazarın, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 169-174'e bakılabilir.

⁷⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, (ed. Halil İnalçık-Osman Okyar), Ankara 1980, s. 105.

⁷⁶ **T.Ş.S., 1918**, 94/4.

⁷⁷ **T.Ş.S., 1919**, 83/5.

⁷⁸ Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin ...", s. 72.

satıştan 16'sında,⁷⁹ satış yapan kişiler oturdukları mahallenin dışında başka bir mahallede satış yapmışlardır. Bunun yanında Trabzon Çarşısında yapılan 16, Trabzon Çarşısı/Arasta Sukunda yapılan 2, Temürcüler Suku ve Mumhaneönü Sukunda yapılan birer adet satışları da bunlara dahil edebiliriz. Son olarak da sicil kayıtlarından, sattıkları mülkün yanında yine kendi mülklerinin olduğu anlaşılan kişilere ait 14⁸⁰ satış da belirtilen bu sayılara eklenirse, 50 satışta kişilerin birden fazla mülke sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu da söz konusu kişilerin sahip oldukları en az 2 adet mülk ile görece olarak ekonomik durumlarının iyi olduğunu düşündürmektedir.

Trabzon kırsalında yapılan satışlara bakıldığında; Akçaabad'ın köylerinden Holamana ve Kisarna'da birer ve Yoros'a bağlı Kızılağaç karyesinde 1 olmak üzere 3 adet satışın gerçekleştirildiği tespit edilmektedir. Fakat daha önce de belirtildiği üzere yeteri kadar veri bulunmadığı için Trabzon kırsalında yapılan mülk satışlarına dair herhangi bir tespit yapılamamaktadır.

Çalışılan sicillerde karşılaştırılması nedeniyle burada üzerinde durulacak son konu, Trabzon Eyaleti dışında yapılmış mülk satışlarının bir şekilde Trabzon Şer'iyeye Sicillerine kaydedilmiş olmasıdır.⁸¹ Bunlardan ilki, aslen Arabgir Kasabası'nın Çerengir Mahallesi'nden olup Trabzon'da misafir olarak bulunan İbrahim Beşe ibni El-hacc Ali adlı şahsın, Trabzon valisi Ali Ağa'nın baş ağalığı hizmetindeki El-hacc Ahmed Ağa'ya yaptığı satıştır. Adı geçen mahallede bulunan hariciyesinde ve dahiliyesinde dört bab tahtânî oda ve bir bab ve iki ahır sekisi, bir dönüm miktarı meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülk, 400 kuruşa 8 Ramazan 1167/29 Haziran 1754 senesinde satılmıştır.⁸² Arabgir 1717-1730 tarihli eyalet tevcihatında Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak gözükmektedir.⁸³ Bu sancağa bağlı bir mahalledeki mülkün, Trabzon şehrinde satılmasının nedeni olarak şöyle bir tespitte bulunulabilir; İbrahim Beşe'nin Trabzon'da misafir olarak bulunması ve satışı Trabzon'daki ve Trabzon valisinin baş ağalığı hizmetini ifa eden bir

⁷⁹ T.Ş.S., 1916, 21/1, 44/3, 44/5; T.Ş.S., 1917, 64/4, 82/5; T.Ş.S., 1918, 93/2, 99/4; T.Ş.S., 1919, 4/2, 23/3, 23/4, 78/1, 80/2, 81/2; T.Ş.S., 1920, 37/2; T.Ş.S., 1921, 14/4; T.Ş.S., 1922, 15/3.

⁸⁰ T.Ş.S., 1916, 19/3, 22/5, 37/1, 45/1; T.Ş.S., 1917, 55/1, 61/1; T.Ş.S., 1918, 102/1, 103/8, 104/5; T.Ş.S., 1919, 20/2, 84/2, 86/3, 84/6; T.Ş.S., 1922, 14/5.

⁸¹ Üsküdar'da bulunan bir mülkün Konya'da satılması hususunda bkz. Özcan, a.g.t., s. 15-16. Yazar, böyle bir durumun neden kaynaklanmış olabileceğine dair herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

⁸² T.Ş.S., 1920, 8/1.

⁸³ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 19.

şahsa yapması, söz konusu işlemi bu şehrin kadısına tescil ettirmesini gerektirmiş olabilir ya da en azından bu şekilde bir tercih yapmış olması muhtemeldir. Ne yazık ki, kayıta alıcı El-hacc Ahmed'in niçin Arabgir'deki bir mülkü almayı tercih ettiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bir başka satış da, yine 1717-1730 tarihli eyalet tevcihatına göre Erzurum Eyaleti'ne dahil olan Bayburd Sancağı'ndaki bir mülke dairdir. Buna göre; aslen Bayburt köylerinden Yukaru Karzi(?)'den olan Zana bint Girgor adlı kadın, aynı köydeki bir bab beyt-i süflî, avlu ve çöplük (?) muhtevi mülkünü, 28 kuruşa Kara Ahmed b. Muhammed'e 10 Cemaziyelevvel 1168/22 Şubat 1755 senesinde satmıştır.⁸⁴ Söz konusu edilen bu kayıta Zana adlı kadının yaptığı satış işleminin niçin Trabzon Şer'iyeye Sicillerine kaydedildiğine dair yukarıdaki kaydın tam aksine hiçbir bilgi mevcut değildir. Fakat burada biraz önceki kayıttan yola çıkılarak bu satış işleminin Trabzon Şer'iyeye Sicillerine kaydedilmesinin nedenine dair bir ihtimal üzerinde durulabilir. Yani Zana adlı kadın satış sırasında herhangi bir sebepten ötürü Trabzon'da bulunmuş ve satışı burada gerçekleştirmiş olabilir ve bu şekilde Trabzon kadısından bir hüccet alarak kendini garantiye almış olduğu söylenebilir.⁸⁵

23. Mülk Satışlarının Sosyal Statüye Göre Dağılımı ve Mülk Satışlarında Esnaflar

230. Mülk Satışlarının Sosyal Statüye Göre Dağılımı

Bu bölümde münferid olarak mülk satımı ve alımı yapmış Müslüman erkekler göz önünde bulundurularak, satışların sosyal statü dağılımları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bu suretle satım ve alım yapan Müslüman erkekler içerisinde hangi grupların mülkün el değiştirmesinde baskın oldukları hususunda fikir edinmek de mümkün olabilecektir.

İncelenen sicillerde Müslüman erkekler tarafından 72 satış gerçekleştirilmiştir.⁸⁶ Bu 72 satıştan 22'sini ağalar, 22'sini beşeler, 17'sini ilmiye mensubu şahıslar, 7'sini hacı

⁸⁴ T.Ş.S., 1920, 29/6.

⁸⁵ Arabgir'in ve Bayburt Sancağı'nın 18. yüzyılın geriye kalan dönemlerinde de Trabzon'a bağlı olduklarına dair herhangi bir kayıt yoktur. Bu yüzyılda Trabzon'a bağlı sancak ve kazalar için bkz. Öksüz, a.g.e., s. 46-47.

⁸⁶ T.Ş.S., 1916, 5/1, 7/4, 10/1, 11/3, 17/4, 25/2, 25/5, 30/2, 35/3, 41/3, 42/3, 44/3, 44/5; T.Ş.S., 1917, 53/5, 58/1, 61/1, 64/4, 68/4, 84/5, 85/1, 85/3, 86/1, 87/1, 87/5; T.Ş.S., 1918, 71/2, 75/3, 94/4, 99/3, 100/8, 103/1, 103/6, 103/7, 104/1, 104/5, T.Ş.S., 1919, 8/4, 14/5, 20/2, 20/5, 22/3, 23/4, 31/1, 66/1, 76/3, 78/1, 80/2, 81/3,

unvanı⁸⁷ taşıyanlar, 1'ini bey ve 1'ini de seyyid unvanını⁸⁸ taşıyan şahıslar gerçekleştirmişlerdir. Geriye kalan iki satış ise hiçbir unvanı bulunmayan kişilere aittir. Aşağıdaki tabloda her sicil için sosyal statülerin satışlar üzerindeki dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 11: İncelenen Trabzon Şer'ıye Sicillerindeki Mülk Satışı Yapan Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı⁸⁹

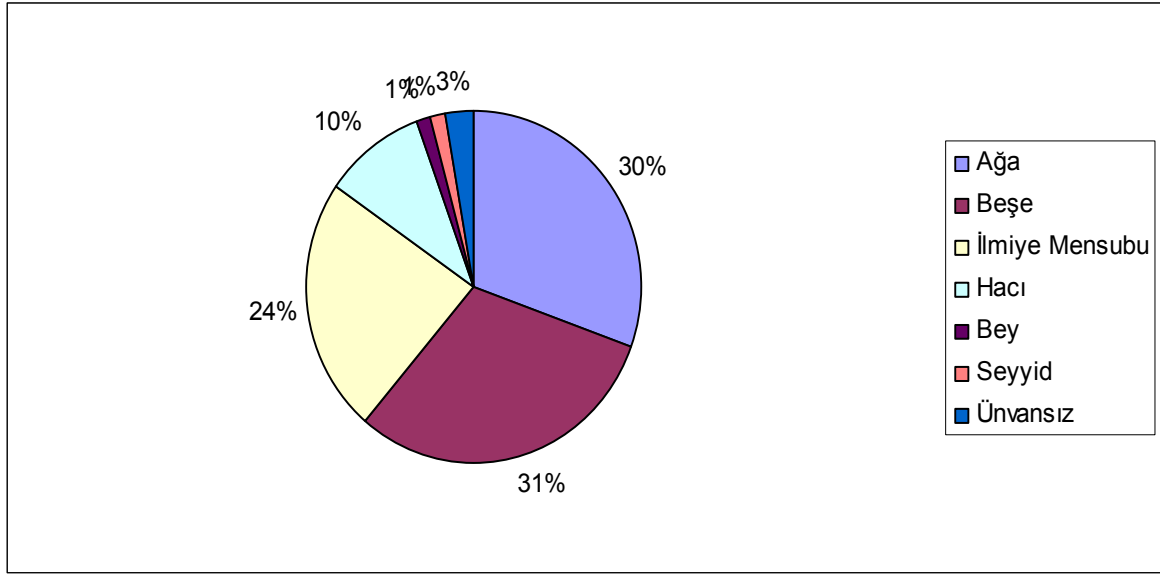
T.Ş.S.	Ağa	Beşe	İlmiye Mensubu	Hacı	Bey	Seyyid	Unvanı Bulunmayanlar
1916	6	4	1	1	1	-	
1917	5	2	3	-	-	-	1
1918	2	1	3	3	-	1	
1919	1	8	4	3	-	-	1
1920	4	4	5	-	-	-	
1921	3	1	-	-	-	-	
1922	1	2	1	-	-	-	
Toplam	22	22	17	7	1	1	2

83/2, 83/4, 83/5, 84/4, 84/5; T.Ş.S., 1920, 8/1, 14/1, 14/2, 26/5, 26/6, 29/5, 30/1, 37/2, 42/3, 42/4, 44/1, 49/1; T.Ş.S., 1921, 12/1, 14/4, 14/5, 14/6; T.Ş.S., 1922, 5/3, 10/2, 10/4, 15/3.

⁸⁷ Suraiya Faroqhi hacca gitmenin erkekler ve kadınlar için bir statü göstergesi olduğunu söylemektedir. Bursa için yaptığı çalışmada, söz konusu şehirden Hicaz'a gitmenin maliyetini düşünerek, Bursalı hacıların hayli zengin ya da en azından iyi durumda oldukları sonucuna varmaktadır. Bkz. Suraiya Faroqhi, "Köle Pazarından Ararat'a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşamöyküleri", **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür Türesay), İstanbul 2004, s. 231. Feridun Emecen de tahrir defterlerinin sosyal tarih kaynağı olarak nasıl değerlendirebileceği üzerine yaptığı çalışmada, hacı unvanının genellikle hacca gidebilecek derecede varlıklı kişileri işaret ettiğini belirtmektedir. Feridun Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)**, Bildiriler, s. 155. Trabzon'daki hacıların da en azından iyi durumda oldukları sonucuna varmak, Faroqhi'nin yaptığı gibi hacca gidiş maliyeti göz önünde bulundurulursa zor olmayacaktır. Nitekim hacı unvanına sahip bir kişinin mülkünü 700 kuruşa sattığı görülmektedir. T.Ş.S., 1916, 25/5.

⁸⁸ Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidler imtiyazlı bir zümreydi. Diğer askeriler gibi vergilerden muaf tutulurlar ve kendilerine ağır cezalar verilmezdi. Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 271.

⁸⁹ İlmiye mensubu kişiler ve ağalar içerisinde aynı zamanda hacı unvanını taşıyan birçok şahıs bulunmaktadır. Bunlar tabloda ayrı bir bölümde gösterilmek yerine ağa ve ilmiye mensubu genel başlıkları içerisinde değerlendirilmiştir. Yine ağa, hacı ve ilmiye mensubu kişiler içerisinde aynı zamanda seyyid unvanını taşıyanlar da bulunmaktadır. Bunlar da tabloda birlikte gösterilmiştir.

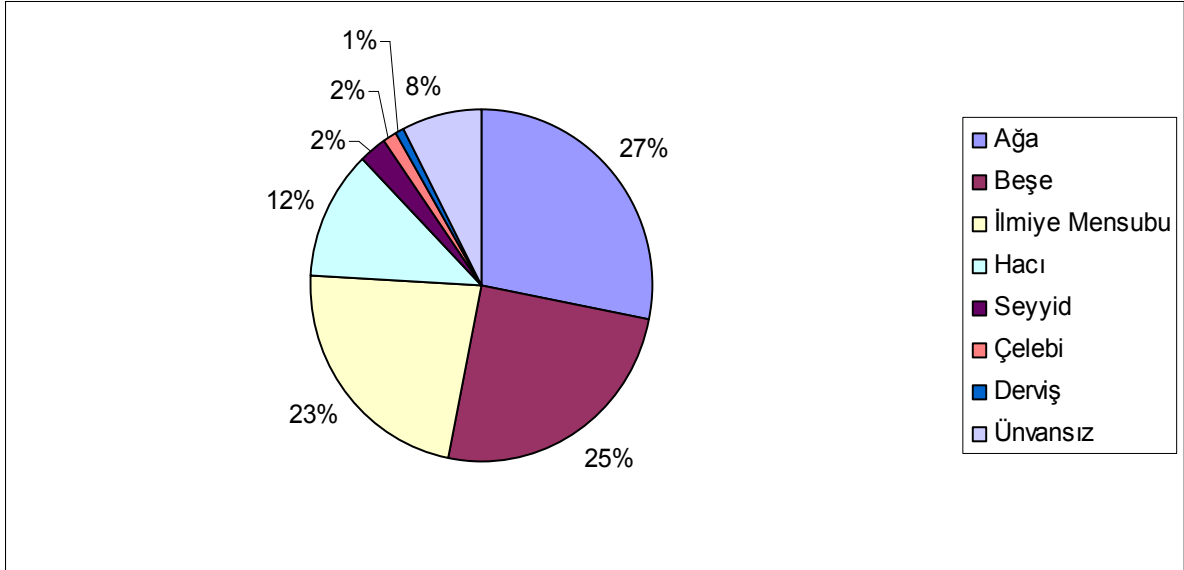

132 adet mülk alımına bakarak da şu tespitlerde bulunmak mümkündür; bu alımlardan 37'si ağalara, 33'ü beşelere, 30'u ilmiye mensubu şahıslara, 16'sı hacılara, 3'ü seyyidlere, 2'si çelebilere,⁹⁰ 1'i isminin başında derviş unvanı bulunan bir kişiye ve geriye kalan 10'u da herhangi bir unvanı olmayan şahıslara aittir. Mülk alımı yapan erkeklerin sosyal statülerine dair aşağıda verilecek tabloda daha ayrıntılı bir şekilde bu durumu görmek mümkündür.

⁹⁰ Halil İncılık İstanbul bedesteni üzerine yaptığı çalışmada, bedestende dükkânı bulunanlar içerisinde çelebileri de zikretmekte ve bunları seçkin aile çocukları olarak tanımlamaktadır. Bkz. Halil İncılık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", **İktisat ve Din**, (haz. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 127. Yine Özer Ergenç'in tespitine göre; aslen Kayserili olup 1500'lerde Ankara'ya yerleşen ve 1505'de Ankara'nın en büyük hanlarından Zağfıranlı hanını yaptıran Zağfıranlızadelerin (önemli bir tüccar ailesi) daha sonraki neslinden gelen İbrahim Çelebi, Mahmud Çelebi, Ahmed Çelebi, Edhem Çelebi, Mehmed Çelebi, 16. Yüzyılın sonlarında Ankara'nın ileri gelen tüccarları arasında bulunmaktadır. Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, s. 106-107. Aynı çalışmasının ileriki sayfalarında Ergenç, eşraf ve ayan için belirleyici sanın çelebi olduğunu, şer'îye sicillerinden derlediği belgelerde çelebi kelimesinin ilmiye mensupları, dini erkan, babalarının sosyal statü ve kültürel değerlerini sürdüren büyük tüccarların oğulları için kullanıldığını belirtmektedir. Böylece genel olarak taşrada çelebi sanının, beldenin seçkin yerleşiklerinin taşıdığı ve onları belirleyici bir unvan olduğu tespitini yapmaktadır. A.g.m., s. 113-114. L. Fekete 16. yüzyılda Budin'de yaşamış bir Türk Efendisinin tereke defterine dayanarak yazdığı makalesinde, Çelebi sanının bölge defterdarına, onun memuruna, hatta Türk tacirine de denildiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda terekesini kaynak olarak hayatının belli bir kesitini mercer altına aldığı Ali Efendi'nin de çelebi unvanını taşıdığını söylemekte ve makalesinin bütün sayfalarında kahramanından çelebi diye bahsetmektedir. L. Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", (çev. Sadrettin Karatay), **Bellekten**, C. XXIX/116, s. 615-638. Çelebi sanı hakkında ayrıca şunlara bakılabilir. W. Barthold, "Çelebi", **İ.A.**, C. 3, İstanbul 1993, s. 369-370; Mehmet İpşirli, "Çelebi", **D.İ.A.**, C. 8, İstanbul 1993, s. 259.

Tablo 12: İncelenen Trabzon Şer‘iye Sicillerindeki Mülk Alımı Yapan Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı⁹¹

T.Ş.S.	Ağa	Beşe	İlmiye Mensubu	Hacı	Seyyid	Çelebi	Derviş	Unvanı Bulunmayanlar
1916	6	10	6	6	2	-	-	4
1917	2	4	9	2	-	-	-	1
1918	6	6	2	4	-	-	-	2
1919	7	6	6	1	1	2	-	2
1920	11	5	4	1	-	-	1	1
1921	-	2	1	2	-	-	-	-
1922	5	-	2	-	-	-	-	-
Toplam	37	33	30	16	3	2	1	10

Görüldüğü üzere çalışılan dönemde Müslüman erkekler arasındaki mülk satışlarında askerî kesimden olan ağalar ve beşeler ön plandadır. Satışlarda ağalar ve beşelerin mülklerini özellikle belli bir gruba satmayı tercih etmedikleri, toplumun her kesiminden insanlar ile mülk alış-verişi yaptıkları görülmektedir. 20 Recep 1161/16 Temmuz 1748

⁹¹ Seyyid ve hacı unvanları hususunda Tablo 11 ile aynı yöntem takip edilmiştir.

tarihli satışta, Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar Mahallesi'nden *Ahmed Ağa*, vekili vasıtasıyla aynı mahalledeki üç bab yıkılmaya yüz tutmuş fevkanî oda ile sofa, altında iki bab (...) ve bir cârî kenef, bir su kuyusu ve avluyu ihtiva eden mülkünü, *El-hacc Ömer ibn Abdullah'a* 650 kuruşa satmıştır.⁹² Bu iki grubun ekonomik durumlarının iyi olduğu hem alıp sattıkları mülk sayılarından hem de mülklere verdikleri fiyatlardan bellidir. 13 Rebiülevvel 1168/28 Aralık 1754 tarihinde Mumhaneönü sukundaki bir bab mülk kahvehane dükkânını satan *Ali Ağa ibn El-hacc Fazlullah, Şatırzade İbrahim Ağa ibn El-hacc Mehmed'* den bu satış işlemi neticesinde 800 kuruş almıştır.⁹³ Yine Orta Hisar/Şirin Hatun Mahallesi'nde 14 Rebiülevvel 1169/18 Aralık 1755 senesinde yapılan satışta, *İbrahim Ağa ibn Ömer Ağa*, iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab ahır, cârî kenef ve avluyu ihtiva eden mülkünü, *Hacı İsmail b. Osman'a* 500 kuruşa satmıştır.⁹⁴

Yönetici kesim içerisinde en geniş imtiyazlara sahip bulunan ilmiye sınıfından kişiler, incelenen dönem içerisinde yapılan satışların birçoğunda taraf olmuşlardır.⁹⁵ Yine bazı ilmiye mensuplarının birden çok mülke sahip oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda 15 Cemaziyelevvel 1167/10 Mart 1754 tarihli satışta, *İbrahim Beşe ibn Mustafa*, Çarşu Mahallesi'ndeki iki bab büyük ve küçük fevkanî oda ve altında bir bab mahzenden ibaret mülkünü, satıma konu olan mülkün yanında bir başka mülkü bulunan *Müderriş Mahmud Efendi b. Halil'e* 220 kuruşa satmıştır.⁹⁶ Ulemanın bu durumuna bakarak ve yönetici kesimden olmaları nedeniyle vergilerden muaf tutulmalarını da göz önünde bulundurarak, ekonomik bakımdan durumlarının iyi olduğu söylenebilir.⁹⁷ Nitekim Orta Hisar/Cami-i Kebîr Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab beyt-i süflî, bir su kuyusu, bir akıntı kenef ve bahçeden ibaret mülkü, 650 kuruşa satın alabilen El-hacc Mustafa Efendi bunun bir göstergesi olsa gerek.⁹⁸ Yine kimi ilmiye mensupları vakıflardan aldıkları düzenli ücretlerle dönemin ekonomik yapısında kendilerine önemli bir yer

⁹² T.Ş.S., 1916, 35/3.

⁹³ T.Ş.S., 1920, 26/6.

⁹⁴ T.Ş.S., 1921, 14/4.

⁹⁵ 18. yüzyılda taşradaki ilmiye mensuplarının servet birikimi ve daha güçlü ve kapalı bir sınıf haline gelmeleri hususunda bkz. İlber Ortaylı, "18. Yüzyılda İlmîye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 15-18.

⁹⁶ T.Ş.S., 1919, 31/1. Müderrişin satıma konu olan mülkün yanında bir mülkü daha vardır.

⁹⁷ Askerî sınıfın bütün üyelerine bazı vergilerden muafiyet tanınmış olmakla birlikte, ilmiye sınıfı için bu muafiyetin sınırları çok daha geniş tutulmuştur. İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", s. 255.

⁹⁸ T.Ş.S., 1917, 85/1.

edinmişlerdir.⁹⁹ Bu tespitlerin yanında, ilmiye mensuplarının çalışılan dönemde mülklerini toplumun herhangi bir kesimine satmayı tercih etmeyip, her gruptan insan ile mülk alış-verişi yapabildikleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ *Molla Mehmed'in* yaptığı satış buna örnek olabilecek niteliktedir. İskender Paşa Mahallesi'ndeki bir bab tahtânî oda, bir sofa, altında bir ahır, bir cârî kenef ve avluyu ihtiva eden mülkünü, 11 Muharrem 1167/8 Kasım 1753'te *Mustafa Çelebi b. Abdülkerim'e* 100 kuruşa satmıştır.¹⁰¹

Satışlarda herhangi bir unvanı bulunmayan kişiler de taraf olmuşlardır. Fakat bunların 72 satış içerisinde 2 ve 132 alım içerisinde 10 adet oldukları görüldüğünden çok küçük oranlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Müslüman erkekler eksenli alım ve satım yapan kişilere bakıldığında, üst gelir grubuna mensup ve toplumda gerek bu gelir seviyeleri ve gerekse de sahip oldukları meslekler ile ayrı bir yer edinmiş olan yönetici kesimin baskın bir yeri olduğu sonucunu çıkarılabilir.

231. Mülk Satışları ve Esnaf Grupları

Mülk satışlarında çeşitli esnaf grupları da taraf olmuşlardır. Satışlarda söz konusu meslek gruplarından debbağ, pabuççu, saraç, bezzaz, bakırcı, kemeñeci, attar, terzi, saka, çörekçi, berber, reis, dellal ve saatçilere rastlanmıştır. Şimdi bunlardan birkaçına dair örnekler verilecek ve ardından dikkati çeken bazı esnaf hakkında yorumlar yapılmaya çalışılacaktır.

16 Şevval 1161/9 Ekim 1748 tarihli satışta, Orta Hisar/Şirin Hatun Mahallesi sakinlerinden *Zaim Hasan Ağa ibn İbrahim Ağa* adlı şahıs, Orta Hisar/Saray-ı Atık Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab beyt-i süflî, hariciyesinde iki bab fevkanî oda, bir cârî (...), bir su kuyusu, bir cârî kenef ile avluyu ihtiva eden mülkünü, genelde lüks tüketim eşyaları yapan debbağlardan birisi olan *Debbağ Osman ibn Mehmed'e* 850 kuruşa satmıştır.¹⁰²

⁹⁹ 18. yüzyılda 36 adet medresede görevli müderrislerin sayıları ve akçe olarak aldıkları maaşları hususunda bkz. Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 349 (Tablo XIV).

¹⁰⁰ 1735-1741 yılları arasında Trabzon'daki ilmiye mensuplarının mülklerini genellikle askerî kesimin seyfiye kolundan olan ağalara satmaları hususunda bkz. Tosun, **a.g.t.**, s. 45.

¹⁰¹ **T.Ş.S., 1919**, 14/5.

¹⁰² **T.Ş.S., 1916**, 44/3.

Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki bir satışta, *Mazlum Mehmed Beşe*, iki bab fevkanî oda ve altında bir bab ahır, bitiminde bir bab beyt-i süflî, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve araziye ihtiva eden mülkünü, 23 Zilkade 1161/14 Kasım 1748 senesinde *Babuccu Ali Beşe*'ye 180 kuruşa satmıştır.¹⁰³

25 Zilhicce 1161/16 Aralık 1748 senesinde yapılan satışta, Emine Hatun bint Ahmed, Orta Hisar/Saray-ı Atîk Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda, altında ahır, bir cârî kenef ve avluyu muhtevi mülkünü, *Sarac El-hacc Mehmed b. Mustafa*'ya 180 kuruşa satmıştır.¹⁰⁴

İlmiye mensubu olan bir şahsın, *Müderri Hüseyin Efendi ibn Mustafa'nın*, Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar Mahallesi'nde yaptığı satışta, iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab beyt-i süflî, bir su kuyusu, bir akıntı kenef ve bahçeden oluşan mülk, 500 kuruşa *Bezzaz İsmail Efendi*'ye 25 (...) 1163 senesinde satılmıştır.¹⁰⁵

5 Ramazan 1164/28 Temmuz 1751 tarihli satışta, *Bakırcı El-hacc Musa Ağa ibn Seydi*, Debbaghane Mahallesi'ndeki bir bab beyt-i süflî, bitişiğinde bir bab fevkanî oda, bir cârî kenef, avlu ve sokak kapısını ihtiva eden mülkünü, azatlı kölesi *Mehmed b. Abdullah*'a 300 kuruşa satmıştır.¹⁰⁶

Trabzon denilince günümüzde en başta akla gelen şeylerden bir tanesi olan kemençenin, çalışılan dönemde imalatçılarından biri olduğu düşünülen *Kemençeci El-hacc Ahmed ibn İsmail'in* 15 Muharrem 1164/14 Aralık 1750 senesinde yaptığı satışta, Trabzon Çarşısında bulunan bir bab kalaycı dükkanı, 155 kuruşa El-hacc Ahmed'in karısı Fatma bint Mustafa'ya satılmıştır.¹⁰⁷

Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar Mahallesi'ndeki satışta, *es-seyyid Süleyman ibn es-seyyid Ahmed*, sahip olduğu iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab mutfak, bir anbar, bir su kuyusu, iki fevkanî ve tahtânî cârî kenef, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avludan oluşan

¹⁰³ T.Ş.S., 1917, 53/5.

¹⁰⁴ T.Ş.S., 1917, 55/1.

¹⁰⁵ T.Ş.S., 1917, 84/5.

¹⁰⁶ T.Ş.S., 1918, 94/4.

¹⁰⁷ Sicil kaydında El-hacc Ahmed'in kemençe çalan bir müzisyen mi, yoksa kemençe imal eden bir zanaatkâr mı olduğu açık değildir. Fakat kayıta geçen "kemençeci" ibaresinin; ekmeççi, pabuççu vb. de olduğu gibi bu metalleri imal eden şahıslara verilen isimler olduğu göz önünde bulundurularak, kemençe imalatçısı olduğu düşünülmektedir.

mülkünü, *Attar El-hacc Mehmed b. Ahmed'e* 600 kuruş karşılığında 15 Şevval 1164/6 Eylül 1751'de satmıştır.¹⁰⁸

Bir başka satışta da *terzi* olduğu sicil kaydından anlaşılan *Mustafa Beşe*, Hava bint Hacı Hasan adlı kadının Faros Mahallesi'ndeki iki bab beyt-i süflî, bir kenef, meyveli meyvesiz ağaçlı bahçe ve avluyu ihtiva eden mülkünü, 3 Muharrem 1165/22 Kasım 1751 tarihinde 235 kuruşa satın almıştır.¹⁰⁹

İskender Paşa Mahallesi'nde ikamet eden *Saka Ahmed Beşe ibn Mehmed'in* yaptığı satışta, yine aynı mahalledeki iki bab tahtânî oda, bir bab küçük oda, avlu ve bahçeyi ihtiva eden mülk, Zaker (?) v. Tunas (?) adlı zimmîye 60 kuruşa 10 Rebiülevvel 1167/5 Ocak 1754 senesinde satılmıştır.¹¹⁰

15 Recep 1167/8 Mayıs 1754 senesinde yapılan satışta, *Çörekçi Mustafa Beşe*, Debbaghane Mahallesi'ndeki iki bab tahtânî oda, bir anbar, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avludan ibaret mülkünü, *Alemdar İsmail Beşe ibn Mehmed'e* 315 kuruşa satmıştır.¹¹¹

Berber Hasan Beşe b. Veli Beşe, *El-hacc Mehmed'in* Muhiddin Mahallesi'ndeki bir bab beyt-i süflî, altında sofa ve avluyu ihtiva eden mülkünü, 5 Rebiülevvel 1167/31 Aralık 1753 senesinde 75 kuruş karşılığında satın almıştır.¹¹²

Verilen örneklerde görüldüğü üzere; bu meslek erbabı şahıslar içerisinde, özellikle satın aldığı mülke 850 kuruş gibi bir fiyatı verebilen Debbagh Osman dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere derinin işlenerek kullanılması tekstilden çok öncedir ve dericiliğin tarihçesi ilk insana kadar dayandırılmaktadır. Yine Anadolu'da debbaglık ve deri işçiliğinin ilk gelişen meslek ve bunu başlatanın da Ahi Evran olduğu bilinmektedir. Ahi Evran'ın debbagh olmasından dolayı da ahi teşkilatı içerisinde debbaglık çok önemli bir yer edinmiştir. Osmanlılarda ise dericilik daha da gelişmiş ve özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda kasabalara kadar yayılarak diğer esnaf gruplarının arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca bölgeler arası ticarete dericilik küçümsenmeyecek boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki

¹⁰⁸ T.Ş.S., 1918, 100/8.

¹⁰⁹ T.Ş.S., 1918, 103/3.

¹¹⁰ T.Ş.S., 1919, 20/5.

¹¹¹ T.Ş.S., 1919, 83/5.

¹¹² T.Ş.S., 1919, 20/2.

belli tip deriler; Manisa derisi, İstanbul derisi gibi kentin adıyla anılmaktaydılar.¹¹³ Bu yüzyıllarda Avrupa devletleri Türk derilerine çok fazla itibar etmeye başlamış ve debbağlar pek çok Avrupa ülkesine, yüksek ücret karşılığında en iyi kalite ürünleri imal edecek duruma gelmişlerdir. Bu dönemde, Trabzon'da da dericilik ve deri ticareti çok önemli bir konumdadır.¹¹⁴ Ayrıca dericilik ile ilgili iş kollarında Müslümanların çoğunluğu teşkil ettikleri gözlenmektedir.¹¹⁵ Çalışılan dönemde ve bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısında debbağlar zanaatlarının zirvesine çıkmışlar ve zenginlik açısından diğer esnaftan üstün bir hal almışlardır.¹¹⁶ Nitekim Suraiya Faroqhi, bu dönem Bursa'sında debbağlık yapan bir şahsın terekesinden yola çıkarak bir çalışma kaleme almıştır. Çalışmasında, söz konusu debbağın Bursa'nın "üst tabakasından" olduğunu tereke defterlerinin "dondurulmuş" görüntüsünden çıkarmaya çalıştığı verilerle ortaya koymuştur.¹¹⁷

Netice itibariyle, 18. yüzyıl ortalarındaki Trabzon toplumunda da debbağların önemli bir yerinin olduğu düşünülmektedir. Yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere, debbağlar yüksek meblağlar karşılığında mülk satın alabilmişlerdir. Ayrıca çalışılan dönemde vefat etmiş bir debbağın (Debbağ Hacı Hasan) terekesine bakıldığında da arkasında 1000 kuruş tutarında bir mal varlığı bıraktığı görülmektedir.¹¹⁸ Burada varılan sonucu destekler mahiyette bir incelemeyi de Necmettin Aygün'ün çalışmasında bulmak mümkündür. Aygün, 18. yüzyıl Trabzon'unda debbağların önemli ölçüde mal sahibi olduklarını, yine tereke kayıtlarına dayanarak tespit etmiştir.¹¹⁹ Bu söylenenlerin ışığında tezin ileriki sayfalarında bahsedilecek olan; Debbağhane Mahallesi'nde bulunan kimi mülklerin fiyatlarının yüksekliği, bu hususun daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

Üzerinde durmak istediğimiz bir başka meslek dalı attarlıktır. İslam dünyasında Hz. Muhammed döneminden beri bilinen attarlık, güzel kokular ve her türlü şifalı bitkiler ile bunlardan yaptıkları ilaçları satan meslek erbabına verilen addır. Serbest ticaret yapan

¹¹³ Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 41.

¹¹⁴ Lowry 1553 tarihli mufassal tahrir defterine dayanarak bu durumu tespit etmektedir. Bkz. Lowry, **a.g.e.**, s. 104-105.

¹¹⁵ Bostan, **a.g.e.**, s. 431.

¹¹⁶ Dericilik konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Tekin (vd.), "Deri", **D.İ.A.**, C. 9, İstanbul 1994, s. 174-178.

¹¹⁷ Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti", **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür Türesay), İstanbul 2004, s. 199-216. Rumeli'de Hacıoğlupazarı kazasında bulunan debbağların da görece zengin oldukları hususunda bkz. Halime Doğru, **Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 24-26.

¹¹⁸ **T.Ş.S.**, 1922, 72/3.

¹¹⁹ Aygün, **a.g.e.**, s. 143-144.

attarların dükkânları eczanelerin ilk örnekleridir.¹²⁰ Attarlar hekimlerin reçetelerine göre müsül, macun, merhem ve kuvvet verici ilaçlar hazırlarlardı. Yine mahalle aralarında bazı baharatlar ile iğne-iplik vb. satarlardı. Birçok şehirde yalnızca attarların faaliyet gösterdikleri çarşı ve pazarlar vardı. Türkiye Selçukluları döneminde Konya’da ve Sivas’ta bu tür çarşılar olduğu bilinmektedir.¹²¹ Osmanlı döneminde de attarlık önemli bir meslek dalıdır. Nitekim bizim incelediğimiz sicillerde olmasa da Aygün’ün incelediği sicillerde Trabzon özelinde Attarlar Çarşısı’na rastlanmıştır. Yine onun baktığı tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, attarların öldükten sonra arkalarında bıraktıkları mal varlıklarının önemli meblağlara ulaştığı söylenebilir. Diğer meslek erbabının terekelerine bakıldığında ise attarlar kadar servet bırakamadıkları dikkati çekmektedir. Buna karşı, örneğin Trabzon’un Bab-ı Zağnos Mahallesi’nden Attar Sim Mehmed Efendi’nin terekesinin 3.366,5 kuruş 403.980 akçe ile çok yüksek olduğu tespit edilmektedir.¹²² Ayrıca bizim sicilimizdeki Attar El-hacc Mehmed b. Ahmed’in, satın aldığı mülkün 600 kuruşa tekabül etmesi de hesaba katılırsa, attarların ekonomik durumlarının iyi olduğu söylenebilir.

Burada üzerinde durmak istediğimiz bir başka esnaf grubu da bakırcılardır. Her ne kadar yeterli sayıda veri olmasa da, elde bulunan bir adet kayıttan yola çıkarak birkaç tespitte bulunmak mümkün görünmektedir. Yukarıda verilen örnekte görülebileceği gibi, Bakırcı El-hacc Musa Ağa ibn Seydi, Debbağhane Mahallesi’ndeki mülkünü azatlı kölesine satmıştır. Köle sahibi olmanın o dönem koşullarında kişilerin ekonomik durumlarını yansıtmaları açısından önemli olduğu aşikârdır. Bizim sicillerimizde kendine yer edinen Musa Ağa’nın da azatlı kölesi olması onun ekonomik bakımdan iyi bir seviyede olduğunu çağrıştırmaktadır. Daha önceden çeşitli ihtiyaçlarını bir köle vasıtasıyla karşılayan bir kişinin, Mehmed adlı kölesi azat olunmuş olsa bile başka kölelere sahip olabileceği de düşünülebilir. Böylece Musa Ağa’nın isminin arkasından gelen Ağa unvanı da hesaba katılarak ekonomik bakımdan iyi bir seviyede olduğu söylenebilir. Bu ekonomik durumu içerisinde bakırcılığının ne ölçüde pay sahibi olduğu ise, Osmanlı Devleti sınırları

¹²⁰ Nil Sarı, “Attar”, **D.İ.A.**, C. 4, İstanbul 1991, s. 94.

¹²¹ Türkiye Selçukluları döneminde attarlığın arzettığı önem için bkz. Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçukluları’nda Meslekler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 41-43; aynı yazar, “Anadolu Selçukluları’nda Serbest Meslekler”, **Cogito (Selçuklular Özel Sayısı)**, S. 29, İstanbul 2001, s. 145-150.

¹²² Aygün, **a.g.e.**, s. 144.

içerisinde çıkartılan bakırın bir bölümünün Trabzon'a bağlı yerlerden çıkarıldığı düşünülürse daha iyi anlaşılabilir.¹²³

Sonuç itibariyle, satım ve alım yapan esnaflar arasında debbağların ve attarların, gerek mülklere verdikleri fiyatlar gerekse ölümlerinin ardından bıraktıkları mal varlıklarına bakılarak, Faroqhi'nin tabiriyle toplumun "üst tabakası"ndan oldukları sonucu çıkarılabilir. Bunun yanında şer'îye sicillerinden derlenen bilgiler ışığında; Trabzon'da kazzazlar, saraçlar, kayıkçılar, bakırcılar, eskiciler ve çörekçilerin de oldukça yaygın meslek grupları oldukları söylenebilir.¹²⁴

¹²³ Trabzon'a bağlı olan Gümüşhane ve Espiye'de bakır madenleri bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Altunbay, **15.-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 53; Özkaya, a.g.m., s. 137-138.

¹²⁴ Necmettin Aygün, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Ticarî Yapıları", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. 1, Trabzon 2002, s. 255.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADÎ BAKIMDAN TRABZON'DA MÜLK SATIŞLARI

30. Mülk Satışlarının Fiyat Aralıkları ve Karşılaşılan Bazı Problemler

Bu başlık altında mülk alımı ve satımı yapan kişilerin fiyatlar hususundaki tutumları ele alınacaktır. Bu şekilde iktisadî bakımdan kişilerin sahip oldukları konum tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece en azından mülk satışı eksenli olarak, para arzı konusunda o dönem Trabzon toplumunun yeri sınırlı da olsa ortaya konabilecektir.¹ Satışların fiyatlarına geçmeden önce birkaç hususun açıklığa kavuşturulması gerektiği düşünülmektedir. İlk önce Osmanlı Devleti'nin çalışılan döneme kadarki para politikası hakkında kısa bir malumat vermenin, sicillerde kaydedilen mülk fiyatlarının analizini, daha önceki dönemi de hesaba katarak anlamlandırmada fayda sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca çalışılan dönemdeki para politikasının durumuna da kısaca değinilerek bir karşılaştırma olanağı sağlamak amaç edinilmektedir.

İlk dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde temel para birimi olarak akçe kullanılmaktaydı. Fakat devletin resmi parasının akçe olması yabancı altın ve gümüş paraların tedavülüne engel teşkil etmiyordu. Bu doğrultuda fethedilmiş yerlerin paraları (Osmanlı fetih yöntemlerinin gereği olarak)² ile çeşitli yabancı paraların tedavülüne izin veriliyordu. Bu paralara örnek olarak Mısır'da ve Suriye'de *pare*, İran'a yakın yerlerde *şahi*, Budin'de *penz*, Kırım'da da *kefevi akçe* gösterilebilir.³

¹ Çalışmamızda incelenen mülklerin fiyatları resmi fiyatlar olmayıp, tarafların karşılıklı anlaşması neticesinde ortaya çıkan serbest piyasa fiyatlarıdır. Taşınmaz malların serbest piyasa fiyatları üzerinden satıldıkları hususunda bkz. Mustafa Öztürk, "Trabzon'da Fiatlar", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 433.

² Fetih yöntemleri hakkında bkz. Halil inalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", **Söğüt'ten İstanbul'a**, (der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 443-472.

³ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri", **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı**, Ankara 1978, s. 9-10.

Akçe temel para birimi olma özelliğini 16. yüzyılın son çeyreğine kadar muhafaza etmiştir. Fakat bu dönemde gerek kıtalararası gümüş akışı ve gerekse devletin giderek derinleşen mali sorunları neticesinde meydana gelen ve o zamana kadar görülmemiş büyüklükteki 1585-86 sikke tağışı neticesinde zamanla itibarını kaybetmiştir. Bu büyük devalüasyonun arkasından gelen ve 1640 yılına kadar süren tağışlarla birlikte, akçe bu dönemden itibaren yaklaşık elli yıl piyasalarda görülmemiş ve yalnızca bir hesap birimi konumuna düşmüştür.⁴ Bu dönemin bir özelliği de yaşanan istikrarsızlıkların yanında, süre giden savaşlarla bağlantılı olarak maden ocakları ile birlikte darphane faaliyetlerinin durması ve birçok darphanenin de kapatılmasıdır.⁵ Netice itibariyle piyasanın para ihtiyacının karşılanması için gerekli para arzının sağlanamaması nedeniyle, piyasadan kaybolan akçenin yerini Hollanda esedisi, İspanyol realleri ve Polonya zolotaları almıştır. Hükümet de bu paraların tedavülüne izin vermiş ve hatta devlete yapılan ödemelerde dahi bu paralar kabul edilmiştir.⁶ Mahkeme kayıtlarında ve diğer arşiv belgelerinde yabancı paraların kullanıldığına dair sayısız örnek bulunmaktadır.⁷ Yaklaşık elli yıl süren bu dönemin ardından savaşların da sona ermesi neticesinde, 1685 yılında İstanbul'daki darphane yeni mekânında tekrar faaliyete geçmiş ve ilk kez 1690 yılında Polonya zolotalarından esinlenerek kendi büyük boy sikkelerini basmıştır. Bu yeni Osmanlı kuruşu 40 para veya 120 akçeye eşit kabul edilmiştir. Bundan sonra Osmanlı kuruşu 1760'ların ortalarına kadar istikrarlı bir çizgi izlemiş ve piyasaların önde gelen hesap birimi ve mübadele aracı olmuştur. İşte çalışmamızda incelenen kayıtlarda da açıkça görüldüğü üzere, daha önce İnan'ın incelediği kayıtların tam tersine, satışların hepsi yeni Osmanlı kuruşu ile gerçekleştirilmiştir. Bu da kuruşun 18. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılmasının sicillere de yansıdığına dair bir örneğini teşkil etmektedir.⁸

⁴ Akçe hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", **D.İ.A.**, C. II, İstanbul 1989. s. 224-227.

⁵ III. Murad zamanında (1574-1595) 42 darphane, III. Mehmed zamanında (1595-1603) 25, I. Ahmed zamanında (1603-1617) 20 ve IV. Murad zamanında sadece 10 adet darphane –sürekli olmadığı halde çalışıyordu. Bkz. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde ...", s. 26 (dipnot 41).

⁶ Öyle ki halkın yabancı kuruşları ve bunların ast katlarını birer memleket parası gibi benimsediği anlaşılmaktadır. Birçok eyalet defterdarı, bütçe ve ruznamçe hesaplarını, eyaletlerinde kullanımı yaygınlık kazanmış olan esedi veya riyal kuruşla tutmuşlardır. Yine eyalet vergi hâsılatını da altın ve akçe ile değil de, Hollanda ve İspanya kuruşları ile göndermişlerdir. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde ...", s. 16.

⁷ 17. yüzyılın ortalarında Trabzon'daki mülk satış işlemlerinde bu yabancı paraların kullanılmaları hakkında bkz. İnan, "1831 Nolu Şeriye Siciline Göre", s. 112-113. Aynı dönemde Konya'da ve Gaziantep'te de yabancı paraların kullanıldığına dair bkz. Özcan, **a.g.t.**, s. 111-113.

⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun para politikasında yaşanan bu dalgalanmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 143-186.

300. Kaybedilen (İzaat Edilen) Meblağlar

Fiyatlar hususunda şimdi üzerinde durulacak konu; mülklerin fiyatları üzerine çalışırken dikkatimizi çeken, 186 satıştan 180'inin yalnızca kuruş ve onun alt birimi akçe ile yapılmış olmasına rağmen, 6 satışın 3'ünde kuruşun yanında adedi bilinmeyen fülusun verilmesidir. Yine 3 satışta mevcut fiyatın yanında piştov, sarma tüfek veya çeşitli eşyaların verildiği tespit edilmiştir.

Öncelikle fülus üzerinde durulacak olursa; akçe, para, mangır anlamına gelen ve Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış şekli felsin çoğulu olan fülus, ağırlıkları ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılan bir tabirdir.⁹ Oğuz Tekin İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı maddede genellikle Arap dünyasının bakır sikkeleri için kullanılan felsin karşılığı olarak, Osmanlılarda daha ziyade mangır tabirinin kullanıldığını söylemektedir.¹⁰ Bununla birlikte sicillerde de görüldüğü üzere fülusun da Osmanlı maliyesinde kullanılan bir para birimi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan paralar üzerine yazdığı kapsamlı çalışmasında, Osmanlı yönetiminin, Mısır'ın fethinden hemen sonra fülus diye anılan bakır sikkeleri üretmeye başladığını söylemektedir.¹¹

Anlaşıldığı kadarıyla fülus, pul ya da mangır adı ile anılan bakır paraların, piyasaya çıkarılması ve dağıtılması bir çeşit vergileme oluyordu. Mangır tabir edilen bakır para nominal değeri olan bir paraydı. Devletin mangıra yüklediği gerçek değeri ile nominal değeri arasında büyük fark bulunmaktaydı. Bu şekilde halk belirli miktar bakır parayı gümüş para karşılığı almaya zorlanmakta ve dolayısıyla devlete gerçek ve nominal değeri arasındaki farkı peşin olarak ödemekteydi. Böylece bir tür vergi uygulaması gibi, devlet bu işten büyük kazançlar sağlamaktaydı.¹² Devletin bakır para basımından büyük çıkarı bulunmaktaydı. Nitekim 1683 II. Viyana kuşatması ertesinde yaşanan dar boğazda bir de II. Süleyman'ın (1687-1691) tahta çıkışı münasebetiyle yeniçerilere ödenmesi gelenek halini almış cülus bahşışı nedeniyle mali sıkıntı iyice artmıştı. Mali bunalımın derinleşerek

⁹ İbrahim Artuk, "Fels", **D.İ.A.**, C. 12, İstanbul 1995, s. 309-310.

¹⁰ Oğuz Tekin, "Mangır", **D.İ.A.**, C.27, Ankara 2003, s. 568. Mangır hakkında ayrıca bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 555.

¹¹ Pamuk, **a.g.e.**, s. 105.

¹² Tekin, aynı yer.

sürmesi karşısında devlet, 1688 yılının Aralık ayından itibaren yeni mangırlar basmaya başladı. Mangırlara önce yarım akçe değer biçilmiş fakat yeni sikkeler rağbet görünce değerleri hemen bir akçeye çıkarılmıştı.¹³ Bakır mangır üretiminin sürdüğü 32 ay boyunca devlet önemli bir ek gelir sağladı. Fakat bu büyük gelirler Trakya, Selanik ve İzmir yörelerindeki kalpazanları da harekete geçirdi. Sahte mangırlar basılmaya başladı ve kalp mangırların piyasada tedavül etmesi ile birlikte mangır deneyimi önemli bir darbe aldı. Bunun üzerine II. Ahmed'in (1691-1695) tahta çıkmasından sonra devlet mangır üretimini durdurmaya ve piyasada bulunan mangırlarla da devlete yapılan ödemeleri kabul etmemeye başladı. Ancak piyasadaki ve halktan gelen baskı nedeniyle bir uzlaşmaya gidildi ise de mangır deneyimi daha fazla sürdürülemedi, aynı yılın sonlarına doğru üretimi durduruldu ve eldeki mangırlar eritildi.¹⁴

Burada, Osmanlı toplumunun küçük bir kesitini oluşturan Trabzon sakinlerinin, muhtemelen daha önceki dönemlerden ellerinde kalan ya da aşağıda açıklanacağı üzere Mısır'dan gelmiş olan askerlerden kalma fülus üzerindeki tutumları konusunda örnekler üzerinden yorum yapılmaya çalışılacaktır.

Verilecek ilk kayıta Bab-ı Zağnos Mahallesi'nden Şerife Ayşe bint es-seyyid Süleyman, Mehmed Efendi adlı vekili vasıtasıyla, yine aynı mahalledeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında iki bab beyt-i süflî, iki su çeşmesi, bir cârî kenef, bir anbar ve dört köşe taşlı duvar ile avludan oluşan mülkünü, Mehmed Beşe ibn Çörekçi Küçük Ahmed'e 1 kabza¹⁵ fülus ile 200 kuruşa 10 Şevval 1161/3 Ekim 1748 senesinde satmıştır ve “fülus-ı mezkuru hin-i bey'de izaat (zayi etme, kaybetme)” eylemiştir.¹⁶

Bir başka kayıta, Şerife Emine bint Hüseyin adlı kadın, vekili vasıtasıyla Trabzon Çarşısında gazzazlar içindeki iki kepenkli bir bab mülk dükkânını 100 kuruş ile adedi bilinmeyen bir kabza fülusa, Mustafa Efendi ibn Ali Efendi'ye vekili olan oğlu vasıtasıyla 2 Muharrem 1162/23 Aralık 1748 senesinde satmıştır. Bunun yanında yine yukarıdaki

¹³ Osmanlı piyasalarında küçük değerli, günlük alışverişlerde kullanılacak sikkelere olan büyük talep göz önünde bulundurulursa bu rağbetin sebebi daha iyi anlaşılabilir.

¹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, **a.g.e.**, s. 169-173.

¹⁵ Kabza, tutacak yer, bir avuç dolusu, tutam; dört parmak miktarı (7.7 cm) gibi anlamlara gelmekte olup sicillerde bahsedilen kabzanın bir avuç dolusu anlamına geldiği söylenebilir. Kabzanın anlamları için bkz. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 223; Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1999, s. 1050.

¹⁶ **T.Ş.S.**, 1916, 44/1.

kayıtta olduğu gibi fakat ibaredeki küçük bir değişiklik ile “meclis-i bey‘de fülus-ı mezkuru izaat” eylemiştir.¹⁷

Son kaydımızda da, borçlu ölen Sarı Alemdar Mustafa Beşe ibn Ali’nin, borcunun ödenebilmesi için karısından kalan mülkünün satıldığı görülmektedir. Buna göre; İskender Paşa Mahallesi’ndeki iki bab beyt-i ulvî ile sofa, altında bir bab tahtânî oda, bir bab ahır ve sokak kapısını ihtiva eden mülk, müzayedeye çıkarılmış ve en yüksek fiyatı veren Halil Beşe ibn Hasan’a 180 kuruş ile adedi malum olmayan “bir kabza ayni muzia fülusa” satılmıştır. Bunun ardından meclis-i şer‘de adı geçen fülus yine “izaat” edilmiştir. Bütün bu işlemler 26 Zilkade 1168/3 Eylül 1755 senesine tarihlenmiştir.¹⁸

Örneklerden de anlaşılabilceği üzere, fülusun kuruş miktarı ile belirlenen fiyatın yanında verildiği görülmektedir. Fakat ne yazık ki kuruş olarak verilen miktarın, gayet açık bir şekilde 200 kuruş, 100 kuruş ve 180 kuruş şeklinde belirtilmesine rağmen fülusun miktarı “bir kabza” gibi muğlak bir ifade ile geçiştirilmiştir. Bir avuç dolusu olarak düşünülen bu miktarın içerisine ne kadar bakır paranın girdiği malum değildir. Ayrıca sicillerdeki kullanım şekli de yine “na-malum” olarak geçmekte ve verilen fülusun ne kadar olduğunu mahkemenin ve alıcı-satıcı tarafların da bilmedikleri/önem vermedikleri anlaşılmaktadır. Bu da fülusun o dönemde çok fazla bir kıymeti olmadığını ve verilen kuruşların yanında önemsiz olarak addedildiğinin bir göstergesi olsa gerektir. Buradan hareketle ve yukarıda da belirtildiği üzere, 1691 yılından sonra¹⁹ bakır para basımının durdurulmasını da hesaba katarak, o dönemden bu zamana kadar elde kalan fülusun bir şekilde herhangi bir alışveriş esnasında anaparanın yanına eklenerek elden çıkarılmaya çalışıldığı akla gelmektedir. Yine tam açık olmamakla birlikte satış sırasında yapılan bir işlem olarak karşılaşılan ve kelime anlamı zayi etmek, kaybetmek olan “izaat” kelimesinden hareketle de bu fülusun büyük meblağların yanına eklenerek herhangi bir şekilde kaybedilmeye/eritmeye çalışıldığı düşünülebilir. Fakat sicillerin sağladığı bilgilerin ve özellikle “izaat”tan tam olarak ne kastedildiğinin açıklanmaması nedeniyle, bu söylenenler yalnızca bir varsayım olmaktan öteye gidememektedir.

¹⁷ T.Ş.S., 1917, 55/4.

¹⁸ T.Ş.S., 1921, 7/2.

¹⁹ 1691 yılından sonra bakır para, tekrardan ancak 1839 yılında basılmıştır. Yine mangır en son II. Abdülhamid döneminde basılmış fakat o devirde çıkarılan 1879 kararnamesiyle tedavülden kaldırılmıştır. Bkz. Tekin, aynı yer.

Fülusun Trabzon toplumunda bir ödeme aracı şeklinde hâlâ kullanılmasının muhtemel bir nedeni de; İran seferleri sırasında Trabzon'a geldiğini bildiğimiz Mısırlı askerler olabilir. Burada buldukları zaman zarfında yaptıkları harcamalar neticesinde geriye bırakmış olabilecekleri fülus, belki de bizim sicillerimizde karşılaşılan fülustur. Temel Öztürk'ün iki savaş döneminde Trabzon'u incelediği tezinden açıkça anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin 1724-1746 yılları arasındaki seferlerinde Trabzon'a 3.000 Mısır askeri gelmiştir. 138 numaralı mühimme defterinde bulunan bir kayda dayanarak Öztürk, bu askerlerin masraflarını kendi akçeleri ile karşıladıklarını belirtmektedir.²⁰ İşte bu bilgiye bakarak bu dönemde Mısır'da oldukça fazla basıldığını bildiğimiz²¹ fülusun Trabzon'da hâlâ mevcut bulunmasının nedenini bu askerlere bağlamak mümkün gözükmektedir. Nitekim 3.000 gibi görece yüksek sayılabilecek bir sayıda askerin Trabzon'un sosyo-ekonomik yaşantısına dahil olduğu bu dönemde, yaptıkları küçük ölçekli harcamaları fülus ile yapmış olma ihtimalleri kuvvetlidir. Böylece toplum içerisinde dolaşım imkânı bulan - Mısır askerlerinin geride bıraktıkları- bu bakır paralar bir şekilde sonraki dönemde eritmeye çalışılmış olabilir. Bununla birlikte alış-verişler neticesinde fülusu alan tarafların bu paraları ne şekilde değerlendirdikleri veya (eğer onlar da elden çıkarmaya çalıştırsa) ne şekilde izaat etmeye çalıştıkları hususunu açıklığa kavuşturacak bir ipucu bulunmamaktadır.

301. Nakit Paranın Yanında Artı Değerin Verildiği Satışlar

Daha önce de belirtildiği üzere fülusdan başka, nakit paranın yanında verilen eşyalara dair de çalışılan sicillerde kayıtlar mevcuttur. Tam olarak niçin verildiği ve bir tanesi hariç ikisinde verilen eşyaların kıymetlerinin ne kadar olduğu belirtilmemekle beraber, bu bölümde, gündelik bilgilerden hareketle, örnekler üzerinden sınırlı da olsa yorum yapılacaktır.

10 Muharrem 1167/7 Kasım 1753 tarihli kayıta, Muhiddin Mahallesi'nden Ayşe bint Mustafa, büyük oğlu Ahmed ve büyük kızı Emine, yine aynı mahalledeki bir bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab ahır, bir ayaklı (?) anbar, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avludan müteşekkil mülklerini, Odabaşı Mehmed Ağa ibn Ömer'e, nakit 80 kuruşun

²⁰ Öztürk, a.g.t., s. 87-88.

²¹ Bkz. Pamuk, a.g.e., s. 192.

yanında müstamel yeşil çuka kaplı bir kontoş (?) kürk, yeni bir kaput ve bir bendol (?) saate karşılık satmışlardır.²²

Verilecek ikinci örnek Akçaabad Kazası'na bağlı Holamana Karyesi'nden. Burada, Uzun Osman Beşe b. Mehmed ve kız kardeşi Ayşe, İran seferi esnasında vefat eden babalarından kalan, söz konusu köydeki bir bab fırın, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve mülkün hududu içerisinde bulunan ağaçları ihtiva eden mülklerini, 50 kuruş ile 10 kuruş kıymetli bir çift piştova 12 Şevval 1167/2 Ağustos 1754 tarihinde satmışlar ve 50 kuruş ile piştovları "bi't-tamam" almışlardır.²³

Son örneğimiz de bir han satışına dairdir. Fatma bint Mehmed, büyük kızı Saliha ve küçük kızı Emine, Fatma'nın ölmüş kocası debbağlar şeyhi Ahmed Efendi'nin geride bıraktığı borcu ödeyebilmek için, Debbağhane Mahallesi'ndeki dokuz adet misafir odası olan hanı, dört duvarıyla müzayedeye çıkarmışlar ve müzayedede esnasında en yüksek fiyatı 69 kuruş ve bir sarma tüfekle Süleyman Ağa ibn Hacı Ahmed vermiştir. Verilen meblağın mülkün gerçek değerinin olması neticesinde 20 Şevval 1167/10 Ağustos 1754 tarihinde han, Süleyman Ağa'ya satılmıştır.²⁴

Görüldüğü üzere kayıtlarda nakit verilen paraların yanında bu eşyaların niçin verildiğine dair hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Fakat alışverişler esnasında verilmesi mutad olmayan bu gibi eşyaların söz konusu edilmesinde belirleyici taraf büyük ihtimalle alıcı şahıstır. Emin olmamakla birlikte alıcı şahsın mülkü almak niyetiyle pazarlığa giriştiği dönemde, elinde bulunan ve mülkü alabileceğini hesap ettiği nakit paradan –mülk sahibinin isteği üzerine- biraz daha fazla bir meblağa satıcı taraf ile anlaşmış olması mümkündür. Bu nedenle nakit parasının yetmediği alışverişi, sahip olduğu eşyalardan bir kısmını vererek yapmayı tercih etmiş olabilir.

Bir başka husus da, karşılık olarak verilen eşyaların kıymetlerinin ne kadar olduğu konusudur. Yalnızca Holamana Köyü'nde satılan mülkün fiyatı bahsinde, kuruşların yanında verilen bir çift piştovun değeri zikredilmiş ve 10 kuruş kıymet biçilmesi neticesinde mülkün satıldığı fiyat kesin bir şekilde 60 kuruş olmuştur. Diğer iki

²² T.Ş.S., 1919, 14/3.

²³ T.Ş.S., 1920, 12/1.

²⁴ T.Ş.S., 1920, 13/4.

kaydımızda satılan eşyaların isimleri verilerek kıymetleri hususu zikredilmemiştir. Bu nedenle mülkün fiyatının tam ne kadar olduğu tespit edilememektedir. Fakat satılan eşyaların fiyatlarının o dönemde genelde ne kadar olduğunun taraflar arasında bilindiği tahmin edilebilir. Dolayısıyla kendi aralarında ona göre bir hesap yapmış olabilirler. Bu söylenenler doğru olmasa dahi iki tarafın karşılıklı rızaları neticesinde bir anlaşmaya varıldığı kesindir. Buradaki problem, bu çalışmada eşyaların fiyatının zikredilmediği kayıtların hangi fiyat aralıklarına konulacağı meselesidir.

Bu noktada çalışılan sicillerdeki tereke kayıtlarına başvurarak, yaklaşık bir fiyat tespiti yoluna gidilebilir. Nitekim 1160 yılı Ramazanı/Eylül-Ekim 1747’de vefat eden El-hacc Kasım Mahallesi sakinlerinden Çubukçuzade El-hacc Ahmed Ağa b. Mehmed’in terekesinde, örnek verdiğimiz kayıtlarda bulunan ve fiyatları belli olmayan malların benzerlerinin varlığını tespit ettik.²⁵ Böylece ilk örneğimizdeki müstamel yeşil çuka kaplı bir kontoş (?) kürk, yeni bir kaput ve bir bendol (?) saatin ne kadar fiyatının olduğunu nisbeten tespit etme imkânına sahibiz. Buna göre; El-hacc Ahmed Ağa’nın oldukça uzun ve zengin terekesine bakıldığında birçok kürkünün olduğu görülmektedir. Bunlardan yeşil çuka kaplı (...) nafe (tilki vs. hayvanların göbek kısmından çıkan kürk) kürkü 20 kuruş, kırmızı köhne çuka kaplı (...) kürkü 28 kuruş, müstamel konoz (?) kaplı sincap kürkü de 20 kuruştur. Fiyatlardan anlaşıldığı kadarıyla kürkler genelde 20 ila 30 kuruş arasında bir fiyata sahiptirler. Böylece mülk satış kaydında geçen yeşil çuka kaplı bir kontoş (?) kürkünde yaklaşık 25 kuruş olduğu varsayılabilir. Bir başka eşyamız bendol (?) saatin de söz konusu terekede mevcut olduğu görülmektedir. El-hacc Ahmed’in sahip olduğu 2 adet müstamel bendol (?) saatin fiyatı 50 kuruştur. Bize tek 1 tanesinin fiyatı gerektiği için 25 kuruşun nakit paranın yanında verilen saatin fiyatını yansıttığı düşünülmektedir. Diğer eşyamız kaputa ise ne yazık ki terekede rastlanamamıştır. Fakat kaputun çok fazla bir fiyatının olduğu düşünülmemektedir. Bu nedenle ilk örneğimizde satılan mülkün fiyatının nakit para olan 80 kuruşa 50 kuruşun da eklenmesi neticesinde yaklaşık 130 kuruş olduğu sonucuna varılmaktadır. Yani fiyat aralıkları kısmında satılan mülkün değeri 130 kuruş üzerinden ele alınacaktır.

Üçüncü örneğimizdeki Süleyman Ağa ibn Hacı Ahmed’in, 69 kuruşun yanında verdiği sarma tüfeğin bir benzerini El-hacc Ahmed’in terekesinde bulmak mümkün olmuştur.

²⁵ Bu tereke kaydı için bkz. T.Ş.S., 1916, 37/3.

Nitekim onun sahip olduğu bir adet sarma tñfek 40 kuruştur. Süleyman Ağa'nın verdiği sarma tñfeđin fiyatı 40 kuruş üzerinden hesap edilirse satın aldığı mñlkñn fiyatının yaklaşık 109 kuruş olduğu söylenebilir. Böylece fiyat aralıkları kısmında bu mñlkñn de hangi kategoride değerlendirileceği ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu şekilde nakit paranın yanında verilen eşyaların fiyatlarını yaklaşık olarak tespit ettikten sonra şimdi de fñlus hususunda, fiyat aralıkları bahsinde hangi yöntemin takip edileceği üzerinde durmak gerekmektedir. Fñlusun söz konusu bölümde herhangi bir problem teşkil etmeyeceği düşünölmektedir. Daha önceden de bahsedildiği üzere bunlar çok küçük meblağlardır ve fiyat aralıklarında bir değişikliğe sebep olmayacaklardır. O yüzden kuruşların yanında fñlusun verildiği satışlarda, mñlkñn fiyatı sadece sicil kaydında ifade edilen kuruş üzerinden değerlendirilecektir.

Fiyat aralıkları konusunda karşılaşılan bir başka problem de, mukayada usulü ile yapılan satışlarda nakit verilen meblağın yanında mübadele edilen mñlklerin fiyatları ve bunların fiyat aralıklarında hangi kategoriye konulacağı meselesidir. Burada, elden geldiği kadarıyla bir karşılaştırma yapılarak, satılan mñlke karşılık verilen nakit paranın yanındaki mñlkñn tahmini fiyatı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda söz konusu mñlk ile aynı mahalledeki ve genel itibariyle özellikleri benzer mñlkler karşılaştırmaya tabi tutulacaktır.

Daha önce de belirtildiği üzere mukayada usulü ile yapılan satışlar, çalışılan sicillerde iki adettir.²⁶ İlk örnekte; Osman Beşe ibn Mumcu Murtaza Ağa, Aşağı Hisar/Bab-1 Pazar Mahallesi'ndeki ve kayıp olan, ana-baba bir kardeşi Ömer Beşe ile ortak sahip olduğu mñlkñnün kendisine düşen yarı hissesini, Süleyman Ağa ibn El-hacc Osman'a mukayada yöntemi ile satmıştı. Karşılığında da Süleyman Ağa'ya ait Debbağhane Mahallesi'ndeki iki bab beyt-i süflü, bir anbar, bir cârî kenef ve avluyu ihtiva eden mñlk ile nakit 300 kuruş, Osman Ağa'nın mñlkü ile 12 Recep 1168/24 Nisan 1755 tarihinde mübadele edilmişti. Böylece Osman Beşe'nin sahip olduğu hissesinin fiyatı 300 kuruş ile birlikte Debbağhane Mahallesi'ndeki ev olmaktadır. Fakat Debbağhane Mahallesi'ndeki evin fiyatı belirtilmediğinden burada Debbağhane Mahallesi'nde bulunan ve mübadele edilen mñlkñn özellikleri ile benzerlik arzeden bir mñlkñn fiyatı baz alınacak; Osman Beşe'nin sahip

²⁶ Mukayada usulü ve örnekler için bkz. I. Bölüm, s. 27-28.

olduğu mülkün yaklaşık fiyatı tespite çalışılacaktır. Debbağhane Mahallesi'nde yapılan satışta özellikleri verilen diğer mülke bakıldığında;²⁷ iki bab beyt-i süflî, bir su kuyusu, meyveli-meyvesiz iki kıta bahçeyi ihtiva ettiği görülmekte ve tam olmasa da yukarıda mukayada usulü neticesinde karşılık olarak verilen mülkün özellikleri ile nisbî bir benzerlik arz etmektedir. Bu mülkün fiyatı sicil kaydında 565,5 kuruş olarak verilmektedir. Böylelikle mukayada usulü nedeniyle karşılık olarak verilen mülkün de, yaklaşık 500 kuruş civarında bir fiyatının olduğu tahmin edilebilir. Bu 500 kuruşluk tahmini değer nakit verilen 300 kuruşa eklendiğinde de ortaya 800 kuruşluk bir meblağ çıkmaktadır. Bu sonuç itibariyle, fiyat aralıkları kısmında satılan mülkün hissesi 800 kuruş üzerinden değerlendirilecektir.

Mukayada yönteminin uygulandığı diğer satışı da, Muhiddin Mahallesi sakinlerinden Ömer Beşe ibn Mehmed 15 Safer 1170/9 Kasım 1756 tarihinde yapmıştı. Adı geçen mahalledeki üç bab tahtânî oda ile sofa, bir kuyu kenef, avlu ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi muhtevi mülkünü mukayada yöntemiyle Fatma bint Hasan ile oğlu Hasan b. Mehmed'e satmıştı. Karşılığında, Fatma Hatun'un Muhiddin Mahallesi'ndeki üç bab beyt-i süflî, bir sak dut ağacı ve avluyu ihtiva eden mülkünün yanında, nakit 120 kuruş almıştı. Yukarıdaki satış işlemi takip edilen yöntem ile bu mülkün de fiyatı tespit edilmeye çalışılırsa şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır: Bu çalışmada incelenen sicillerde mukayada usulü neticesinde karşılık olarak verilen mülkün sahip olduğu özelliklere benzer mahiyette bir mülke rastlanmamıştır. Fakat daha önce Tosun'un incelediği sicillerde kısmen de olsa benzer özellikler taşıyan bir mülk vardır. Kayıt tarihinin bizim konu edindiğimiz satışın tarihine yakınlığı nedeniyle bu örneğe bakılırsa; 29 Safer 1149/9 Temmuz 1736 tarihinde Muhiddin Mahallesi'nde bulunan iki bab beyt-i süflî, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avludan ibaret mülk 210 kuruşa satılmıştır.²⁸ Yukarıda mukayada usulü ile mübadele edilen mülkün özellikleriyle karşılaştırıldığında, bir bab beyt-i süflînin eksik ve bunun yanında, mübadele edilen mülkten fazla olarak meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçesinin olduğu görülmektedir. Elde yeterli veri olmaması sebebiyle, bu iki mülkün fiyatlarını yakın kabul etmek durumunda kalmaktayız ve neticede mübadele edilen mülkün tahminen 200 kuruş civarında bir fiyatının olduğu önermesinin, en azından yaklaşık bir değeri ifade ettiğini düşünmekteyiz. Bu düşünceden hareketle satılan mülkün fiyatı, nakit

²⁷ Bkz. T.Ş.S., 1916, 23/3.

²⁸ Tosun, a.g.t., s. 14-15.

verilen 120 kuruşa 200 kuruşun eklenmesi neticesinde 320 kuruş olmaktadır. Yine bu önermenin nispeten doğru olabileceğini gösteren bir karşılaştırma imkânı daha vardır. Bu da bizim incelediğimiz sicillerdeki ve satılan mülkün özellikleri ile benzerlik arzeden bir başka mülkün fiyatıdır. Buna göre; Muhiddin Mahallesi'nde 13 Cemaziyelahir 1160 senesinde üç bab tahtânî oda ile sofa, bir anbar, bir cârî kenef ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden bir mülkün yarı hissesi 175 kuruşa satılmıştır.²⁹ Yarı hissesi 175 kuruş olduğuna göre mülkün tamamının fiyatı 350 kuruş olmaktadır. Bu da Ömer Beşe'nin sattığı mülk olan ve bizim fiyatı hususunda bir önerme getirdiğimiz mülkün değeri ile benzeşmektedir. Böylece, bu mülkün değeri de fiyat aralıkları kısmında 320 kuruş üzerinden değerlendirilecektir.

302. Mülk Satışlarının Fiyat Aralıkları

Çalışılan dönem içerisinde Trabzon'da gerçekleştirilen 186 satışa bakıldığında; fiyatların 8 kuruş 88 akçe ile 2.200 kuruş arasında olduğu görülmektedir. En düşük fiyatlı mülk satışı 8 kuruş 88 akçe ile Muhiddin Mahallesi'ndeki bir evin 189 sehiminin satışidir. En pahalı mülk satışı ise, 2.200 kuruş ile Ortahisar'a bağlı Cami-i Kebîr Mahallesi'nde gerçekleştirilmiştir.

Burada birkaç hususun belirtilmesi gerekmektedir. İlk olarak hisseli satışlarda mülklerin fiyatları satıldıkları hisse üzerinden değerlendirilmiştir. Yani, satılan mülk hissesi geriye kalan ve satılmayan hisselerle toplanarak mülkün toplam değeri temel alınmamıştır.³⁰ İkinci husus da, kayıtlarda satılan mülkün yüzölçümü hakkında herhangi bir bilgi bulunmamasıdır. Bu nedenle satış fiyatlarının mülkün yüzölçümüne dair bir karşılaştırmasından yoksun kalınmaktadır. Sadece mülkün müstemilatının fiyatına yaptığı etkiyi tahmin etme olanağı bulunmaktadır. Yine farklı mahallelerdeki benzer özellikleri olan mülklerin fiyatlarının karşılaştırılması yoluyla, mülkün mevkiinin fiyatında ne derece etkili olduğu üzerinde yorum yapılabilmektedir. Şimdi yüksek ve düşük fiyatlı mülk satışlarına dair örnekler verilecektir.

²⁹ T.Ş.S., 1916, 33/4.

³⁰ Bunun nedeni fiyat aralıkları kısmında asıl tespit edilmeye çalışılan kişilerin bilfiil mülklere verdikleri fiyatlar olmasıdır. Yani mülkün toplam değerinin hesaplanarak bunun fiyat aralıklarına dahil edilmesi, o dönemde mülk satışları piyasasında var olan paranın içerisinde bu sözde tutarın yer almaması anlamına gelecektir. Bu nedenle gerçekte mevcut olmayan bir değeri ortaya çıkaracak bu yöntem takip edilmemiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere Trabzon'da 1747-1757 yılları arasında, sicillere yansıdığı kadarıyla en yüksek fiyatlı satış Ortahisar'a bağlı Cami-i Kebîr Mahallesi'nde gerçekleştirilmiştir. 25 Cemaziyelahir 1160/4 Temmuz 1747 tarihli bu satışta, Hatice bint Hacı Mehmed Sani Bey, üç bab fevkanî oda, sofa ve altında bir bab ahır, bir bab oda, bir bab kiler, bir bab mutfak, bir su çeşmesi, bir akıntı kenef ve avluyu ihtiva eden mülkünü, kocası Kapucubaşı Mustafa Ağa'ya 2.200 kuruşa satmıştır.³¹

İkinci en yüksek fiyatlı satış ise Rukiye, Hava ve Hatice adlarındaki üç kadının Trabzon Çarşısındaki mülklerini satmalarıdır. Orta Hisar'a bağlı Amasya Mahallesi'nde ikamet eden bu üç kadın, iki bab mahzen ve avluyu ihtiva eden mülklerini, 1.316 kuruşa İsmail Efendi ibn İmamzade Mehmed Efendi'ye 10 Rebiülevvel 1164/6 Şubat 1751 senesinde satmışlardır.³²

Yüksek fiyatlı mülk satışlarına örnek olabilecek bir başka satışı da, Fatma bint Mustafa 14 Şaban 1161/9 Ağustos 1748 senesinde gerçekleştirmiştir. Aşağı Hisar/Bab-ı Pazar Mahallesi'ndeki bir bab fevkanî oda ile sofa, altında iki bab kiler, bir mutfak, bir fırın, bir su kuyusu, bir cârî kenef, meyveli-meyvesiz ağaçlı avlu, hariciyesinde iki bab fevkanî oda, altında bir cârî kenef ve bir ahırdan ibaret mülkünü, Alemdarzade Mehmed Ağa ibn Hüseyin'e 1.300 kuruşa satmıştır.³³

5 Recep 1168/17 Nisan 1755 tarihli kayıтта, Sürmene Kazası'na bağlı Ahu Köyü'nden El-hacc Hasan Ağa ibn El-hacc Beşir ile annesi Ayşe Hatun'un yaptıkları satış da yüksek fiyatlıdır. Orta Hisar/Cami-i Kebîr Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda ile sofa, bir fevkanî gushane, bir kenef, altında bir bab ahır, bir bab beyt-i süflî, bir mutfak, bir anbar, bir cârî kenef, bir (...) kuyusu, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe, dahiliye ve hariciyesinde iki bab kagir ve büyük hamam odası, bir bab beyt-i süflî, ahır, bir cârî kenef, (...) kuyusu ve avludan oluşan mülklerini, El-hacc İsmail b. Ali'ye 1.150 kuruşa satmışlardır.³⁴

1.150 kuruşluk bu satıştan sonra en yüksek fiyatlı satış, ilginç bir şekilde yine bir kadına aittir. Bu kayda göre; Esmâ bint Zaim Salih Ağa, Hasan Ağa Mescidi

³¹ T.Ş.S., 1916, 15/1.

³² T.Ş.S., 1918, 85/2.

³³ T.Ş.S., 1916, 37/1.

³⁴ T.Ş.S., 1920, 41/2.

Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında iki bab ahır, fevkanî ve tahtânî cârî kenef, bir bab mutfak, içerisinde bir anbar, bir fırın, bir başka anbar daha, bir su kuyusu, avlu ve dört duvarı ihtiva eden mülkünü, 9 Recep 1169/9 Nisan 1756 tarihinde züemedan Ömer Ağa ibn Zaim Hasan Ağa'ya 880 kuruşa satmıştır.³⁵

Orta Hisar'da yapılmış ve yüksek fiyatlı bir başka satışta da, Zaim Hasan Ağa ibn İbrahim Ağa, Orta Hisar/Şirin Hatun Mahallesi'ndeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab beyt-i süflî, hariciyesinde iki bab fevkanî oda, bir cârî (...), bir su kuyusu, bir cârî kenef ile avludan ibaret mülkünü, Debbağ Osman ibn Mehmed'e 850 kuruşa satmıştır. Sicil kaydında bu satış işleminin tarihi 16 Şevval 1161/9 Ekim 1748 olarak düşülmüştür.³⁶

Yüksek fiyatlı mülk satışının yapıldığı bir başka mahalle de Debbağhane Mahallesi'dir. Müslüman bir aile ortaklığının yaptığı satışta, söz konusu mahalledeki iki bab fevkanî oda ile sofa, altında bir bab oda, bir bab kiler, bir mutfak, bir anbar, bir su kuyusu ve akıntı kenef ile meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve avluyu ihtiva eden mülk Fatma bint El-hacc Musa'ya 600 kuruşa satılmıştır. Bu kaydın tarihi 14 Şevval 1164/5 Eylül 1751'dir.

Son örneğimizde bir dükkân satışına dairdir. Müslüman bir aile ortaklığının sahip olduğu, Trabzon Çarşısındaki bir bab bakkal dükkânı, müteveffa Osman Beşe'nin küçük oğlu Mustafa'ya 28 Muharrem 1163/7 Ocak 1750 senesinde 600 kuruşa satılmıştır.³⁷

Görüldüğü üzere yüksek fiyatlı mülklerin çoğu Müslüman kadınlar tarafından satılmıştır. Bu da Müslüman kadınların pahalı mülklere sahip olabildiklerini ve bunları diledikleri gibi alıp-satabildiklerini göstermektedir. Bu kadınların genelde ağa, bey kızı yahut da karısı oldukları tespit edilmiştir. Mülkleri hangi yolla edindikleri çoğunlukla sicil kaydından anlaşılamasa da, burada önemli olan husus bu kadınların mahkemeye bizzat veya vekil vasıtasıyla gelerek, mülklerini yüksek meblağlar karşılığında satabilmeleridir. Bu da kadınların sahip oldukları mülkleri diledikleri gibi tasarruf edebilmelerinin ve herhangi bir suistimal karşısında mahkemeye başvurmalarının engellediğine dair

³⁵ T.Ş.S., 1922, 6/1.

³⁶ T.Ş.S., 1916, 44/3.

³⁷ T.Ş.S., 1917, 81/1.

varsayımların tekrardan değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.³⁸ Kadınlardan başka, yüksek fiyatlı mülk satışlarını kimlerin yaptığına bakıldığında, ağa unvanlı ve yönetici kesime mensup oldukları anlaşılan erkeklerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Böylece, yüksek fiyatlı satışların tahmin edilebileceği üzere, genelde toplumun üst kesimindeki şahıslar tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Yüksek fiyatlı mülkler konusunda üzerinde durulabilecek bir başka husus da, mevkiin fiyata yaptığı etkidir. Bu doğrultuda, en yüksek fiyatlı mülkler çoğunlukla Orta Hisar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mahallede satılan mülklerin genel olarak fiyat ortalamalarına bakıldığında, yaklaşık 500 kuruşluk bir meblağ ile karşılaşılmaktadır. Orta Hisar Mahallesi, şehrin merkezinde yer alması ve yönetici kesimin genellikle burada oturmayı tercih etmesi nedeniyle mülk edinmenin cazip olduğu bir yer şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yüksek fiyatlı mülklerin bulunduğu diğer iki muhitin de Aşağı Hisar ve Trabzon Çarşısı oldukları anlaşılmaktadır. Şehrin ticaret merkezi konumunda bulunan bu muhitlerin, söz konusu konumlarının, bünyelerinde barındırdıkları mülklerin yüksek fiyatlı olmalarına neden olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir.³⁹

Yine mülklerin özelliklerinin de fiyatlarına etki ettiği söylenebilir. Örneğin, satılan mülkler içerisinde -evler göz önünde bulundurulduğunda- kendilerine dahil olan birimlerin (kenef, mutfak, anbar vb.) çokluğunun fiyatlarına etki ettiği izlenimi doğmaktadır.⁴⁰ Bir başka özellik olarak da mülkün gelir getirme hususiyeti söylenebilir. Yukarıda verilen örnekte, bu gelir getirme durumu karşımıza bir bakkal dükkânının özelliği olarak çıkmıştır. Diğer dükkânların da fiyatlarının yüksek olduğu söylenebilir. Fakat burada çok fazla yer işgal etmemesi düşünülerek hepsi ayrı ayrı gösterilmemişlerdir.⁴¹ Ayrıca Trabzon Çarşısı'nda bulunan mahzenin de gelir getirme hususiyetine sahip olduğu düşünülebilir. Böylece biraz daha genelleştirilerek söylenecek olursa; işyeri mahiyetinde olan mülklerin de fiyatlarının yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir.

³⁸ Nitekim incelenen sicillerde karşılaşılan bazı mülk ihtilaflarında, kadınların mahkemeye başvurarak taraf olabildikleri ve de davayı kazanabildikleri anlaşılmaktadır. Bir örnek için bkz. **T.Ş.S., 1922**, 11/5.

³⁹ Bulduğu mevkiin mülkün fiyatına tesir etmesi hususunda Konya'da da aynı durumun gözlemlendiğine dair bkz. Özcan, **a.g.t.**, s. 20.

⁴⁰ Konya örneğinde bu durumun varlığı hakkında bkz. Özcan, aynı yer.

⁴¹ Yüksek fiyatlı dükkân satışlarına örnek olabilecek kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1917**, 82/2; **T.Ş.S., 1918**, 71/2; **T.Ş.S., 1920**, 22/1, 22/2, 26/6.

Çalışılan dönem içerisinde yapılmış yüksek fiyatlı mülk satışlarının yanında, bu yıllara ait düşük fiyatlı mülk satışlarına dair örnekler de şu şekildedir;

Bu dönemde en düşük fiyatlı mülk satışı Muhiddin Mahallesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu satışta, Ayşe Hatun'un babasının terekesinden annesine, kardeşlerine ve kendisine intikal eden iki bab beyt-i ulvî, bir anbar, bir su kuyusu ve avludan müteşekkil harabe bir mülkün, sahip olduğu 189 sehimini, kız kardeşi Hava Hatun'a 11 Safer 1160/22 Şubat 1747 senesinde 8 kuruş 88 akçeye sattığı görülmektedir.⁴²

İkinci en düşük fiyatlı satışta Yoros Kazası'na bağlı Kızıl Ağaç adlı köyde gerçekleştirilmiştir. Bu satışta, vefat etmiş Adile bint Abdülbaki adındaki kadın ile kocası Kel Mustafa Beşe'nin ortak sahip oldukları mülk, Adile'nin vefatı neticesinde kocasına ve çocuklarına intikal etmiştir. Netice itibarıyla adı geçen köydeki iki taraftan taş bir anbar, bir bab beyt-i süflî, bunun bitişiğinde bir anbar daha, bir bab megazi (?), altında çatma bir bab fevkanî çardak, bir serander, bir bab oda ile sofa, altında iki bab ahır, bir taş dibek ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi ihtiva eden mülkün yarısını, Kel Mustafa Beşe, oğulları İsmail ve Molla Ahmed'e 10 kuruşa 19 Rebiülevvel 1160/31 Mart 1747 senesinde satmıştır.⁴³

Bu iki satış örneğini göz önünde bulundurarak fiyat üzerinden bir tahminde bulunmak gerekirse; bunların hisseli satışlar olmaları nedeniyle fiyatlarının düşük olduğu söylenebilir. Mülkün tamamı değil bir kısmı satıldığı için verilen fiyatlar düşük olmuştur. Bunun yanında şehrin kırsal kesimindeki mülkün toplam fiyatı hesap edilerek (20 kuruş) bir sonuca varmak gerekirse de; şehir merkezinde aynı birimlere sahip bir mülkün daha yüksek bir fiyata satılabileceği tahmin olunabilir. Böylece kırsal kesimde bulunan mülklerin daha ucuz oldukları sonucuna varılabilir. Bu hisseli satışların yanında mülkün tamamının satıldığı düşük fiyatlı satışlar da bulunmaktadır. Bunlara dair de örnekler verilirse, düşük fiyatların nedeni hususunda daha kapsamlı bir kaç tespit bulunulabilir.

⁴² T.Ş.S., 1916, 5/1.

⁴³ T.Ş.S., 1916, 7/4.

1 Cemaziyelahir 1162/19 Mayıs 1749 tarihli satışta, Mehmed Ağa ve Dilaver Ağa adlı iki kişi, Tekfur Çayırı'ndaki ortak sahip oldukları arsayı, 20 kuruşa Arap Hacı Mustafa'ya satmışlardır.⁴⁴

15 Safer 1167/12 Aralık 1753 tarihli kayıta, Fatma bint Mustafa adlı kadın, Bozdepe Mahallesi'ndeki bir bab yıkılmaya yüz tutmuş (harabe-i müşrif) beyt-i süflî ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeden müteşekkil mülkünü, Mehmed Ağa ibn Seyyid Ali'ye 25 kuruşa satmıştır.⁴⁵

25 Şevval 1161/18 Ekim 1748 senesindeki satışta, Esmâ bint Ömer, Aya Sofya Mahallesi'ndeki bir bab beyt-i süflî, bir anbar ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeden ibaret mülkünü, El-hacc Hasan'a 30 kuruşa satmıştır.⁴⁶

Düşük fiyatlı bir başka satışta İmaret Mahallesi'nde gerçekleştirilmiştir. 15 Rebiülahir 1161/14 Nisan 1748 tarihli kayda göre; Mustafa Beşe ibn Hasan, adı geçen mahalledeki bir bab fevkanî oda, altında bir bab ahır ve meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeden oluşan mülkünü, 35 kuruş karşılığında, mahallede baskın sosyal statüye de uygun bir şekilde ilmiye sınıfından Kâtip Mehmed Efendi b. Halil Efendi'ye satmıştır.⁴⁷

Sıradaki örneğimiz de düşük fiyatlı mülk olarak bir bahçe satışı ile karşılaşılmaktadır. 25 Recep 1167/18 Mayıs 1754 tarihli kayıta, zimmî bir kadın İskender Paşa Mahallesi'ndeki meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçesini 40 kuruşa, Musa Ağa ibn El-hacc Ahmed Ağa'ya satmıştır.⁴⁸

Fiyatı düşük mülklerde de mülkün taşıdığı hususiyetler ve mülkün bulunduğu mevkiin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Düşük fiyatlı mülklerin genellikle arsa, bahçe ve kendisine bağlı birimlerin çok az olduğu evler olduğu görülmektedir. Ayrıca bu mülklerin şehrin varoşları olarak adlandırılacak Tekfur Çayırı, Bozdepe, Aya Sofya gibi mahallelerde olması düşük fiyatlarına bir gerekçe olarak gösterilebilir. Bu mahallelerde bulunan benzer

⁴⁴ T.Ş.S., 1917, 66/4.

⁴⁵ T.Ş.S., 1919, 18/1.

⁴⁶ T.Ş.S., 1916, 45/2.

⁴⁷ T.Ş.S., 1916, 30/2.

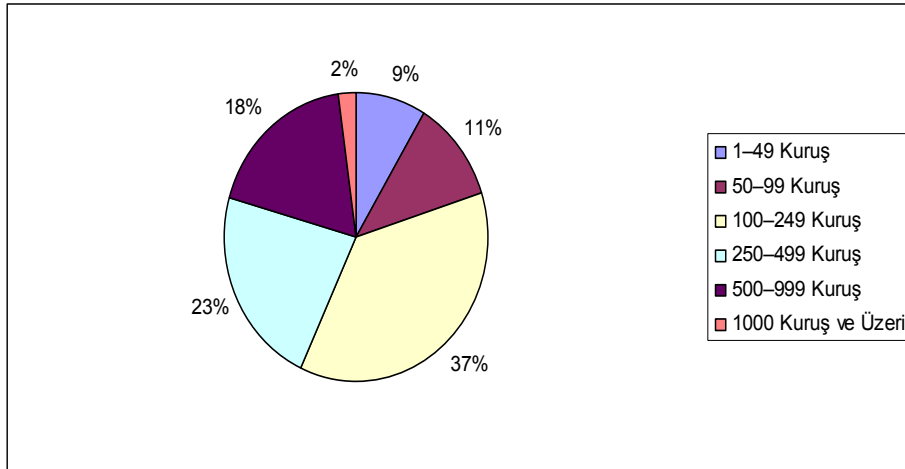
⁴⁸ T.Ş.S., 1919, 84/6.

özellikli mülkler ile şehrin merkez mahallelerindeki mülkler karşılaştırıldığında da fiyat farklılıkları bu tespitin doğru olabileceğine işaret etmektedir.

Fiyatlar hususunda sınırlı da olsa örnekler üzerinden çeşitli tespitler yapıldıktan sonra, şimdi sicillere yansıyan mülk satışlarının hangi fiyat aralıklarında yapıldıklarına dair tablolar vasıtasıyla bilgi verilecektir. Bu kısımda yapılan fiyat analizlerinin incelenen dönem içerisinde Trabzon'un ekonomik durumu hakkında mülk satışı eksenli olarak önemli bilgileri ihtiva ettiği söylenebilir.

Tablo 13: İncelenen Şeriye Sicillerine Göre Trabzon'da Yapılan Mülk Satışlarına Ait Fiyat Aralıklarının Dağılımı ve Oranları

Fiyat Aralığı	Adet
1-49 Kuruş	16
50-99 Kuruş	21
100-249 Kuruş	69
250-499 Kuruş	42
500-999 Kuruş	34
1000 Kuruş ve Üzeri	4
Toplam	186

Görüldüğü üzere 1747-1757 yılları arasında Trabzon'da gerçekleştirilen mülk satışları büyük oranda 100 kuruş ile 250 kuruş arasında bir fiyata sahiptir. İkinci en yüksek kategoriyi ise 250-500 kuruş aralığı oluşturmaktadır. Ortaya çıkan rakamlara bakıldığında, bu dönemde emlak piyasasında belirli bir canlılığın olduğu görülmektedir. Özellikle Rusya, Avusturya ve İran ile yapılan savaşların ertesindeki bu canlılığın ayrı bir önemi haiz olduğu söylenebilir. Rusya ve Avusturya ile iki cephede cereyan eden savaşın yanında, 1723 yılından beri aralıklarla süren ve 1746'ya kadar uzun bir süre devam eden İran savaşlarındaki Trabzon'un stratejik konumu ve halka yüklenen vergiler düşünüldüğünde bu önem daha iyi anlaşılabilir. Mehmet Genç de ekonomi ve savaş üzerine sunduğu tebliğinde, 18. yüzyılın başlarından 1760 yılına kadar ekonominin hemen bütün sektörlerinde genel bir yayılma ve gelişme trendi olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁹ Trabzon özelinde de mülk satışı eksenli olarak bu yargının nispeten doğrulandığı söylenebilir. Nitekim Tosun'un incelediği sicillerde de en fazla mülk satışı 100 kuruş ile 250 kuruş ve ikinci olarak da 250-500 kuruş aralığında gerçekleşmiş ve çalışmanın fiyatlar kısmında bu dönemde mülk piyasalarında var olan canlılık vurgulanmıştır.⁵⁰

31. Satıma Konu Olan Mülklerin Özellikleri

Mülklerin fiyatlarına dair bir önceki bölümden sonra, bu bölümde yine fiyatlara etki eden en önemli hususiyet olduğu düşünülen, mülklerin özellikleri konusuna değinilecektir. Bunun için mülkler çeşitli alt başlıklar altında tasnif edilmişlerdir. Bunlardan birincisi; ev merkezli mülklerdir. İncelenen sicillerde bu türden mülklerin satışı daha çok olmuştur. 186 satışın 134'ü bu türden satışlara aittir. İkincisi; mülk menzillerdir ve bunların sayısı 4'tür. Üçüncüsü; arsa ve bahçelerdir, bunların sayısı da 12'dir. Dördüncüsü; ticarî müesseseler olup satım adetleri 28'dir. Beşincisi ise karma mülk şeklinde adlandırdığımız ve dükkân ile arsaların, ev ile dükkânların vb. birlikte satıldığı kayıtlardan ibarettir ve bunların sayıları da 8'dir. Böylece bu başlıklar altında satışlar değerlendirilecek ve konuyla ilgili sicillerden örnekler verilecektir.

⁴⁹Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 211.

⁵⁰Tosun, **a.g.t.**, s. 58-60.

310. Ev Merkezli Mülkler

18. yüzyıl Trabzon’unda evlerin nasıl bir yapı arz ettikleri hususunu açıklığa kavuşturacak görsel malzemedan yoksun bulunmaktadır.⁵¹ Bunun muhtemel bir nedeni, o dönemlerde büyük oranda ahşaptan yapılan evlerin, ahşabın normal şartlar altındaki dayanıksızlığı ve de yangınlar neticesinde (eğer yangın çıktı ise) ahşap evlerin tamamıyla yok olmaları ise bir diğer neden olarak da, modern zamanlarda arsa fiyatlarının çok önemli oranlarda artması neticesinde, eski evlerin yıkılarak yerlerine çok katlı apartmanların dikilmiş olması gösterilebilir.⁵² Böylece direkt olarak, elde bulunan bir yapıyı inceleyerek o dönem insanının evleri ve bu evlerde nasıl ve ne şekilde bir yaşam sürdürmüş olabilecekleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır.

Bu eksikliğe rağmen dönemin Trabzon evleri hakkında yazılı kaynakların varlığı bir ölçüde söz konusu boşluğu doldurabilmek için fırsat vermektedir. Biz de çalışmanın bu bölümünde, elimizdeki mülk satışı kayıtlarını inceleyerek sınırlı da olsa 18. yüzyıl ortalarındaki Trabzon evlerinin bazı hususlarını açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

İncelenen şer‘iye sicillerinde ev merkezli mülklere dair satışların diğerlerine oranla daha çok olduğu görülmektedir. 186 satışın 134’ü bu tür satışlara aittir. Teknik tabirle ev, içinde bir ailenin üyelerini barındıran ve benzerlerinden bağımsız ikamet mahallidir. Bütün kültürlerde ev ailenin barınağıdır ve aile ile özdeşleşmiş bir haldedir.⁵³ Böylece, evin barınma zarurietini sebebiyle toplumsal hayatta arzettiği önem düşünülürse, bugün olduğu gibi o dönemde de daha fazla evlerin alınıp satılmasının nedeni anlaşılabilir.

Evlerin fizikî yapısını iklim, tabiat şartları, gelenek, teknoloji ve şahsi tercihlerin belirlediği bilinmektedir. Osmanlı dönemi evleri de o dönemki ihtiyaçlara cevap verebilen, mantığa uygun, pratik ve beşerî boyutta karşılaşılan kimi durumlara çözüm getirebilen bir yapıya sahiptir.⁵⁴ Gelenek hususunda da, çok geniş ve çeşitli olan kaynaklarının başlıcaları

⁵¹ 19. yüzyıldan ve 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar gelebilen bazı Trabzon evleri ve konakları hakkında bkz. **Kültür Varlıklarıyla Trabzon**, (haz. M. Reşat Sümerkan-İbrahim Okman), C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1999, s. 99-104.

⁵² Bu durumun 17. yüzyıl Ankara’sı için de aynı olduğu hususunda bkz. Faroqhi, **Men of Modest Substance**, s. 1-2.

⁵³ A. Turan Alkan, “Ev ve Ailenin Değişimi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 786-787.

⁵⁴ Alkan, a.g.m., s. 792.

arasında Orta Asya, Orta Doğu, İslam ve Anadolu gelenekleri sayılabilir. Bunların, Osmanlı evi üzerindeki etkileri çok fazla olmuş ve böylelikle de yeni bir senteze ulaşılmıştır.⁵⁵

Bu doğrultuda sicil kayıtlarında rastlanılan Trabzon evlerinin durumuna bakıldığında; evlerin genellikle iki katlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum sicillerde “fevkanî ve tahtânî” olarak ifade edildiği gibi “beyt-i ulvî ve beyt-i süflî” olarak da belirtilmiştir. Fakat bu iki ifade biçiminin fiziki yapıda nasıl bir farklılığı ortaya koyduğu veya aralarında bir fark olup olmadığı tespit edilememektedir.

Bu çalışmada incelenen sicillerde evlerin yapı malzemesi ile ilgili bilgi verilmemektedir. Ancak R. Jennings, Maçka üzerine yaptığı çalışmada evlerin genellikle ahşaptan yapılma ve çatılarının da kiremit ile örtülü olduklarını söylemektedir.⁵⁶ Bununla birlikte Maçka’daki evlerin Trabzon şehir merkezindeki evler ile farklı özellikleri olabileceği düşünülebilir. Fakat İnan’ın incelediği sicillerde de Trabzon şehrindeki evlerin üzerlerinin kiremitli olduğu belirtilmektedir. Öyle ki bu kiremidin mülk satışlarında fiyatı etkileyen belirli bir ekonomik değeri olduğu tespiti yapılmaktadır.⁵⁷ Bu çalışmada incelenen sicillerde evlerin yapı malzemesi ile ilgili neden bilgi verilmediği hususu anlaşılamamıştır. Fakat iklim koşulları nedeniyle ahşap ve kiremidin kullanıldığı düşünülen Trabzon’da, 1747-1757 yılları arasında da evlerin büyük çoğunluğunun ahşaptan ve çatılarının da kiremitten yapılmış olduğu mantıklı görünmektedir. Nitekim Jennings’in ve İnan’ın incelediği sicillerin kapsadığı tarihlerden daha geç bir dönemi içeren bizim sicillerimizde; artık çok fazla bilinen bir özelliği, yani evlerin ahşaptan ve kiremitten olması durumunu, kâtiplerin tekrar etmekten, bilinen bir şeyi sicile kaydetmekten kaçınmış olabilecekleri varsayılabilir.

Türk şehrinin isimsiz kahramanları şeklinde vasıflandırılan evlerde özellikle dikkati çeken husus, birçoğunda var olduğu ifade edilen fakat büyüklüğü belli olmayan bahçe ve

⁵⁵ Ömer Demirel (vd.), “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI.-XIX. Yüzyıllar), **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları C. 2, Ankara 1992, s. 703.

⁵⁶ R. Jennings, “The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640”, **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, (ed. by. Anthony Bryer and Heath Lowry), Washington 1986, s. 130.

⁵⁷ İnan, “Kadı Sicillerine Göre Trabzon ...”, s. 172.

avlulardır. İslam şehirlerinde evler, avlulu ve avlusuz olmak üzere başlıca iki konut tipine ayrılmaktadır ve bu iki ev tipinden daha yaygın avlusu bulunanlardır.⁵⁸ Evin tamamlayıcı bir unsuru olan avlu, ailenin gündelik işlerini rahatça görebildiği bir mekândı. Özellikle mahremiyeti korumak için yüksek duvarlarla çevrilmiş bu alan, aile bireylerine sokağı aratmayacak bir alan sağlıyordu. Çamaşır ve bulaşık yıkama, kışlık yiyecekleri hazırlama, odun kesme, hayvan bakımı, yemek ve ekmek pişirme ve küçük çapta da olsa sebze ve meyve yetiştirme gibi faaliyetler burada yapılıyordu. Böylece özellikle Anadolu insanının yaşantısı ile bu yapı biçimi arasında doğal bir ilişki kurulmuştu. Osmanlı ailesinin günlük hayatı büyük ölçüde burada geçiyordu ve ailenin yerel hayatında avlu çok önemli bir yer işgal ediyordu.

Suraiya Faroqhi'nin "ailenin ayrılmaz bir parçası" olarak adlandırdığı avlunun Trabzon'da da çok önemli bir yerinin olduğu sicil kayıtlarındaki avlulu evlerin çokluğundan anlaşılmaktadır.⁵⁹ 134 ev satışından 101 (%75.37) tanesinde evler avluludur. Öyle ki kimi evlerde iki avlunun bulunduğu sicil kayıtlarından tespit edilebilmektedir.⁶⁰ Bu evlerin satıldıkları fiyatların yüksek oldukları görülmektedir ve alıcı-satıcı şahısların sosyal statülerine bakıldığında, bunların şehrin ekonomik bakımdan üst gelir grubuna mensup şahıslarından oldukları anlaşılmaktadır. Hemen hemen bütün evlerde var olduğu görülen bahçelerin ise; Maurice M. Cerası'nın tespitinden hareket edilirse; doğal biçimlerin vurgulanması ve öne çıkarılmasının, doğayı ihlal etme korkusunun Anadolu ve Balkan kültürlerine özgü tarafının Trabzon'daki görünümünü aksettirdiği söylenebilir.⁶¹ Yine daha önce yapılan çalışmalarda da bahçelerin çokluğu dikkat çekmiş ve bu husus şehrin fiziki yapısında yeşilin ne kadar yer kapladığının tespit edilebilmesini sağlamıştır. Böylece Trabzon şehrinin bir yandan gelişmesine devam ederken yeşil örtüsünü de muhafaza ettiği, ekonomik faaliyetlerin yeşil alanlara engel olmadığı sonucu çıkmıştır.⁶²

⁵⁸ Fakat bu özelliğin sadece İslam dünyasına has olduğu düşünülmemelidir. Akdeniz'de, Antik Batı'da, Orta Asya'da da avlulu evlerin varlığı bilinmektedir. Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" **Vakıflar Dergisi**, S. VII, İstanbul 1968, s. 69; Yılmaz Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 137.

⁵⁹ Avlu hakkında genel olarak bkz. Faroqhi, **Men of Modest Substance**, s. 100-101; Demirel (vd.), a.g.m., s. 704-705; Kuban, aynı yer; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 203.

⁶⁰ **T.Ş.S., 1920**, 39/5, 42/3; **T.Ş.S., 1922**, 6/1.

⁶¹ Cerası, hatta 18. yüzyılda bu doğalcı eğilimin yerleşim yerlerinin bahçelerinden çıkıp, seçkin kültür mesire yerlerine, camilerin avlularına, köşklerin ve üst tabakadan kişilerin konutlarının olağanüstü zarıflığına egemen hale geldiğini ifade etmektedir. Cerası, a.g.m., s. 207-208.

⁶² İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon ...", s. 171; Tosun, **a.g.t.**, s. 63.

Osmanlı ailesinin yoğun olarak kullandığı bir mekân olması nedeniyle avlu ya da bahçelerde birçok unsurlar yer almıştır. Günlük ihtiyaçların karşılanması noktasında çok önemli bir yeri olan fırınların, keneflerin ve hamam odalarının⁶³ bulunduğu görülmektedir. Evlerde de fırınların var olması, Trabzon'da ev ahalsinin kendilerine yetecek ölçüde ekmek ve benzeri unlu mamul ihtiyaçlarını kendilerinin de karşılayabildiklerini göstermektedir. Burada bir başka birim olan kenefler hususunda önemli bir noktanın belirtilmesi gerekmektedir. Kayıtlarda geçen keneflerin neredeyse tamamı ya “cârî kenef” ya da “akıntı kenef” şeklinde ifade edilmektedir. Yalnızca 4 satışta “kuyu kenef” olarak vasıflandırılan birimlere rastlanmıştır.⁶⁴ Cârî ya da akıntı diye ifade edilen keneflerin varlığı, Trabzon'da özellikle arazinin eğimli bir yapısı olması nedeniyle kanalizasyon probleminin çok fazla yaşanmadığı doğrultusunda yorumlanabilir. Bir başka birim de hamam odalarıdır. Bilindiği üzere Osmanlı toplumu yıkanma ihtiyacını genellikle toplum tarafından ortak olarak kullanılan ve çoğunlukla bir imaretin içerisinde bulunan hamamlara giderek karşılamaktaydı. Evlerde hamam tabir edilebilecek bir yapının olması çok nadir bir durumdur. Kayıtlarda rastladığımız hamam odaları da sadece bir kayıta geçmekte ve en önemlisi de yüksek fiyatlı addedilen bir mülkün içerisinde bulunmaktadır.⁶⁵ Buradan zengin ailelerin yıkanma ihtiyaçlarını kendi evlerinde karşılayabilmek için bir hamam odası yaptırabildikleri sonucu çıkarılabilir. Fakat bunun, en azından bu çalışmada incelenen siciller göz önünde bulundurulduğunda çok yaygın olmadığı görülmektedir.⁶⁶ Evlere dahil olduğu anlaşılan samanhaneler ve ahırlar da Trabzon'da tarımın yanında hayvancılığın da yapıldığını göstermektedir. Öyle ki kimi evlerde iki adet ahır bulunmaktadır.⁶⁷ Bununla birlikte 16. ve 18. yüzyıllar boyunca Trabzon'da yapılan hayvancılığın çok ileri düzeyde olmadığı bilinmektedir.⁶⁸

⁶³ Hamam odalarının avluda ya da evin dışında bir yerde olduğunun düşünülmesinin nedeni, kayıta geçen “hariciyesinde kâgir ve kebîr hamam odası” ibaresidir. **T.Ş.S., 1920**, 41/2.

⁶⁴ **T.Ş.S., 1919**, 66/1; **T.Ş.S., 1920**, 10/1; **T.Ş.S., 1922**, 10/2, 10/4.

⁶⁵ **T.Ş.S., 1920**, 41/2. Satılan mülkün fiyatı 1.150 kuruştur.

⁶⁶ A. Turan Alkan da ev ve aile üzerine yazdığı makalede, eski evlerde banyonun olmadığını, fakat hayli varlıklı ailelere ait evlerde, alt katta ya da bahçede küçük bir hamam gibi ısıtılabilen ve belirli günlerde kullanılabilen bölmelerin mevcut olduğunu ifade etmektedir. Bunun dışında her evin hemen her odasında küçük çapta, yıkanmaya ve abdest almaya mahsus düzenekler yer almaktaydı. Sedirin altına ya da dolabın içine gizlenen bu bölme “çağ, ca, çağ” gibi isimler verilmekteydi. Alkan, aynı yer. Yine Nevşehir ve çevresinde de son dönemlere kadar eski evlerde “hamamlık” denilen bu basit düzeneğin mevcudiyeti bilinmektedir. Ne yazık ki incelenen Trabzon kadı sicillerinde bu tür bir düzeneğin mevcudiyetini gösteren herhangi bir emareye rastlanmamıştır (gushanelerin farklı oldukları düşünülmektedir). Fakat yapılan sözlü görüşmelerde, bundan 20-30 yıl kadar önce eski evlerde duvara oyulmuş bir vaziyette, hemen her odada bulunan hamamlıkların olduğu belirtilmektedir.

⁶⁷ **T.Ş.S., 1920**, 14/1.

⁶⁸ M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Trabzon”, **İ.A.**, C. 12/1, İstanbul 1993, s. 470.

R. Jennings bol yağışlı iklimlerde çeşitli saklama usullerinin çok önemli olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda mahzenleri, anbarları ve medfun (gömülmüş) küpleri saklama usullerinin birer göstergesi şeklinde yorumlamaktadır. Bizim incelediğimiz sicillerde de medfun küpler hariç diğer birimlerin varlığı tespit edilebilmektedir. Birçok evde anbarların ve mahzenlerin var olduğu görülmektedir. Yine saklama amaçlı kullanılan kilerlere ve seranderlere de rastlanmaktadır. Evin kendi bahçesinden ve kişilerin sahip olduğu münferid bahçelerden elde edilen yahut da dışarıdan satın alınan ürünlerin saklanması için birebir olan kilerlerin, özellikle birçok kayıta geçtiği tespit edilmiştir.

Bu türden çeşitli ihtiyaçları karşılayan birimlerin yanında, yine ailenin ihtiyacını karşılamak üzere mülke dahil olan çardaklar, köşkler, mutfaklar, aşhaneler, gushane ve taşhaneler de evlerle birlikte satılmıştır. Faroqhi çalışmasında yarı açık yerler olarak tasnif ettiği çardaklar ve köşkerin Kayseri'deki durumunu incelemiştir. Buna göre; çardakların genellikle bir çeşit bez ya da saplara örtülü bir yer olduğunu söylemektedir. Fakat yeteri kadar bilgi bulunmadığı için bunların o dönemde tam neyi ifade ettiğini tespit edememektedir. Bu çalışma kapsamında karşılaşılan çardaklar da satış kayıtlarında “bir bab beyt-i süflî ve bir çardak ve eşcâr-ı müsmire ...”⁶⁹ vb. sadece ismi zikredilerek verilmektedir. O yüzden çardağın o dönemde tam olarak ne işe yaradığını, nasıl bir yapı arzettiğini ortaya koymak zor görünmektedir. Yalnızca bir kayıta, Çömlekçi Mahallesi'nde bir evde bulunan çardağın fevkanî olduğu görülmektedir.⁷⁰ Bu da çardakların üst katlı ya da üst katta olabildiklerini göstermektedir. Bir başka yarı açık yer de köşk olarak geçmektedir. Yine Faroqhi köşkün 19. yüzyıl Kayseri'sinde çok popüler olduğunu ve günümüz kullanımında köşkün bir bahçe evi olduğunu belirtmektedir. İncelediği belgelerdeki anlamı açık olmadığı için de kelimenin bugünkü anlamından çok farklı bir anlamda kullanılmadığını varsaymıştır. Bizim sicillerimizde de köşk, yukarıda çardak mevzusunda olduğu gibi sadece ismi zikredilerek gösterilmiş ve neye benzediği yahut da neden yapıldığı hususları belirtilmemiştir.⁷¹ Bu nedenle tam olarak ne olduğu açıklığa kavuşmamakla beraber bahçe evi yahut da odası olabileceği mantıklı görünmektedir.⁷²

⁶⁹ T.Ş.S., 1919, 5/4.

⁷⁰ T.Ş.S., 1919, 72/5.

⁷¹ T.Ş.S., 1920, 42/3.

⁷² Faroqhi'nin çardak ve köşk hakkındaki yorumları için bkz. Faroqhi, **Men of Modest Substance**, s. 66-67. Burada Sultan Ahmet Camii'nin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın yanında yetişmiş Cafer Efendi adlı birinin 1614 tarihinde yazdığı Risale-i Mimariye adlı eserindeki bir bilgiden bahsetmek istiyoruz. Cafer

Mutfak konusunda; bugün olduğu gibi o dönemde de mutfağın yemek yapmak amacı ile kullanıldığı aşikârdır. Fakat aşhane ile arasındaki fark tespit edilememiştir. Belki mutfağın sadece yemek yapmaya hasredildiği, aşhanenin de sadece yemek yemeye hasredildiği düşünülebilir, fakat genelde modern zamanların adetleri olduğunu bildiğimiz kompartımanlaşmanın (yani her birimin ayrı bir vazifesi olmasının) o dönem koşullarında ne kadar geçerli olabileceği tartışma konusudur.⁷³

Açıklanmaya çalışılacak bir başka birim de guslhane'dir. Kelime anlamı abdest alınacak yer manasına gelen guslhanenin daha önce de belirtildiği üzere “çağ, ca, çağ” yahut da “hamamlık” şeklinde ifade edilen yerlerden farklı bir birimi teşkil ettiği düşünülmektedir. Çok basit bir düzenek olarak tavsif ettiğimiz hamamlık veya çağ, ca ve çağın mümkün merteye her evde bulunabileceği söylenebilir. Ancak sicillerde guslhane şeklinde geçen birimin ise her evde bulunmadığına dair çıkarımda bulunabileceğimiz veriler mevcuttur. Biraz önce hamam odaları bahsinde geçen kayıta görülen “bir fevkanî guslhane” ifadesi, hamam odaları bulunan evin müştemilatına dahil olduğu anlaşılan guslhanenin; bir odaya eklenmiş, tabir yerinde ise iğreti bir düzenekten ziyade ayrı bir birim olduğunu akla getirmektedir. Fevkanî tabirinin kullanımına dikkat edilirse eğer, genelde bunun ayrı bir birimin evin yukarısında olduğunu belirtmek için kullanıldığı söylenebilir. “Üç bab fevkanî oda, fevkanî bir bab çardak, fevkanî bir bab kenif” gibi ibareler bunu doğrulamaktadır. Yine her evde rahatlıkla olabileceğini düşündüğümüz söz konusu basit hamamlıklar ile guslhane aynı birim olsa idiler, diğer kayıtların da en az bir tanesinde yine guslhaneye

Efendi, eserine çeşitli mimari birimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarını verdiği sözlük olarak adlandırılabilir bir bölüm de eklemiştir. Bu kısımda, kasr kelimesinin söz konusu karşılıklarını veren Cafer Efendi, kelimenin Arapça olduğunu, Farsça’da köşk ve çar-tak, Türkçe’de de halkın galat edip çardak dediklerini ve taştan yapılmış kâgir oda demek olduğunu belirtmektedir. Cafer Efendi çardak ve köşk tabirlerinin eş anlamlı olduğunu söylemektedir. Fakat sicillerde bunlar ayrı ayrı kullanılmaktadır. Yani hem çardak, hem de köşk ibaresi sicillerde mevcuttur. Bu da her iki birimin farklı olduğunu çağrıştırmaktadır. Bununla birlikte eğer her iki birim de Cafer Efendi’nin söylediği gibi aynı yapı ise, köşk ve çardağın taştan yapılmış kâgir oda olduğu ve Faroqhi’nin bu arada da bizim yanıldığımızı söyleyebiliriz. Bkz. Ca’fer Efendi, **Risâle-i Mi’mariye**, (haz. İ. Aydın Yüksel), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005, s. 95.

⁷³ Bilindiği üzere eski evlerde özellikle odalar çok amaçlı olarak kullanılmaktaydı. Gündüz oturulup, misafir ağırlanan odalarda gece yükülden çıkarılan yatak ve yorganların serilmesi neticesinde uyunmaktaydı. Dolayısıyla yatak odası kavramı yenidir ve sabit karyola, yatak odası takımı gibi möbellelerle Türk evlerine ancak yeni zamanlarda nüfuz edebilmiştir. Bkz. Alkan, a.g.m., s. 792; Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 226-227. Bu özelliğin sadece Osmanlı evine has olmadığı görülmektedir. Bütün modern öncesi toplumlar çok işlevli odalar, salonlar ve avlular yapmışlardır. Örneğin Fransa’da, 18. yüzyıla kadar mekânsal yerleşimi tek işlevli birimlere göre yapılmış evler bulunmamaktadır. Bkz. Uğur Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (ed. Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann / çev. Zeynep Yelçe), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 335, 348 (dipnot 3).

rastlanması gerektiği mantıklı görünmektedir. Fakat sadece Orta Hisar/Cami-i Kebîr Mahallesi'ndeki ve en azından müştemilatına bakılarak büyük bir ev olduğu anlaşılan 1.150 kuruşluk evde geçmesi, gusulhanenin hamamlıktan farklı bir birim olduğunu düşündürmektedir. Yine bu evde hamam odaları olması da bir başka husustur.⁷⁴ Böylece bizim sicillerimizde geçen gusulhanenin, hamamlık olarak ifade ettiğimiz birimden biraz daha büyük bir birimi teşkil etmesi nedeniyle, kâtibin bunu kayıt altına almış olabileceğini düşünmekteyiz. Yani hamamlık ile aynı vazifeyi icra eden fakat ondan biraz daha büyük bir düzenek olması muhtemeldir.

Gusulhaneden sonra üzerinde durulacak bir başka birim de taşhanedir. Fakat taşhanenin ne olduğuna dair sicil kaydında açık bir bilgi mevcut değildir. Çömlekçi Mahallesi'nde zimmîler arasında yapılan bir akidle satılan evin bir bab beyt-i süflî, bir anbar, bir kuyu kenef, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçe ve taşhanesi ile avlusunun olduğu görülmektedir.⁷⁵ Burada taşhanenin bahçe ve avlu ile birlikte zikredilmesi onun bu iki birim ile benzer özellikleri olduğunu çağrıştırmaktadır.⁷⁶ Fakat yeterli veri bulunmaması nedeniyle tam olarak bir yorum yapmak mümkün görünmemektedir.

Bir başka konu da, mülk satışlarıyla ilgili kayıtlarda, evlere dahil olduğu anlaşılan su kuyularının önemli oranda yer almasıdır. Bu durum, Trabzon'da ev halkının pek fazla su sıkıntısı çekmediğini göstermektedir. Kaynakların "bir-i mai" olarak belirttiği su kuyuları satılan birçok evde bulunmaktadır. Buradan çıkarılan su, kuyunun derinliği yeterli ise içmek, değil ise sadece temizlik için kullanılıyor olmalıydı. Bunun dışında evlerde su çeşmeleri de vardı. Hatta kimi evlerde iki adet su çeşmesinin olduğu tespit edilmektedir.⁷⁷ Bu da Trabzon toplumunda suyun olabildiğince bol kullanıldığını ve çok önemsendiğini göstermektedir. Yine bazı evlerde iki kuyu bulunduğu da tespit edilebilmektedir.⁷⁸

Su ile bağlantılı olarak ele alınabilecek bir diğer husus da mülklerle birlikte satılan ağaçlardır. Bu noktada kuyulardan elde edilen suyun ağaçların sulanmasında da

⁷⁴ Bu ev için bkz. **T.Ş.S., 1920**, 41/2.

⁷⁵ **T.Ş.S., 1920**, 10/1.

⁷⁶ Yine taşlık ile arasındaki isim benzerliği, bu savımızı doğrular mahiyettedir. Ev ve oda önündeki taşla döşenmiş yerler anlamına gelen taşlık ile taşhanenin benzer birimler olduğu düşünülebilir. Taşlık için bkz. **Deleme Sözlüğü**, C. 10, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 3841.

⁷⁷ **T.Ş.S., 1920**, 44/1.

⁷⁸ **T.Ş.S., 1918**, 104/1.

kullanıldığı varsayılabilir. Kayıtlarda meyveli-meyvesiz olarak genel bir ifade ile belirtilen ağaçların yanında ayrı ayrı zikredilen ağaçların da olduğu görülmektedir. Bunlar, başta zeytin olmak üzere dut, erik, nar, ayva, incir, turunç, limon ve karaağaç şeklinde sıralanabilir. Bunların ayrı yazılmasının sebebi büyük ihtimalle ekonomik bakımdan değer ifade etmeleridir. Özellikle zeytin ağacının satışlarda çokça geçtiği görülmektedir ve zeytin yetiştiriciliğinin o dönem Trabzon’unda önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Nitekim vakıfların gelir kaynağı arasında isminin zikredilmesi de zeytinin önemini açıklar niteliktedir.⁷⁹ Zeytin yetiştiriciliğine daha önceden İnan tarafından değinilmiş ve 1831 nolu şer’iye sicilinden çıkarılan veriler neticesinde Trabzon’daki zeytin yetiştiriciliği hususunda önemli bilgiler verilmiştir.⁸⁰ İşte bu meyve yetiştiriciliği esnasında ağaçların gereksinim duyduğu suyun bir bölümü, yukarıda ifade edildiği gibi bolca bulunduğu tespit edilen kuyulardan sağlanmış olabilir. Yine bazı evlerin sahip olduğu bahçelerin dönüm olarak miktarları verilmiştir. Buna göre bir dönüm büyüklüğünde bahçesi olan bir ev tespit edilebilmektedir.⁸¹

Evler hususunda son olarak değinilecek konu odalar ve sofalardır. Daha önceden de belirtildiği üzere evler genellikle iki katlı olup, odalar sofayla birbirlerine bağlanmıştır. Sicil kayıtlarında evlerdeki odalar tek tek sayılarak, “fevkanî” ve “tahtânî” ibareleri ile üst katta mı yoksa alt katta mı oldukları belirtilmektedir. Yine bahsedildiği üzere Osmanlı dönemi evlerinde odaların misafir ağırlamaktan yatmaya kadar çok amaçlı kullanıldıkları bilinmektedir. Bu odalar ve diğer bölmeler arasındaki geçişi sağladığı düşünülen sofalar ise kayıtlarda geçen hemem hemen bütün evlerde bulunmaktadır. Sofaların günümüz evlerindeki antreler ya da koridorlar gibi sadece geçişi sağlayan ara bir bölme değil de, içinde yaşanılır hayat alanları olarak kullanılabilme özelliği olduğuna dair görüşler de mevcuttur.⁸²

⁷⁹ Öksüz, **a.g.e.**, s. 152.

⁸⁰ İnan, “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre ...”, s. 117-118. Zeytin yetiştiriciliği hususunda Trabzon şehir merkezinin yanında Akçaabat’taki durum hakkında da yine aynı yazarın, “Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları”, s. 113-115’e bakılabilir.

⁸¹ **T.Ş.S., 1920**, 8/1.

⁸² Alkan, aynı yer.

311. Mülk Menziller

Mülk satışlarında mülk menzil adıyla çeşitli birimler de satıma konu olmuştur. Özellikle mülk menziller konusu kısmen muğlak bir yapı arzemesi nedeniyle ilginçtir. Mülk menzil tabiri kayıtlarda, ayrıntılı olarak tanımlanan mülkler için kullanılmakla beraber, bu başlık altında mülkün ayrıntısını vermeyen, sicil kayıtlarında yalnızca mülk menzil olarak muğlak bir terim ile ifade edilen mülkler için kullanılmaktadır. Ayrıntılı olarak tanımlanan mülkler hususu biraz daha açılacak olursa; bir önceki başlıkta ev merkezli mülkler adı altında tasnif edilen mülklere sicillerin verdiği genel ismin mülk menzil olduğu görülmektedir. Yani “ bir bab tahtânî oda ile sofa, altında bir bab beyt-i süflî, bir cârî kenif ve avlu ile eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçeyi muhtevi mülk menzil”⁸³ ifadesi mülkün bütünü için mülk menzil tabirinin kullanıldığına işaret etmektedir. Faroqhi, Ankara ve Kayseri üzerine kendi incelediği belgelerde sık sık tekrar edilen mülk menzil teriminin, mülkiyeti kişiye ait ev anlamına geldiğini söylemektedir.⁸⁴ Bunun yukarıda örnek verilen, birçok birimi ihtiva eden mülkün karşılığı olduğu söylenebilir. Fakat bunun dışında az önce belirtildiği gibi kayıtların sadece mülk menzil tabir ettikleri ve hakkında çokça tafsilata girmedikleri mülkler de bulunmaktadır. İşte bu başlıkta ikinci anlamdaki mülk menziller ele alınacaktır.

186 satış içerisinde 4’ünün⁸⁵ mülk menzillere ait olduğu tespit edilmektedir. Faroqhi’nin yaptığı tanımın tam karşılığının, ev merkezli mülklere karşılık geldiğinin düşünüldüğü daha önceden belirtilmişti. Bunun dışında kimi zaman birkaç ipucunu içeren ifadelerle ve kimi zaman da sadece mülk menzil denilerek geçilen mülklerin de varlığı sicil kayıtlarında tespit edilmektedir. Bu doğrultuda örneğin Hafız Mehmed Efendi adındaki şahsın Orta Hisar/Saray-ı Atık Mahallesi’nde sattığı mülkün kayıтта sadece mülk menzil olarak geçtiği ve başka hiçbir açıklamanın yer almadığı görülmektedir.⁸⁶ Bu nedenle mülk menzilin tam neyi karşıladığı anlaşılammaktadır. Fakat bir başka kayıтта, Aya Marina Mahallesi’ndeki “iki bab tahtânî mülk menzilin avlusuyla ve derûnunda olan malum

⁸³ T.Ş.S., 1917, 64/4.

⁸⁴ Faroqhi, **Men of Modest Substance**, s. 65. Stefanos Yerasimos da, 16. yüzyıl İstanbul evlerine dair yaptığı çalışmada, menzil tabirinin evin bütününe ifade etmede kullanıldığını söylemektedir. Stefanos Yerasimos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (ed. Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann / çev. Zeynep Yelçe), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 309.

⁸⁵ T.Ş.S., 1917, 83/7; T.Ş.S., 1919, 17/1; T.Ş.S., 1920, 30/1; T.Ş.S., 1921, 12/1.

⁸⁶ T.Ş.S., 1920, 30/1.

eşyasıyla” 400 kuruş karşılığında satıldığıнын kayda geçirilmesi sınırlı da olsa birkaç tespitte bulunmaya imkân sağlamaktadır.⁸⁷ Buradan hareketle mülk menzil şeklinde tarif edilen mülkün, evlerde olduğu gibi avlusunun bulunduğu, yine tahtânî olduğu ve içerisinde eşyası bulunduğu görülmektedir. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ev olarak tanımladığımız mülklerle bir paralelliğin varlığı göze çarpmaktadır. Evler gibi bunların da tahtânî ve fevkanî olmaları, yine çok önemli bir özellik olarak tanımladığımız avlulu yapının bunlarda da mevcut olması ve içerisinde eşyanın bulunması, mülk menzillerin evlerle hemen hemen aynı işlevlerinin olduğunu akla getirmektedir. Fakat hâlâ bazı kayıtlarda neden hiçbir açıklama yapılmadan sadece mülk menzil denildiği sorusu açıklığa kavuşmamıştır. Elde bulunan veriler ile bizim çıkarabildiğimiz tek neden; -sadece mülk menzil olarak ifade edilen mülklerin fiyat bakımından düşüklüğünü de göz önüne alarak-⁸⁸ bunların ayrıntılı bir şekilde ifade edilen mülklerden daha ilkel yahut da daha küçük bir yapı arzemesi olabileceğidir. Bu söylenenler ışığında genel bir yargı çıkarmak gerekirse; mülk menziller, ev olarak tanımlanan mülkler ile aynı kategoride değildirler. Elde bulunan sınırlı sayıda veriden, bunların evlerle odalar arasında bir kategoriye teşkil ettikleri söylenebilir. En azından bu çalışmada yapılan tasnifte bu şekilde değerlendirilmişlerdir.

312. Arsa ve Bahçeler

186 satışın 12’si⁸⁹ arsa ve bahçelerle ilgilidir. Arsaları; boş arsalar, dükkân arsaları ve üzerinde çeşitli birimlerin olduğu arsalar şeklinde üçe ayırabiliriz. Bunlar içerisinde boş arsaların düşük fiyatlı oldukları göze çarpmaktadır. Ne yazık ki bu arsaların yüz ölçümlerine dair bizim sicillerimizde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu nedenle yüz ölçüme dayalı yapılacak bir karşılaştırmadan ve buna göre fiyatlarının düşüklüğünü açıklama imkânından yoksun bulunmaktadır. Bu arsalarından bir tanesinin “dört duvarı ile” birlikte satıldığı kayıt altına alınmıştır. Bu dört duvarın muhtemelen arazinin sınırlarını belirlemek için örülmüş duvarlar olduğu söylenebilir. Fakat bu kayıta da arazinin miktarına dair herhangi bir ifade yoktur.⁹⁰ Karşılaşılan bir başka boş arsanın da fırın olarak

⁸⁷ T.Ş.S., 1917, 83/7.

⁸⁸ Hakkında bir kısım ek bilgiler verilen ve bu nedenle daha büyük olduğu varsayılan iki adet mülk menzilin fiyatlarının 400 kuruş ve 360 kuruş olduğu, fakat sadece mülk menzil denilerek geçilen iki adet mülkün fiyatının ise 190 ve 130 kuruş olarak daha düşük olduğu görülmektedir.

⁸⁹ T.Ş.S., 1916, 14/6, 21/1, 30/1; T.Ş.S., 1917, 66/4; T.Ş.S., 1918, 103/5, 103/7; T.Ş.S., 1919, 78/1, 80/2, 81/4, 84/4; T.Ş.S., 1920, 49/1; T.Ş.S., 1921, 14/6.

⁹⁰ T.Ş.S., 1920, 49/1.

tavsif edilmiş mülkün arsası olduğu görülmektedir. Bu satışta boş arsa ile beraber içerisindeki kuyunun da satıldığı kaydedilmiştir.⁹¹ Burada hem boş olarak adlandırılıp hem de içerisinde bir kuyu olduğunun söylenmesi ve bu kuyunun da satılması çelişki gibi gözükmemektedir. Fakat o dönemki anlayış içerisinde arsanın dolu olarak vasıflandırılmasını gerektirecek başka şeylerin olduğu düşünülebilir. Biraz sonra görülebileceği gibi içerisinde ağaçlar bulunan arsaların satımında, kaynakların boş ibaresini karşılamak için kullandıkları “halî” kelimesine rastlanmamaktadır. Bu da, arsaların içerisinde ağaç vb. olması durumunda bunların dolu kabullenildiğini göstermektedir. Bu kayıta satılan ve tek başına ne anlam ifade ettiği açık olmayan kuyu hakkında da ancak varsayım üzerinden bir şeyler söylemek mümkündür. Bilindiği üzere, fırınlarda yapılan unlu mamullerin yapımı aşamasında bolca suya ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu kuyudan elde edilen su, bu ihtiyacı karşılamak için kullanılıyor olabilir. Yine fırının günlük çalışma temposu sırasında yeri geldiğinde suya ihtiyaç duyulacağı aşikârdır.

Bir başka arsa grubunu da dükkân arsaları teşkil etmektedir. Yine burada da arsaların miktarına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. İki satışta, arsalar için “dükkân arsaları” olarak çoğul ifade kullanılırken,⁹² bir tanesi de “bir bab mülk dükkân arsası” şeklinde muğlâk bir ifade ile tanımlanmıştır.⁹³ Bu arsalar tahmin edilebileceği gibi Trabzon Çarşısında ve Arasta Sukunda bulunmaktadırlar.

Arsa olarak ele alınacak son grubu da üzerinde çeşitli birimlerin olduğu görülen arsalar oluşturmaktadır. Bunlardan özellikle içerisinde 27 adet zeytin ağacı, bir su kuyusu ve meyveli meyvesiz ağaçlı arsa dikkati çekmektedir.⁹⁴ Trabzon’da meyve tarımının ve özellikle de zeytin yetiştiriciliğinin çok önemli olduğuna daha önce değinilmişti. Bu arsada bulunan zeytin ağaçlarının çokluğu ve kurulan planlı düzenek de bunu teyid eder mahiyettedir. Nitekim arsada bir su kuyusunun bulunması, ağaçların su ihtiyacını karşılamak için yapılmış planlı bir teşebbüse benzemektedir. Yani ağaç yetiştirmek için özellikle kurulmuş bir düzenekle karşı karşıya bulunulduğu düşünülebilir. Meyveli-meyvesiz ağaçlar şeklinde genel bir ifade ile varlıkları belirtilen nesnelere de, son dönemlere kadar Anadolu’nun birçok yerinde hâlâ kullanılan, arazinin sınırını belirlemek

⁹¹ T.Ş.S., 1919, 78/1.

⁹² T.Ş.S., 1918, 103/5, 103/7.

⁹³ T.Ş.S., 1921, 14/6.

⁹⁴ T.Ş.S., 1916, 21/1.

maksadıyla çevresine ağaçların dikilmesi yönteminde olduğu gibi, zeytin yetiştirilerek gelir getiren bu arazinin sınırlarını belirlemek gibi bir vazife icra ettikleri varsayılabilir. Böylece bahçelerin yanında arsa diye tabir edilen yerlerde de bahçe tarımının yapıldığı söylenebilir.

Kayıtlarda münferid olarak satılan bahçelere de rastlanmıştır. Bu satışlarda söz konusu bahçelerin içerisinde sadece meyveli-meyvesiz ağaçlar bulunduğu vurgulanmış ve başka herhangi bir tafsilata yer verilmemiştir. Yine bunların sahip oldukları hususiyetlere bağlı olarak düşük fiyatlı oldukları görülmektedir.

313. Ticarî Müesseseler

Mülk satışlarında, gelir getirme hususiyetleri ile kişilerin geçimlerini sağlamakta çok önemli bir rol oynayan ticarî müesseselerin de satıldığı görülmüştür. İncelenen sicillerde ticarî müesseselerle ilgili 28 satış kaydı tespit edilmiştir.⁹⁵ Satılan bu ticarî müesseselerin çoğu dükkân niteliğindedir. Bunları; çamaşırcı, nalbant, bakkal, attar, ekmekçi fırını, kuyumcu, dellal,⁹⁶ çömlekçi, kalaycı, mıhçı, kürekçi, kalcı, eskici dükkânları olarak sıralayabiliriz. Bunların dışında yine mahzen, kahvehane, han gibi ticarî birimlerin de satıldıkları tespit edilmektedir. Bu mülklerin büyük çoğunluğu şehrin ticaret ve zanaat

⁹⁵ T.Ş.S., 1916, 22/3, 31/4, 37/2, 41/3, 42/3; T.Ş.S., 1917, 55/4, 58/4, 81/1, 82/1, 82/2, 85/3; T.Ş.S., 1918, 71/2, 85/2, 93/2, 103/1, 104/6, 105/3, 105/4; T.Ş.S., 1919, 19/3, 68/3, 83/4; T.Ş.S., 1920, 13/4, 22/1,22/2, 22/6, 29/5; T.Ş.S., 1921, 9/3; T.Ş.S., 1922, 11/2.

⁹⁶ Osmanlılar'da bir haberi duyurmak veya ticarî sahada satıcı ile alıcı arasında uzlaşmayı sağlamakla görevli iki ayrı dellal vardı. Dellalbaşının emrinde bulunan haberci dellallar kendilerine bildirilen haberi halka duyururlardı. Ticarî alanda görev yapan dellallar da, emlak dellalı, balıkhane dellalı, esirci dellalı, ibrişim dellalı, at pazarı dellalı gibi adlarla anılırlardı. Bunlar, alıcı ve satıcı arasında kanunlarda gösterilen hükümlere göre aracılık yaparlardı. Çok defa alıcı arayan tüccarı veya satıcı arayan şahsı bulur ve bunlar arasında ya vekâletle ya da doğrudan muameleyi yerine getirirlerdi. Bu faaliyetleriyle bir bakıma simsarların ve bugünkü komisyoncuların yerini tutmaktaydılar. Yusuf Halaçoğlu, "Dellal", **D.İ.A.**, C. 9, İstanbul 1994, s. 145-146. Görülebileceği üzere dellallık mesleğini icra etmek için herhangi bir dükkâna ihtiyaç duyulmamaktadır. Halaçoğlu'nun yazdığı maddede de dellalların dükkânlarının bulunduğu dair bir bilgi yoktur. Fakat bizim incelediğimiz sicillerde Trabzon Çarşısında Dellallar başında bulunan beş bab kuyumcu, bir bab bakkal dükkânı ve üç bab dellallar dükkânlarının yarı hissesinin satıldığına dair bir kayıt mevcuttur. **T.Ş.S.**, 1918, 71/2. Burada bahsedilen dellal dükkânlarının tam neyi karşıladığı sicil kaydından anlaşılamamaktadır. Fakat bu dükkânların haberci dellallardan ziyade, simsar ya da komisyoncu olarak adlandırılacak dellallara aid olabileceği akla yakın gelmektedir. Özellikle günümüzde emlakçıların vb. komisyoncuların dükkânlarının bulunduğu ve kendilerine sabit bir mekân edinerek aracılık vazifelerini daha düzenli yapabildikleri düşünülürse, o dönemde de çok önemli ve aranan insanlar oldukları anlaşılan dellalların bu şekilde bir yöntem takip ederek, gerektiği zaman kolayca bulunabilecekleri dükkânlarda ikamet ettikleri düşünülebilir. Bununla birlikte C. H. Becker İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "dellal" maddesinde fazladan olarak bunların müstakil tüccarlar şeklinde de görüldüğünü, yani kendi hesaplarına eski elbiseler satan satıcılar olduklarını söylemektedir. Verilen bu bilgiye bakarak, sicil kaydında geçen bu dellal dükkânları, müstakil tüccarlar oldukları söylenen bu diğer grubun, eski elbiseleri satmak için kullandıkları mekânlar olarak da düşünülebilir. C. H. Becker, "Dellal", **İ.A.**, C. 3, İstanbul 1993, s. 519.

merkezi konumundaki Trabzon Çarşısı ve Aşağı Hisar'da (özellikle Bab-ı Pazar Mahallesi'nde) bulunmaktadır. Bununla birlikte Kule Mahallesi, Kâfir Meydanı, Orta Hisar'a bağlı Cami-i Kebîr ve Saray-ı Atîk, Debbağhane, Sarmaşık gibi mahallelerde de ticarî önemi haiz bu mülkler mevcuttur. Bu da ticarî faaliyetlerin şehrin belli kesimlerinde yoğunlaşmakla birlikte, buraların dışında da yürütülebildikleri ve mahallelere de yayıldıklarını göstermektedir.

Söz konusu mülklerin gelir getirme hususiyetlerine bağlı olarak fiyatlarının da görece yüksek oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle 1.316 kuruşa satılan iki bab mahzen ve avlu dikkati çekmektedir.⁹⁷ Evlerin içerisinde de bulduklarını gördüğümüz mahzenlerin burada ticarî bir birim şeklinde ele alınmasının sebebi; hem fiyatının, içerisinde mahzen bulunan birçok evden pahalı olması, hem de şehrin ticaret merkezi konumundaki Trabzon Çarşısında yer almalarıdır. Daha önceden de bahsedildiği üzere çalışılan sicillerde mülklerin yüzölçümlerine dair bilgi verilmemektedir. Fakat iki adet mahzenin bu kadar pahalı bir fiyat karşılığında satılması, bunların yüzölçümleri itibariyle kayda değer bir büyüklükte olduklarını düşündürmektedir. Yine Trabzon Çarşısında bulunmaları da fiyatlarının yüksekliğini açıklar niteliktedir.⁹⁸ Bu çarşıda yer almalarının düşündürdüğü bir başka boyut da, mahzenlerin çarşıda bulunan fakat ismi malum olmayan büyükçe bir ticarî birimin deposu vazifesini görmüş olabilecekleri ihtimalidir. Büyük bir yüzölçüme sahip olduklarını düşündüğümüz mahzenlerin periyodik olarak mal getirilen ve devamlı yahut da geçici olarak çalışan hamallar vasıtasıyla taşınan malları muhafaza ettiği düşünülebilir. Örneğin bugün o bölgede bulunan toptancıların sahip oldukları depoların, 18. yüzyılın ortalarındaki bir yansıması olduğu akla yakın gelmektedir.

Bu başlık altında özellikle üzerinde durulabilecek bir başka ticarî müessese de hanlardır. Burada hanların dikkati çekmesinin en önemli nedeni, bir adet hanın, daha önceden gelir seviyeleri bakımından önemli bir konumda oldukları belirtilen debbağların genelde ikamet yerleri olduğu düşünülen Debbağhane Mahallesi'nde bulunmasıdır. Gerek debbağların toplumun üst kesiminden olmaları, gerekse Debbağhane Mahallesi'nde yapılan satışların yüksek fiyatları göz önünde bulundurulursa, genelde ticarî merkezlerde bulunan hanların bu mahallede de varlığının tespit edilebilmesi anlaşılır. Söz konusu hanın

⁹⁷ T.Ş.S., 1918, 85/2.

⁹⁸ Konya'da bir ticarî müessesenin fiyatını artıran en önemli sebebin, söz konusu müessesenin bir çarşıda bulunması olduğuna dair bkz. Özcan, a.g.t., s. 105.

satış kaydına bakıldığında, Fatma bint Mehmed, büyük kızı Saliha ve küçük kızı Emine'nin ortak sahip oldukları 9 misafir odasını ihtiva eden han, dört duvarıyla birlikte Süleyman Ağa ibn El-hacc Mehmed'e 69 kuruş ve bir simli sarma tüfeğe satılmıştır.⁹⁹ Görüldüğü üzere 9 misafir odası ile küçük bir han olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Trabzon Çarşısında bulunan ve satışı gerçekleştirilmiş bir başka hana bakıldığında ise, çarşının ticarî kapasitesine uygun olarak büyük addedilebilecek bir yapıya sahip olduğu görülür. Esmâ bint Hacı Osman Ağa adlı kadının varisleri tarafından satılan hanın içerisinde 30 fevkanî oda, altında 29 oda, iki dolap ve üç bab kenefi ihtiva ettiği ve İsmail Ağa ibn Mehmed Ağa adlı bir şahsa 600 kuruşa satıldığı görülmektedir.¹⁰⁰ Bu noktada 18. yüzyılda Trabzon'daki çeşitli hanlara dair yine şer'îye sicillerinden elde edilen bilgilerle birkaç tespitte bulunulmuş bir çalışmaya bakılarak karşılaştırma yapılabilir. Bu çalışmada da hanların ticarî faaliyetlerin merkezileştiği mekânlarda, fakat daha çok bedestenin yer aldığı merkezi çarşıda ve denize yakın bir yerde buldukları ifade edilmektedir. Trabzon'daki hanlar ticaret yoluyla gelenler kadar, şehre çeşitli nedenlerle dışarıdan gelen misafirler için de bir konaklama yeriydiler. Trabzon'un eyalet merkezi olması da, şehir merkezinde hanların, misafir odalarının ve menzillerin inşa edilmesine ivme kazandırmaktaydı. Bu doğrultuda söz konusu çalışmada incelenen 14 handan çıkan ortak sonuç; hanların genelde iki katlı oldukları, alt katlarında ticarî malların depolandığı veya satıldığı dükkânlar ile hayvanların bakım ve konaklaması için ahırlar, üst katlarında ise tüccar ve diğer misafirlerin kaldıkları odaların bulunduğuydur.¹⁰¹ 600 kuruşa satılarak bizim sicillerimizde kendine yer edinen hana bakıldığında da, bunun da iki katlı olduğu ve 30 üst, 29 alt olmak üzere çok sayıda odaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fakat hayvanların konaklaması ve bakımları için, hanların alt katlarında bulunan ahırların ya da mal satmak veya depolamak için gerekli olan dükkânların bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bizim sicilimizdeki hanın da, Trabzon'da genel itibarıyla bulunan hanlar ile paralel özelliklere sahip olduğu, özellikle iki katlı olması ile ortalama bir han olarak addedilebileceği söylenebilir. Böylece 9 adet odası bulunan hanı ticarî faaliyetlerin merkezileştiği mekânlardaki hanlar kategorisine, diğerini de merkezi çarşıda bulunan ve konaklama kapasitesi büyük hanlar kategorisine sokmak mümkün görünmektedir.

⁹⁹ T.Ş.S., 1920, 13/4.

¹⁰⁰ T.Ş.S., 1916, 37/2.

¹⁰¹ Bu tespitler için bkz. Aygün, a.g.e., s. 151-161. 18. yüzyılda Trabzon'da bulunan bazı hanlar için ayrıca bkz. Öksüz, a.g.e., s. 1115-123.

Ticarî müesseseleri genellikle kimlerin alıp sattıklarına bakıldığında da çok ilginç bir tablo ile karşılaşmaktadır. Buna göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda ve genel olarak doğu toplumlarında kadınların haremden çıkmayan, sadece ev işleri ile uğraşan, bir nevi ikinci sınıf insan olduklarına dair olan aceleci ve önyargılı görüşlerin aksine ve sanki onları tekzip etmek istercesine, 28 satıştan 14'ünü kadınlar gerçekleştirmiştir. Yine bu mülklerden 6'sını kadınlar satın almıştır.¹⁰² Satıcı kadınlar içerisinde bu ticarî müesseseleri miras yoluyla edindiği anlaşılabilir olduğu gibi, miras kaldığına dair hiçbir emarenin bulunmadığı durumlar da söz konusudur. Kadınların bu ticarî müesseseler içerisinde hemen hemen birçoğuna sahip olabildikleri görülmektedir. Nitekim yukarıda hanlar bahsinde ele alınan kayıtlarda, her iki hanın da sahiplerinin kadın olduğu tespit edilmektedir. Özellikle büyük bir han olabileceğini ifade ettiğimiz konaklama müessesesi, ölmüş olan Esmâ bint Hacı Osman Ağa adlı bir ağa kızınıdır ki, varislerine miras olarak kalmıştır. Burada, bu kadının adı geçen hanı en azından bir müddet de olsa işlettiğine dair bir çıkarımda bulunulabilir. Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla kadının kocası hayattadır, yine çocuklarının, kaynakların ifadesi ile “kebîr” (büyük) oldukları görülmektedir. Böylece gelişimini tamamlamış bir aile ile karşı karşıya olunduğu ifade edilebilir. Bütün bu verilerin yanında daha önceki kayıtlar da göz önünde bulundurulduğunda, kadının mülke tek başına sahip olması gerektiği söylenebilir. Nitekim kayıтта, kadının mülke kocası ile veya varislerinden biri olan kardeşi Hava Hatun ile birlikte sahip olduğuna dair bilgi yoktur. Eğer han üzerinde bu tür bir ortaklık bulunsaydı hisseler paylaşılırken kaydı tutan kâtibin bir şekilde bunu da kaydetmesi gerekirdi.¹⁰³ Oysa buna dair bir bilgi yoktur. Kadının varisleri olan kocası, 4 tane büyük kızı ve kız kardeşi ile yahut da bir başka kişiyle ortaklığı olmadığına göre süresi belli olmamakla birlikte bir müddet bu hanı tek başına, kendi adına işletmiş olması muhtemeldir.¹⁰⁴

Kadınların çamaşırcı, bakkal, mihci dükkânlarının yanında, ekmekçi fırını ve kalıcı kârhanesi gibi mülklere de sahip oldukları ve bunları satabildikleri görülmektedir. Bu kadınlar içerisinde özellikle Fatma bint Abdullah adında bir kadın dikkati çekmektedir. Söz

¹⁰² Faroqhi, bütün kültürlerde, kadınların mülk sahibi olabilmelerinin ve mülklerini ellerinde tutabilme fırsatına sahip olmalarının, toplum içerisinde sahip oldukları konum açısından çok önemli bir özellik olduğunu söylemektedir. Faroqhi, **Men of Modest Substance**, s. 5-6.

¹⁰³ Örneğin Sofcu El-hacc Ahmed Ağa'nın ölümü ardından varisleri olan çocuklarına ve kardeşi El-hacc Halil Ağa'ya kalan mülkün yarısı, çocukların amcaları Halil'indir ve kayıтта kendi ağzından bu ifade edilmiş, ayrıca kâtip de bunu kayıt altına almıştır. **T.Ş.S., 1917**, 81/1.

¹⁰⁴ 17. yüzyıl Ankara'sında han sahibi olan bir kadın için bkz. Taş, **a.g.e.**, s. 127-128.

konusu kadın yapılan satış işlemlerinden 3'üne sahip olmakla diğerlerinden ayrılmaktadır. Öyle ki, Sarmaşık Mahallesi'nde bulunan ve aynı gün içerisinde (28 Muharrem 1168/14 Kasım 1754) sattığı kalcı kârhanesi, ekmekçi fırını ve bakkal dükkânı neticesinde eline 1.400 kuruşluk bir para geçmiş olmaktadır. Yine Temürcüler Sukunda 9 Rebiülevvel 1170/2 Aralık 1756 senesinde sattığı bir başka bakkal dükkânından da 100 kuruş elde etmiştir. Böylece yaklaşık iki sene zarfında 1.500 kuruşluk bir servete sahip olmuştur. Fatma Hatun'un bu arada boş durmayarak, ne dükkânı olduğu belli olmayan, Trabzon Çarşısında Kasaphane karşısındaki bir dükkânın yarı hissesini 20 Recep 1167/13 Mayıs 1754 senesinde 200 kuruşa alarak, Mahmud Beşe ibn Abdullah ile ortak olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Ancak Fatma Hatun'un bu mülkleri niçin sattığı yahut da aldığı kayıtlardan anlaşılamamaktadır. Yine satılan veya alınan dükkânlarda icra edilen meslek dalları ile ne kadar ilişkisi bulunduğu sorusu, kayıtların verdiği bilgiler ölçüsünde cevapsız kalmaktadır. Fakat bu kadar faal bir şekilde mülk alım ve satımı yapması, hatta yabancı bir erkek ile ortak bir dükkâna sahip olması,¹⁰⁶ bir şekilde elindeki parayı işletmek için bazı teşebbüslerde bulunmuş olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada Fatma Hatun'u, Faroqi'nin yaptığı tasnifler arasında "hane reisi olan ve para kazanan kadınlar" statüsüne sokmak -her ne kadar spekülatif bir tutum olsa da- konuyu somutlaştırmak için işe yarayabilir. Hane reisi kadınların genel itibarıyla dul kalmış ve çocuklarına bakabilmek için para kazanmanın yollarını arayan kişilerden oluştuğu görülmektedir.¹⁰⁷ Böyle kadınların bir miktar nakit parasının olması ve bunu faize vererek ya da daha başka bir biçimde işletmesi mümkündür. Yine tüccar bir aile çevresinden gelen kadınların ticaretle uğraştığı oluyordu. Bazıları paralarını bir ortağa verip işletiyorlardı. Bir çeşit İslamî iş ortaklığı olan mudarebe usulü ile paralarını değerlendirebiliyorlardı.¹⁰⁸ İşte Fatma Hatun'un da parasını risksiz bir yatırım aracı olan mülk edinmeye bağlamış olabileceği, küçük ölçekte de olsa mülk alıp satmış olabileceği söylenebilir. Yine Mahmud Beşe'den yarı hissesini alarak ortak olduğu dükkânda fiilen yapılan işe karışmasa bile, oradan elde

¹⁰⁵ T.Ş.S., 1919, 83/4. Bu kayıтта ayrıca, mülk dükkânın komşuları arasında "Muradhanzade Bekir Bey'in zevcesi hani"nin ismi zikredilmektedir ki, bir kez daha kadınların han sahibi olabildikleri görülmektedir.

¹⁰⁶ Kayıтта Fatma Hatun ile Mahmud Beşe arasında herhangi bir akrabalığın olduğuna dair hiçbir emare bulunmamaktadır.

¹⁰⁷ Fatma Hatun'un kocası bulunduğu dair de bir bilgi mevcut değildir. Yine satışlar sırasında kullandığı vekillerin kendisiyle hiçbir yakınlık derecesi yoktur. Ayrıca bu kadar özgürce ve kendi başına mülk alım ve satımı yapabilmış olması da, kocasının olmadığı yönündeki düşünceleri kuvvetlendirebilir.

¹⁰⁸ Genel olarak İslami iş ortaklıkları hususunda bkz. Çizakça, a.g.e.

edilen gelirle, geçimini sağlayacak paranın bir kısmını elde etmiş olabileceği ihtimal dahilindedir.¹⁰⁹

Ticarî müesseseler satın almış başka kadınlara da rastlanmaktadır. Kadınların satın aldıkları bu müesseseler içerisinde attar, kuyumcu, bakkal, dellal, kalaycı, eskici dükkânları bulunmaktadır. Bu satışlardan ikisi kocaları tarafından karılarına ödemekle yükümlü oldukları borçlarına karşılık satılmıştır.¹¹⁰ Bir satışın da, Hacı Halil adlı bir adamın, Fatma bint Hacı Ali'ye 520 kuruş tutarındaki borcuna karşılık satıldığı görülmektedir.¹¹¹ Geriye kalan iki satış da ise kadınlar hiçbir borç münasebeti veya kendileri ile ilgili aynı doğrultuda bir nedene bağlı olmaksızın (en azından sicil kaydında böyle bir bilgi bulunmamaktadır) mülk satın almışlardır. Buna göre ilk kaydımızda Rukiye bint Hasan adlı bir kadın, Trabzon Çarşısında Gümrük karşısındaki bir bab attar dükkânını 475,5 kuruşa Müslüman bir aile ortaklığından satın almıştır.¹¹² Bir diğer kayıta da Abide bint İbrahim adındaki kadın yine Müslüman bir aile ortaklığının sahip olduğu üç bab mülk kuyumcu dükkânlarını 370 kuruşa satın almıştır.¹¹³ Neticede, söz konusu edilen bu kadınların, fiilen sayılan meslek dallarından birisini icra etmiyor olsalar bile, en azından dükkânların ya da diğer ticarî müesseselerin mülk sahibi olmaları nedeniyle, bir şekilde bu işlerle ilgileri olduğu söylenebilir. Böylece Faroqhi'yi doğrulamak gerekirse, Osmanlı kadınlarının hepsinin gündelik ev işlerine boğulup gitmedikleri, hatta hali vakti yerinde olanların bazılarının sadece giysilerle uğraşmadıkları, dost ziyaretleriyle yetinmedikleri ya da çeşitli yemekler yaptıktan sonra bir köşeye çekilmedikleri ve başka şeyler de yaptıkları söylenebilir. En önemlisi ise 18. yüzyılda yaşamış bazı kadınların zaman zaman erkek işlerine karıştıkları ve bunda da başarılı oldukları ifade edilebilir.¹¹⁴

Ticarî müesseseleri satan ve alan diğer şahısların kimliklerine bakıldığında da; bunların genellikle, daha önce mülk satışı yapan kişilerin sosyal statülerine dair bölümde de vurgulandığı gibi ağalar, hacılar ve ilmiye mensupları oldukları görülmektedir. Böylece bu kişilerin mülk satışlarındaki baskın rolleri bir kez daha teyid edilmiş olmaktadır.

¹⁰⁹ Faroqhi'nin hane reisi olan kadınlar hakkındaki yorumları için bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 126-127.

¹¹⁰ T.Ş.S., 1918, 103/1; T.Ş.S., 1920, 29/5.

¹¹¹ T.Ş.S., 1918, 71/2.

¹¹² T.Ş.S., 1917, 82/1.

¹¹³ T.Ş.S., 1921, 9/3.

¹¹⁴ Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, s. 136.

314. Karma Mülkler

İncelenen sicillerde birden farklı mülk türünün bir arada satıldığı 8 kayıt vardır.¹¹⁵ Bunların içerisinde; evler ile arazilerin, evler ile dükkânların, mülk menziller ile değirmenlerin bir arada satıldığı kayıtlar girmektedir. Daha önceden münferid başlıklar altında ayrı ayrı bu mülklerin özelliklerine değinildiği için bu kısımda, uygulamada bu işlemin ne şekilde cereyan ettiğinin anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla sicil kayıtları arasından birkaç örnek verilecektir.

Buna göre; 1 Şaban 1163/6 Temmuz 1750 tarihinde, Hafız Hasan Efendi ve ortağı Emine Hatun, Bozdepe Mahallesi'ndeki bir bab beyt-i süflî ve bunun hemen bitişiğinde bir bab bakkal dükkânı ve bir su kuyusu, bir cârî kenef, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçeyi, Dellal Ahmed Beşe ibn Osman'a 70 kuruşa satmışlardır.¹¹⁶

20 Zilhicce 1166/18 Ekim 1753 tarihli bir başka kayıta da, Fatma bint Mehmed Ağa, İmaret Mahallesi'ndeki iki bab mülk menzil, bahçe, bir değirmen ve yine iki adet bahçedeki yarı hissesini, Ahmed adındaki bir şahıs ile karısı Ayşe Hatun'a 150 kuruşa satmıştır.¹¹⁷

İktisadî bakımdan mülk satışlarının tahlil edilmeye çalışıldığı bu bölümde açıkça görüldüğü üzere, sadece mülk satışı eksenli olarak sicillerdeki bilgiler değerlendirildiğinde dahi, kısa bir zaman zarfında yaşanmış olaylar hakkında mikro düzeyde tespitlerde bulunabilmek imkânı vardır. Nitekim 18. yüzyılda yaşandığını bildiğimiz kısmî canlanmanın Trabzon özelindeki görünümünü aksettiren bu verilerin sağladığı bakış açısıyla, Osmanlı toplumu hakkında daha sağlıklı sonuçlar çıkarabilmek mümkün olmaktadır.

¹¹⁵ T.Ş.S., 1916, 7/4, 25/5, 44/6; T.Ş.S., 1918, 72/5, 86/4; T.Ş.S., 1919, 13/1; T.Ş.S., 1920, 12/1; T.Ş.S., 1922, 10/4.

¹¹⁶ T.Ş.S., 1918, 72/5. Bu örnekte yine bir kadının, Hasan Efendi adında, sicil kaydında herhangi bir akrabalığının olup olmadığı belli olmayan bir şahısla ortak olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ T.Ş.S., 1919, 13/1.

SONUÇ

Şer'îye sicillerinin kaynak olduğu bu çalışmada, incelenen sicillerde 3984 kayıt tespit edilmiş ve bunların da 182'sinin mülk satışlarına dair olduğu görülmüştür. Bu 182 adet kayıt sistematik bir şekilde incelenmeye çalışılarak 1747-1757 yılları arasında Trabzon'un iktisadî ve sosyal tarihine dair tespitler yapılmıştır.

182 kayıttan 4 tanesinde ikişer mülk satıldığı için toplam mülk satışı sayısı 186 olmuştur. Bu 186 satışın tamamı, İslam hukukunda bey'-i bat-ı kat' şeklinde tanımlanan kesin satış yöntemi çerçevesinde yapılmıştır. Yine kesin satış yöntemi içerisinde değerlendirilen müzayede, takas ve mukayada usulleri ile de satışlar bulunmaktadır.

Satışlar genellikle iki tarafın karşılıklı rızaları sonucu gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kişilerin kimi durumlarda mülklerini satmaya mecbur kaldıkları da görülmüştür. Bu mecburiyet de kayıtlara bir şekilde yansımış ve neticede bazı şahısların mülk satmalarındaki nedenleri ortaya çıkarabilmek mümkün olmuştur. Buna göre; borçlu olarak vefat eden kişinin borcunun ödenebilmesi için varislerine intikal eden mülkler, yine yetim çocukların nafakaya ihtiyaçlarının ortaya çıkmasıyla babalarından kalan mülkler satılmıştır. İlginç bir satış nedeni de, yıkılmaya yüz tuttuğu anlaşılan ve geliri giderini karşılamayan bir mülkün, fetva doğrultusunda, sahibi küçük çocuk için satışının daha hayırlı olduğuna mahkeme tarafından karar verilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu noktada küçük çocukları korumak amacıyla onların mülklerinin genellikle müzayede yöntemi ile satıldığı anlaşılmıştır. Bu şekilde en yüksek fiyatı alabilmek ve aleyhlerinde cereyan edebilecek herhangi bir tasarrufu önlemek mümkün olabilmiştir. Satış nedenleri içerisinde bir başka grubu da borç-alacak ilişkileri oluşturmuştur. Alınan borçların ödenebilmesi için kişiler mülklerini satmışlardır. Müslüman ve zimmî karı-kocalar arasında da borç-alacak münasebetleri olmuş ve neticede taraflar mülklerini diğer tarafa satarak bu borçlarından kurtulmuşlardır. Burada özellikle kadınların sahip oldukları haklara riayet edildiği ve kadınların da haklarını elde etmede herhangi bir zorlukla karşılaşmadıkları anlaşılmıştır.

İncelenen kayıtlarda, bir malın satın alandan aynı bedel üzerinden alınması demek olan ve toplumundaki ahengin devamını sağlamak için önem arzeden şufa hakkına da rastlanmıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla şufa hakkına riayet edilmektedir. Bu da toplum düzenine verilen önemi göstermesi açısından manidardır. Yine şufa hakkı vasıtasıyla zimmîlerin İslam hukukunu gayet iyi bildikleri ve bu çerçevede haklarını arayabildikleri görülmektedir.

Tarih boyunca çeşitli gerekçelere bağlı olarak mülk edinilmiş ve kâr amacından nafaka teminine kadar birçok nedenden ötürü mülkler satılmıştır. Alım satım muamelesi toplumların ihtiyaçlarını gidermede, düzenlerini muhafaza etmede ve yükselmelerini temin etmede önemlidir. Genel manada alım satımın bir grubunu teşkil eden mülk satışı ve alımları da mülklerin insanlara sağladığı geniş olanaklar nedeniyle ayrı bir önemi haizdir. Bu nedenle insanlar mülklere dair tasarruflarını garanti altına almak istemişlerdir. İşte Osmanlı toplumunda da bu isteğin bir sonucu olarak -kadının görev manzumesinin çeşitliliği nedeniyle- satış kayıtları şer'îye sicillerine kaydedilerek günümüze kadar gelebilmiştir. Kayıtların dikkatle incelenmesi onların diplomatik açıdan bazı kurallara uygun hazırlandığını göstermektedir. Yani kayıtların belli standartlar çerçevesinde tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu da araştırmacılara sistematik bir şekilde bilgi toplama olanağı sağlamaktadır. Böylece eldeki kayıtlar ile nicel ve nitel analizler yapılabilmekte ve çoklu bir okuma sayesinde daha geniş bir bakış açısı edinilebilmektedir. Bu çalışmada belgelerin bu hususiyetleri göz önünde bulundurulmuş ve bakış açısı mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada incelenen satışların çoğu Müslümanlar arasında gerçekleştirilmiştir. Zimmîlerin satışların çok azında taraf oldukları görülmüştür. Bu da Müslümanların hem nüfus açısından hem de mülk satışı piyasalarında baskın olduklarını göstermektedir. Müslümanlar arasında erkeklerin kadınlara oranla daha çok mülk sattıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte kadınların 44 satış ile erkeklerden pek de aşağı kalmadıkları görülmektedir. Erkekler daha çok kendileri satış işlemlerini gerçekleştirirken kadınlar genelde vekil kullanmayı tercih etmişlerdir.

Yine kayıtlarda birden çok kişiden oluşan grupların mülk sattıkları görülmektedir. Bu ortaklıkların genellikle miras yoluyla kurulduğu anlaşılmaktadır fakat mülkün murislerden kaldığına dair hiçbir emarenin olmadığı satışlar da mevcuttur.

Satışlarda, zimmî kadınlar ve erkeklerin tutumlarına bakıldığında; Müslüman hemcinslerinin aksine sadece 2 zimmî kadının mülk satışı yaptığı geriye kalan mülk satışlarını ise zimmî erkeklerin yaptığı görülmektedir. Yine zimmî erkekler de vekil kullanmayı çok fazla tercih etmemişlerdir.

Kayıtlara göre Müslümanların, yönetici kesimin oturduğu düşünülen Orta Hisar ve ona bağlı mahallelerde ezici bir çoğunluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki satışların tamamı Müslümanlar arasında yapılmıştır. Yine ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü Aşağı Hisar'da da Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Özellikle satılan mülklerin komşularına bakıldığında yine bu görüşümüzü teyit eder mahiyette, bütün komşuların Müslüman oldukları görülmektedir. Müslümanların daha önceden zimmî mahallesi olarak adlandırılan mahallelere de yayıldıkları, buralarda ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Tespit edilen bütün mahalleler içersinde ise zimmîlerin sadece Aya Gorgor ve bir nebze de Hristos Mahallesi'nde görece yoğun bir nüfusa sahip oldukları söylenebilir. Bunun dışında Osmanlı şehirlerinin esnekliğini göstermesi açısından çok önemli olan Müslim ve gayrimüslim komşuluğunun da Trabzon özelinde örneklerine rastlamak mümkün olmuştur. Bu doğrultuda Ayur, Bozdepe, Çarşu, Çömlekçi, El-hacc Kasım, İskender Paşa, Kemer kaya, Muhiddin, Eksotha ve Hristos mahallelerinde her iki kesimin birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir. Toplumsal statü bakımından tespit edilebildiği kadarıyla, Orta Hisar Mahallesi'nin yönetici kesimin muhiti olması yanında İmaret Mahallesi'nin de genelde ilmiye sınıfının oturduğu muhit olduğu gözlenmektedir. Şehir haricinde sadece 3 satış gerçekleştirilmiştir. Bu kadar az sayıda satışın herhangi bir yorumda bulunmaya yeter derece olmadığı düşünüldüğü için ne yazık ki Trabzon kırsalına dair tespitler yapabilmek mümkün olmamıştır.

Çalışılan dönemde Müslüman erkekler arasındaki alım-satım işlemlerinde büyük çoğunluğu yönetici kesim ve toplumun üst tabakasındaki şahıslar oluşturmaktadır. Unvanlardan hareketle ortaya konulan bu tespite göre, ağalar, beşeler ve ilmiye mensubu kişiler bunlar içerisinde ön plana çıkmaktadırlar. Bu kişiler mülklerini özellikle belli bir

gruba satmayı tercih etmeyip, toplumun her kesiminden insanlar ile mülk alış-verişi yapmışlardır. Bunların dışında debbağlardan saatçilere kadar çeşitli esnaf gruplarından kişiler de mülk satmışlardır. Esnaf grupları içerisinde özellikle aldıkları ve sattıkları mülklerin fiyatları ve terekeleri göz önünde bulundurulduğunda debbağlar ve attarlar dikkati çekmiştir. Çok yüksek meblağlara mülk alabilen debbağların, daha önceki çalışmalar da göz önünde bulundurularak “toplumun üst tabakası”ndan oldukları sonucuna varılmıştır. Önemli bir diğer grubu bakırcılar oluşturmuştur. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çıkartılan bakırın bir bölümünün Trabzon’a bağlı yerlerden çıkarılması, muhtemelen onların işlerini kolaylaştırmakta ve avantaj sağlamaktaydı.

Para arzı hakkında o dönem Trabzon’unun yeri hususunda fikir edinmemizi sağlayan fiyatlar bahsinde, sanıldığı gibi sönük bir tablo ile karşılaşılmemiştir. Satılan mülklerin fiyatlarının çoğu 100-500 kuruş aralığındadır. 186 satışın 111’i bu aralıkta yer almıştır. Bu rakamlara bakıldığında dönemin emlak piyasasında belli bir canlılığın olduğu söylenebilir. Rusya, Avusturya ve İran ile yapılan savaşların ertesinde özellikle Trabzon’un stratejik konumu ve halka yüklenen vergiler düşünüldüğünde bu canlılık kayda değerdir. Böylece Mehmet Genç’in 18. yüzyılın başlarından 1760 yılına kadar ekonominin hemen bütün sektörlerinde genel bir yayılma ve gelişme trendi olduğu yönündeki tezi Trabzon özelinde de mülk satışları ekseninde teyit edilmektedir.

Fiyatlar bahsinde ilgi çekici bir husus da, yüksek fiyatlı mülklerin çoğunun kadınlara ait olmasıdır. Müslüman kadınlar pahalı mülklere sahip olabilmişler ve bunları istedikleri gibi alıp satabilmişlerdir. Böylece mülkleri üzerinde diledikleri gibi tasarruf haklarını kullanabilmiş ve hatta aleyhlerindeki herhangi bir uygulamaya karşı mahkemeye başvurarak haklarını koruyabilmişlerdir.

Mülklerin fiyatlarını etkileyen unsurlara bakıldığında, bunlar içerisinde özellikle mülkün mevkiinin fiyatına önemli ölçüde etki ettiği görülmüştür. Orta Hisar’daki bir mülk ile şehrin kırsal kesimindeki bir mülk arasında fiyat bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Sicillerde yüzölçüme dair bilgi bulunmaması nedeniyle, mülklerin büyüklüğünü tam hesap etmek mümkün olamamıştır. Fakat sahip olduğu müstemilattan yola çıkarak tahmini bir çıkarımda bulunulabilmiştir. Dolayısıyla müstemilatı çok olan mülklerin diğerlerine oranla daha pahalı oldukları söylenebilir. Yine mülklerin nitelikleri

de fiyatlarına etki etmiştir. Nitekim gelir getirme hususiyetlerine bağlı olarak dükkânların genelde yüksek fiyatlı oldukları görülmüştür.

İncelenen sicillerde ev merkezli mülkler daha çok satılmıştır. 186 satıştan 134'ü bu tür satışlardır. Toplumsal hayattaki önemleri nedeniyle evlerin daha çok satıldığı anlaşılmaktadır. Evlerin bu önemine rağmen 18. yüzyıldan kalma görsel malzeme olmadığı için evlerin yapısını tam olarak ortaya koymak mümkün olamamaktadır. Fakat sicillerden elde edilen bilgiler ile dönemin evlerini hiç olmazsa gözümüzde canlandırabilecek kadar yeniden inşa etmek mümkün olmuştur.

Evler genellikle iki katlı olup bahçe içerisinde ve avluludurlar. Yine bölgelere göre farklılık arzedeleyen (iklim, kültür vb. nedenlerle) bazı birimler ayrı ayrı zikredilerek evlerle birlikte satılmışlardır. Bu da bir evin sahip olabileceği müstemilat hakkında fikir vermesi açısından önemli olmuştur. Böylece evlerde bulunan fırınları, hamam odalarını, kenepleri, samanhaneleri, ahırları, köşkleri, çardakları, kuyuları ve birçok başka birimi öğrenebilmek imkânı elde edilmiştir. Evlerden başka mülk menziller, arsa ve bahçeler ve ticarî müesseseler de satılmışlardır. Özellikle ticarî müesseseler konusunda Osmanlı toplumundaki kadınlar hakkındaki önyargılarımızı sorgulamamızı gerektirecek veriler elde edilmiştir. 28 adet ticarî müesseseden 14'ünü kadınlar satmıştır. Bu mülklerden 6'sını da kadınlar almıştır. Kadınlar bu ticarî müesseseler içerisinde hemen hemen birçoğuna sahip olabilmişler ve bir kadının az bir süre olsa da han işletmiş olabileceğine dair tahmin yapabilmek mümkün olmuştur. Yine bir kadın 3 adet satış işlemi gerçekleştirmiş olması nedeniyle dikkati çekmiştir. Fatma Hatun adındaki bu kadının sadece satış yapmadığı, hiçbir akrabalık bağı olmayan bir kişinin dükkânının yarı hissesini alarak onunla ortaklık kurduğu da görülmüştür. Yine attar, kuyumcu, bakkal, dellal, kalaycı, eskici dükkânları satın alan kadınlara rastlanmıştır. Kadınlar hakkındaki bu veriler toplu olarak değerlendirildiğinde, onların eve kapanarak sadece ev işleri ile uğraşmadıkları, bir köşeye çekilerek toplum hayatından tecrit edilmedikleri, haklarını arayabildikleri ve hatta erkek işine karıştıkları sonucu çıkmıştır. Özellikle, bugün Trabzon toplumunda çarşıda ve pazarda rahatça alış-veriş yapabilen, kocaları kahvehanede otururken evin geçimini sağlamaya yönelik ticarî faaliyetlerde bulunan kadınların köklerini burada aramak doğru gözükmemektedir.

Uzun tarihi süreç içerisinde kendisine önemli bir kent kültürü edinen Trabzon'un tarihine az da olsa bir katkı yapmak amacıyla kaleme alınan bu çalışma, ihtiva ettiği zengin malzeme sayesinde şer'îye sicillerinin kazandırdığı bakış açısı ile Trabzon'un bugününü de anlamlandırmada bir katkı sağlayabildiyse tam anlamıyla amacına ulaşmış olacaktır. Trabzon'u merkez alarak bundan önce yapılan çalışmalarda açıkça görüldüğü üzere, tarihin birçok safhasında önemini korumuş olan şehrin, çeşitli nedenlerle nispeten az incelenmiş olduğu görülen Osmanlı 18. yüzyılı'nın ortalarında, bu durumunu devam ettirip ettirmediğine dair elimizde çok fazla veri bulunmamaktadır. İşte bu "ihmal edilmiş" dönemlerin yapısını ortaya çıkarmak yapılması gereken önemli bir vazife olarak önümüzde durmaktadır. Yerel tarihin genel tarihin teferruatı olması nedeniyle onu tamamlamada vazgeçilmez bir araştırma sahası olduğu yadsınamaz. Bu nedenle yerel tarih çalışmalarında, elimizde bulunan en önemli kaynak gruplarından biri olan şer'îye sicillerini sistematik bir şekilde kullanarak yapılacak çalışmaların, bu boşluğu doldurmada küçük ölçekte de olsa fayda sağlayacağı düşünülmüştür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

Trabzon Şer'ıye Sicilleri

Sicil No: 1893, 1894, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922.

b. Kitaplar

ABACI, Nurcan : **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

AKGÜNDÜZ, Ahmet : **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. 1, Fey Vakfi Yayınları, İstanbul 1990.

_____ : **Şer'ıye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katoloğu ve Seçme Hükümler**, C. 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfi Yayınları, İstanbul 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (vd.) : **Şer'ıye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katoloğu ve Seçme Hükümler**, C. 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfi Yayınları, İstanbul 1989.

ALTUNBAY, Mustafa : **15.-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 53.

- AYDIN, M. Akif : **Türk Hukuk Tarihi**, Hars Yayınları, İstanbul 2005.
- AYGÜN, Necmettin : **Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret**, Serander Yayınları, Trabzon 2005.
- BAŞAR, Fahameddin : **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- BAYKARA, Tuncer : **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (11-14. Yüzyıllar)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi : **Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 6, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul (tarihsiz).
- BOSTAN, Hanefi : **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- BRAUDEL, Fernand : **Tarih Üzerine Yazılar**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.
- BURKE, Peter : **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, (çev. Mehmet Küçük), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002.
- Ca'fer Efendi : **Risâle-i Mi'mariye**, (haz. İ. Aydın Yüksel), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005.
- CAN, Yılmaz : **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- CİN, Halil – AKGÜNDÜZ, Ahmet : **Türk Hukuk Tarihi**, C. 2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

- ÇİZAKÇA, Murat : **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, (çev. Şehnaz Layikel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- DEMİR, Mustafa : **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya Kitabevi, İstanbul 2005.
- Deleme Sözlüğü** : C. 10, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- DOĞRU, Halime : **Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- EMECEN, Feridun : **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- ERCAN, Yavuz : **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 247-249.
- ERDOĞAN, Mehmet : **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- ERGENÇ, Özer : **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- _____ : **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

- FAROQHÎ, Suraiya : **Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- _____ : **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- _____ : **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- GENÇ, Mehmet : **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 211-225.
- GÖYÜNÇ, Nejat : **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- HAMMAD, Nezih : **İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, (çev. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- HINZ, Walter : **İslam'da Ölçü Sistemleri**, (çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.
- IMBER, Colin : **Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk**, (çev. Murteza Bedir), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- İNALCIK, Halil : **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

- KARAMAN, Hayreddin : **Anahatlarıyla İslam Hukuku**, (1. 2. 3. Ciltler Bir Arada), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- _____ : **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. 2, Nesil Yayınları, İstanbul 1987.
- _____ : **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. 3, Nesil Yayınları, İstanbul 1987.
- KAZICI, Ziya : **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- KESKİOĞLU, Osman : **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- KIRPIK, Cevdet : **1830 Numaralı Trabzon Şer'ıye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.
- Kültür Varlıklarıyla Trabzon** : (haz. M. Reşat Sümerkan-İbrahim Okman), C. 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1999.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat : **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994.
- LOWRY, Heath W. : **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Mecelle-i Ahkam-ı Adliye** : Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1329.

- MERÇİL, Erdoğan : **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ONGAN, Halit : **Ankara'nın Bir Numaralı Şer'iyeye Sicili: 21 Rebiülahir 991 evahir-i Muharrem 992 (14 Mayıs 1583-12 Şubat 1583)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958.
- _____ : **Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyeye Sicili (20 Kasım 1588-11 Temmuz 1590)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- ORTAYLI, İlber : **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.
- _____ : **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayınları, İstanbul 2002.
- _____ : **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- _____ : **Türkiye İdare Tarihi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979.
- ÖKSÜZ, Melek : **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- ÖZ, Mehmet : **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- ÖZCAN, Ruhi : **17. Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1993.
- ÖZCAN, Tahsin : **Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- ÖZKAYA, Yücel : **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- ÖZTÜRK, Temel : **İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- PAKALIN, M. Zeki : **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993.
- PAMUK, şevket : **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- _____ : **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İletifim Yayınları, İstanbul 2005.
- QUATAERT, Donald : **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletifim Yayınları, İstanbul 2003.
- şemseddin Sami : **Kâmus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1999.
- TAş, Hülya : **XVII. Yüzyılda Ankara**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

TOSUN, Miraç : **Şeriye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1148-1735/1153-1741)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2005.

USTA, Sebahittin : **Trabzon'da Borç Alacak İlişkileri (1693-1700)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2004.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı : **Osmanlı Tarihi**, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

_____ : **Osmanlı Tarihi**, C. 4, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ÜNAL, M. Ali : **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

_____ : **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin : **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

c. Makaleler

AFYONCU, Erhan : "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi**, C. 1, S. 1, İstanbul 2003, s. 267-286.

- ALKAN, A. Turan : “Ev ve Ailenin Değişimi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 786-801.
- ARTUK, İbrahim : “Fels”, **D.İ.A.**, C. 12, İstanbul 1995, s. 309-311
- ATAR, Fahrettin – Ortaylı, İlber : “Kadı”, **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 66-73.
- AYDIN, M. Akif : “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Genel Türk Tarihi**, C. 6, ed. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 239-247.
- _____ : “Osmanlıda Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 375-438.
- AYGÜN, Necmettin : “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Ticarî Yapıları”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. 1, Trabzon 2002, s. 249-272.
- BARDAKOĞLU, Ali : “Bey’”, **D.İ.A.**, C. 6, İstanbul 1992, s. 13-19.
- BARTHOLD, W. : “Çelebi”, **İ.A.**, C. 3, İstanbul 1993, s. 369-370.
- BAYINDIR, Abdülaziz : “Bey’-i bi’l-Vefa”, **D.İ.A.**, C. 6, İstanbul 1992, s. 20-22.
- BAYRAM, Mikail : “Fatih Sultan Mehmed’in Trabzon’u Fethedişinin Gerekçeleri”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, Ankara 2001, s. 102-105.

- BECKER, C. H. : “Dellal”, **İ.A.**, C. 3, İstanbul 1993, s. 518-519.
- BİLGİN, Mehmet : “Trabzon’un Fethi ve İskan Politikası”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, Ankara 2001, s. 134-143.
- CERASI, Maurice M. : “18. Yüzyıl Osmanlı Kenti”, **Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)**, S. 19, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 201-215.
- ÇİÇEK, Kemal : “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihî”, **Pax Ottomana**, (ed. Kemal Çiçek), Ankara 2001, s. 31-49.
- _____ : “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, **Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 43-66.
- _____ : “Osmanlılar Zamanında Kıbrıs’ta Türk Adaleti ve Rumlar”, **Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 67-97.
- DEMİREL, Ömer (vd.) : “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI.-XIX. Yüzyıllar)”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları C. 2, Ankara 1992, s. 703-755.

- DEMİREL, Ömer : “Bir Osmanlı Kadısının Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakı”, **Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (07-09 Nisan 1999)**, Konya 2000, s. 199-205.
- EMECEN, Feridun : “Osmanlı Siyasi Tarihi Kuruluştan Küçük Kaynarcaya, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 5-63.
- _____ : “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)**, Bildiriler, s. 143-156.
- ERGENÇ, Özer : “Osmanlı Klasik Dönemindeki ‘Eşraf ve Ayan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, s. 105-113.
- _____ : “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, (ed. Halil İncalcık-Osman Okyar), Ankara 1980, s. 103-109.
- _____ : “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, IV, İstanbul 1984, s. 69-78.
- FAROQHİ, Suraiya : “18. Yüzyıl Bursa’sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim’in Serveti”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür Türesay), İstanbul 2004, s. 199-216.

: “Köle Pazarından Arafat’a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşamöyküleri”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür TÜresay), İstanbul 2004, s. 219-236.

: “Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)-Bildiriler**, İstanbul 1988, s. 201-210.

: “Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar’da Kırsal Toplum I”, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat**, (çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 57-101.

: “Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar’da Kırsal Toplum II”, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat**, (çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 103-155.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin : “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **Osmanlı**, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 453-469.

GENÇ, Mehmet : “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Periyotlaştırma Meselesi”, **Osmanlı Geriledi mi?**, (haz. Mustafa Armağan), Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 329-346.

- GÜLER, İbrahim : “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 327-349.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : “Dellal”, **D.İ.A.**, C. 9, İstanbul 1994, s. 145-146.
- İNALCIK, Halil : “İstanbul’un İncisi: Bedesten”, **İktisat ve Din**, (haz. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 119-136.
- _____ : “Mahkeme” (Osmanlılarda), **İ.A.**, C. 7, M.E.B. Yayınları, 1993, s. 149-151.
- _____ : “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, (der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 443-472.
- _____ : “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, **AÜ DTCF Dergisi**, 1 (2), Ankara 1943, s. 89-96.
- _____ : “15. Asır Türkiye İktisadî İçtimaî Kaynakları”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 187-201.
- İNAN, Kenan : “1831 Nolu Şeriye Siciline Göre Trabzon’da Mülk Satışları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 120, İstanbul 1999, s. 103-124.
- _____ : “Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları (1648-1658)” **Akçaabat Yazıları I**, (der. Fethi Gedikli), 2004, s. 105-116.

- _____ : “Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)”, **Osmanlı Araştırmaları**, XVIII, İstanbul 1998, s. 161-186.
- _____ : “Trabzon Şer‘iye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç Alacak İlişkileri”, **İslamiyat**, C. 2, S. 4, Ankara 1999, s. 91-109.
- _____ : “Trabzon’un Fethi”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, Ankara 2001, s. 106-117.
- İPŞİRLİ, Mehmet : “Çelebi”, **D.İ.A.**, C. 8, İstanbul 1993, s. 259.
- _____ : “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 139-279.
- JENNİNGS, Ronald : “Loans and Credit in Early 17th Century Otoman Judicial Records the Sharia Court of Anatolian Kayseri”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. XVI (1973), Parts II-III, s. 168-216.
- _____ : “The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640”, **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, (ed. by. Anthony Bryer and Heath Lowry), Washington 1986, s. 129-154.

- _____ , : “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. XVIII, Part 1, p. 53-114.
- JUYNBOLL, Th. W. : “Bey‘”, **İ.A.**, C. 2, M.E.B. Yayınları, s. 581.
- KILIÇ, Orhan : “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 179-191.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat : “Fıkıh”, **İ.A.**, C. 4, İstanbul 1993, s. 601-622.
- KUBAN, Doğan : “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler” **Vakıflar Dergisi**, S. VII, İstanbul 1968, s. 53-73.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat : “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.1, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 513-650.
- _____ : “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 97-131.
- MARDİN, Ebul’ula : “Kadı”, **İA**, C. 6, İstanbul 1993, s.42-46.
- MERÇİL, Erdoğan : “Anadolu Selçukluları’nda Serbest Meslekler”, **Cogito (Selçuklular Özel Sayısı)**, S. 29, İstanbul 2001, s. 145-150.

- ORTAYLI, İlber : “18. Yüzyılda İlmıye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 15-18.
- ÖZ, Mehmet : “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Şehir Tarihi**, C. 3. S. 6, İstanbul 2005, s. 57-88.
- ÖZKAYA, Yücel : “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Genel Durumu”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 133-145.
- ÖZTÜRK, Mustafa : “Trabzon’da Fiatlar”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 425-435.
- SAHİLLİOĞLU, Halil : “Akçe”, **DİA**, C. II, İstanbul 1989. s. 224-227.
- _____ : “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı**, Ankara 1978, s. 1-38.
- SARI, Nil : “Attar”, **D.İ.A.**, C. 4, İstanbul 1991, s. 94-95.
- SHUKUROV, Rustam : “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Türkçe Konuşan Bizanslılar”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 111-121.

- TANYELİ, Uğur : “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (ed. Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann / çev. Zeynep Yelçe), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 333-349.
- TAŞ, Kenan Ziya : “Arşiv Malzemesi Olarak Şer‘iye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, **I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)**, Ankara 1998, s. 175-186.
- TEKİN, Oğuz : “Mangır”, **D.İ.A.**, C.27, Ankara 2003, s. 568.
- TEKİN, Zeki (vd.) : “Deri”, **D.İ.A.**, C. 9, İstanbul 1994, s. 174-178.
- TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin : “Trabzon”, **İ.A.**, C. 12/1, İstanbul 1993, s. 455-477.
- TEZCAN, Mehmet : “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. 1, Trabzon 2002, s. 71-90.
- UĞUR, Yunus : “Mahkeme Kayıtları (Şer‘iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi**, C. 1, S. 1, İstanbul 2003, s. 305-344.
- ULUÇAY, M. Çağatay, : “Manisa Şer‘iye Sicillerine Dair Bir Araştırma”, **Türkiyat Mecmuası**, X, İstanbul 1953, s. 285-298.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı : “Şer‘i Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü**, VII (29), Ankara 1935, s. 365-368.

- YAMAN, T. Mümtaz : “Şer‘i Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü**, XII (68), Ankara 1938, s. 153-164.
- YEL, A. M. – KÜÇÜKAŞCI, M. S. : “Mahalle”, **D.İ.A.**, C. 27, Ankara 2003, s. 323-326.
- YERASİMOS, Stefanos : “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (ed. Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann / çev. Zeynep Yelçe), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 307-332.
- YILMAZÇELİK, İbrahim : “Şer‘iye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülahazalar”, **I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)**, Ankara 1998, s. 159-173.
- _____ : “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 253-266.

EKLER

EK-1
SÖZLÜK

- Ahz ve kabz: Alma, kabul etme
Atîk: Eski
Atiyyü'z-zikr: Aşağıda zikredilen
Bab: Kapı
Bade'l-yevm: Bugünden sonra
Bâis: Sebep olan, gönderen, icap ettiren
Ber-vech: Olduğu gibi, olarak
Beyt: Mesken, hane, ev, oda
Bir-i mai: Su kuyusu
Cârî: Cereyan eden, akan, geçen
Derûn: İç, içeri
Enver: Ddaha nurlu, çok ve pek parlak
Eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire: Meyveli-meyvesiz ağaçlar
Fevkanî: Üstte olan, yukarıdaki
Gıbb: Son, -den, -dan sonra
Hurûf: Harfler
İkrâr: Saklamayıp söyleme; dil ile söyleme, bildirme; tasdik, kabul
Kâin: Mevcut olan, bulunan, var olan
Karye: Köy
Kebîr: Büyük
Ketb: Yazma
Keyfe-mâ yeşa: Nasıl isterse, istediği gibi
Kurâ: Köyler
Mahallât: Mahalleler
Mahdûd: Hudutlu, sınırlı
Mahmiye: Muhafazalı büyük şehir
Mahzar: Huzur yeri, bir kimsenin önü, hazır olma
Medine: Şehir
Menkûhe: Nikahlı kadın
Menzil: Ev, konak yeri

Merz: Yer, toprak; sınır

Metrûk: Terk edilmiş, bırakılmış

Mukarrun-leh: Kendisine ait bulunan bir hak, başkası tarafından itiraf olunan hakiki veya manevi şahıs

Muvâcehe: Yüzleşme, yüz yüze gelme, karşı, ön

Mümtâz: İmtiyazlı, ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş

Münferid: Yalnız olan, tek, ayrı, kendi başına

Münselik: Sıraya giren; yola giren

Rakîm: Yazı, kitap vs.

Sagîr: Küçük

Silk: Sıra, dizi; yol, tutulan yol; meslek

Sudûr: Sadır olma, meydana çıkma, olma

Sulb: Omurga kemiği, bel kemiği

Sübût: Sabit olma, gerçekleşme, meydana çıkma

Süflî: Aşağıda bulunan

Sükkân: Oturanlar

Tahrîr: Yazma, yazılma

Tahtânî: Altta olan, alttaki

Takrîr: Anlatma, anlatış; önerge; mülkünü başkasına sattığını söyleme

Tarîk-i amm: Geniş yol, cadde

Tarîk-i hass: Bir veya birkaç eve mahsus sokak

Temlîk: Mülk olarak verme

Tevkîr: Güzel karşılama, ağırlama, ululama

Ulvî: Yukarıda bulunan

۱- من برونه قد ندره اورده هزاره واقی جامع کبر مجدک اندر ندره اولور دینی کلسه زبانه اولورینی خانه اقامه ابره
محمد اغا ابن اسمعل اغا نام متوفاندر وررا شق صلبه کمر قیزی امینه خانم دایه صلبه صفره قرز فاطمه و لایون
قرزانه عثمانیه به منحصره اولامنی شرح ظاهر و بیباک اولور قدیمه صکره منوره امینه خانم ز طرفه ندره بیج اتی کلسه
افزاره وکیل اولور ذرات مزبوریه معرفت سزجیه ای عارف اولور مؤذن منلا قورون حاکم و سیلانه
ابن عبید الله نام کسه لر شهادت لید و کالشی نایب اولور مرقوم عثمانیه و صیغه منوره کن حج سزجیه ای قنسی
مرقوم عثمان اغا بالوصایه و بانو اولور بالاصاله مجلس شرح شریف انور و طاعنه اده انا کلسه اولور
استوصایب الکتاب الشرفه قاسم افندی ابن خوصاله نام کسه حفزن بالکال و بالوصایه و بالاصاله
افزار نام و تقریر کلام ابرویب عقد اتی انوکوی صدورینه دیکه متوفایه مرقوم محمونه لغاده منقل بر ابر
ملکزه اولور بحله منوره تر واقع ادرت طرفه ندره طریق عامه ایله محدود و وقت از اکیه باب حقوق انور اولور
و بر باب ستغله و درونه منزلده جریان ابره صدور حق سزجیه و صیبه بقیه اولور بر انا اولور بر جار کینف ایله
حولوبه محتوی ملک منزلی بور کوندره انا و زسوق سدقاً ایند کراره سزاره مراضه اندر یلوب رعایت
الناس بالکله منتقل اولور قدیمه صکره مرقوم قاسم افندی روز ندره اسکندره الی طرفه ندره افرار دیزله
ایله طالب اضر ظهر ابرویب الیوم منزل محدود و مذکور کن کن منلی اولور یعنی تفاوت موصدین کسه ارفازله
لدی الشرع ضاهر او کفیه بجملة التواکلی و اللواحق و کافه الحقوق و الذرف طه فینده ارجاب و قبولی
حاکمی و نزو طه مسیده دنه عاری بیع بات مطلق ایله اکیوز اللی عرفیه مرقوم سید قاسم افندی بیویات
و مطلق ایله بیع و تسلیم و کلیلک ابرویب اولور ابرویب فرار شتر او تسلیم و مملک و قبولی ایله کلسه کلسه
اولور بیلیغ مرقوم اکیوز اللی عرفیه مرقوم سید قاسم افندی بر ندره بالکلم و انکال اضر و قبض ابرویب متوفایه
مرقوم کن نایب اولور دینلر ادا ابرو الیوم منزل محدود و مذکور خرج مصلحت ایله موقی الله سید قاسم
افندی نیک ملک مشترک اسی او کلسه کینف ایله و یقیناً مرقوم اولور ایدکن حاکم القون سزجیه مرقوم بالکلم
کتاب اولور بر ۲۵ من شعبان ۱۲۶۱

سید حاجی محمد علی افندی بر بر محمد افندی مسنور مصطفی افندی قبوی محمد بر حسن منلا یوسف صدر مصطفی
حاکم حاکم

مدینه طه درین محله اند نه در آنست محمد بن برطیه لر نوز این بوندن اقدم متوفیه اولان خور خور قزی ام کلثوم خانو اولان
 وراثتی زوجهی طروب احمد ایله من جهت دوی الارطام لابون قزنی او ولسنگ قزنی اولوب ایله اسما بنو قزنی
 اولان قزنی برطیه و فاطمه بنت محمد اعانام خانو نوز مخضر اولر قزنی صلح مرقوم وظم خانو نوز طرف نوز سوجاتی الیه
 اقران و لیل اولر یعنی هر طرفی اغان بن محمود و ملا علی بن عبد الله شهادت لریله و کالتی ناسته اولان اقره بالیه
 چوقه دار حسن اغان بن محمد نام کهنه مجلس شریعی ستریفلازم الشریفین اشو حاجی السبغی زبور طروب و سبغی
 زوجه سی هایه بنت علی نام خانو نوز طرف نوز مخصوصاتی الذکر ایچونز نقدیه و لیل اولوب بشره و کالتی
 اولان هر طرفی اغان بن محمد نام کهنه مخضر نوز کالت اقرار و قزنی کلام ایر و ب عقداتی تصویر سینه دلین
 موکل ملک اسلاک اصیغین مسلک اعلان عور و نه سن سنز اولوب محله اعی مرتن واقع عزا الیالی و الجیزان
 معلوم الحدود الیالی باب ملک قزنی و بنجه ایله ایلی عین و کربخان و ایلی بنجه هر اولانز نصف حصه
 سایدن کلک التوابع و اللواحق و کافه الحقوق و الاراق طرف نوز ایجاب و قبیح ها و رسمیات قطعی ایلر الی قزنی
 مرقوم ایچونز زوجه سی عیالیه خانو نه و وجه اشراک بیع و بیعتم و تملک ابد و ب انز و قزنی و وجه اشراک و سبغی
 و قیود ایلدیندن کلک غیر اولان بیع مذکور نوز الی قزنی و کل مرقوم خصم کلک ایلر نوز بالتمام و اکمل ایلر و قیود
 ایدم بعد ایدم و کورن و بنجه لرو قزنی ایلر کلک نصف مرقوم مزار و ایلر کلک مور و نه و نصف مرقوم
 مرقوم عیالیه خانو نه ایلر کلک عشر ایلر کینفا و بنجه ایلر مرقوم اولسون و ذکر انصاف و کلمتک درت
 سنه لک نصف ایلر سی و بنجه لک اولر قزنی مسکفه عامه دعا و بدین مرقوم طروب کلک و قزنی ایلر ای عام
 و اسعلا ایدم دیکر غیر نقدیه الشریعیه و وضع بالکلک کتب ایلر حوز م ایدم الشریعیه در
 الحاله نه سنه سن و بنس و مانه و اولر

شاطرا م درونر معده کما قزنی حضا طرا م ایلر عده العصر عینه لیه و سواد عم
 عیالیه

مدینه طبرستان محمد تندر صاحب خواجہ محمد سی کندر نذر خلیفہ بن عبدص نام کمنہ مجلس شریعہ شریف لادم
التشریف ابشوص الکتاب السید منلا محمد بن سید عثمان چینی نام کمنہ محضرہ انوار نام و تقریر کلام ابرو
عقدانی صدورینہ دکن سکے ملک مصحیح منسک اعلیٰ کندن اولوں مدینہ فریبوں ۱۲ باب بازار
مدینہ واقع بر طرف نر او علی الحاج ابراهیم ملکی و بر طرف کل حاج علی ملکی و بر طرف نر قوم السید
منلا محمد کز نیور کل حاج عینک ورثہ سزدا اشتراک الیہ یکی منزلی و طرف رابعی طریق عام الیہ محدود
و محاذ ملک فرود کدر مرصہ خالیہ سید درویش واقع بر یزد علی بجمہ التوایب و اللواحق طرفینہ
ایجاب و قبولی هاوی سید بابت قطعی الیہ مرقوم سید منلا محمد یوز غر و سابع و تقسیم و عینک ابرو
اولد اخن اشتراوتسم و عینک و قبول الیہ یکینہ صکر من اولان یوز غر و سابع مرقوم منلا محمد
سیندر بالتم و الکمان خذ و قبض الیوم بعد الیوم عرصہ محدود و ذکر کرد در متن اولان قیوسہ و تقسیم
و موقوفہ ملکہ مشترک سید کبیر و دینت و مشرف اولو نر اید کر عبد القدر بق الشریعہ واقع
بالطریق کتب اولیہ کتب سیدان الیوم الثانی من جمہ ذرا اولیہ سبوع و سبعم و مال و الف

کر کبیر الیہ ابراهیم حاج رین لی دایم محمد حاج السید حسن افندرا بوز حاجی او غلام طلقیہ
پهلوان او غلام ابراهیم بوز مؤذین عبیر افندرا عطار مطلق ریس و غیرہ

مدونه طره برین حدیث: در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 این حدیث نامشقی است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 و ضمیمه صغیر و کبری امینه سکینه اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 بالا اتصال و صطرح تر بود و امینه طره کلمه ای که در این حدیث آمده است
 ذانتری بعد از تعریف از بی حسی است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 محترم و هر چه از اینها و غیره کلام اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 منتولات فسیله شده است و او کلمه ای که در این حدیث آمده است
 اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 خاص و بر طرف حدیث طرفی عام ایله محدود و ممتاز علمیا و کلمه ای که در این حدیث آمده است
 او طره ای مستعمل خانه هر چه از اینها و غیره کلام اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 کز را و میرزا و بیاتن و بعد از تقطاع الرغبه رسیده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 در زمین و آرزو از اینها و غیره کلام اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 اسمی که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 و کلمه ای که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 ایله بالا اتصال و بالوجه و غیره کلام اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 مرفوعه الفس طبعیه غرضی ایله بهر ما تفکیک مذکور مرفوعه سیما غایبه مرفوعه سیما غایبه مرفوعه سیما غایبه
 و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 میگوید هر چه از اینها و غیره کلام اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است و در این حدیث اولی آنکه کلمه ای که در این حدیث آمده است
 من موالا لکم نسیم و نسیم و مانه و الف

شیخ شایسته فرزند ترا احمد زهی عربی قره ابراهیم حسن بن ابن حافی محمد بن محمد
 صاحبیه محمد بن سید علی صالحی فرزند محمد بن سید علی

مدینه طه برون قتلند در حسن بن محمد سرافق کشته شده است بنام محمد صالح خان خانان طرفه بی بی ای الذی از او و کمالی از او برون
 معرفت شریفه عارفانه اولاد ایجاب بر بعضی اقا و عساکری و سید علی احمد زانی ایجاب بکبر خد زانم کشته او شهادت در شهر و کالی ثابته
 و ثبوت و و کالته حکم تم علی لاض اولاد محمد زانی زانم بکبر خد زانم کشته محمد شریف شریفه لادم التشریف محمد زانی اشهر
 صاحب کتاب عمراغا اقی زقم حسن ناما کفره بابو کالذ افوار ذنوز کلام او و مبعو کلامه مرقوم اسماق فوزه هقد اولاد کینه
 د کین مدک مدک صحیح منکند اسلام کینه اولاد ب محمد زانیون حرم واقع و کبر فوزه کمی زعم زانم احمد اقا و در طرفه بعضی صبی
 اوقه و بعضی هرینه احمد ب معکورو و طرفه بنیاد زانم الید علی علی علی و طرفه راجس طرفه عام مدک و در وقت
 ایک باب فوفانه اولاد مع صنف و تحت ایک باب تصور و فوفانه و فوفانه حاد کشف و بر باب مطبخ و در وقت و بنار نوی
 فوزه و در صوبه قیصر انوز انبار و بر بنر خانه و صول و وجهها و دیوار محو ز ملک متربی بکده النوابع و اللواحق و کالذ الحقوق
 و المواقظ طرفه ایجاب و قبوله حاد و سبب بان قضی ایله سنوز زانم خودته مرقوم عمراغا بیع و نسیم و ملک ادوب
 اولاد فو و در محو و اشتراک نسیم و ملک و قبوله اید بکده ملک فخر اولاد مینع و فوم سنوز زانم غرضی مرقوم عمراغا ایله
 دفعه و نسیم بنده افوز بنده بالتمام و الکل افند و قبض ایدم بعد ایدم حسن لک و دخلو کورجم مشملایم مرقوم عمراغا ایله
 مشر ایدر قیغایان و در مختار منصرف اولوز در ردید کینه عین التصدیق الشرعی حاد و قیصر بالکلیه ایضا فخر حاد
 بی السلام الکسب و رضی القود کینه نسیم و نسیم و خانه و الف

عنه الا انهم بوز الا انهم عبد الرحمن رشید بکراغا زقم سراج و در طلوعی سنه ران اولاد و قلم بازار باقی اولاد
 سنه اعا
 فو قی و فخر مندر لکل الوزاره صلی حاد و صلی لکل الی علم رشید بیعت باع الای یکی سینی ای هم فخر زانم
 حاد و صلی فخر احمد حاد و سنه ران محمد ای حاد کانر علی احمد فصایه زانم حاد و صلی فخر زانم
 عمده الا احمد و الای فخر حاد و نسیم فخر ران مندر کینه (ایده صلی فخر بدو حاد کینه حاد و نسیم
 رسد عیایا

ÖZGEÇMİŞ

Turan AÇIK, 02.11.1981 tarihinde Nevşehir’de doğdu. İlkokulu 20 Temmuz İlkokulu’nda 1993 yılında, ortaokul ve lise tahsilini ise Nevşehir Anadolu Lisesi’nde 1999 yılında tamamladı. Aynı yıl Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünü kazandı. Bu bölümden 2002-2003 Bahar döneminde mezun oldu. 2003-2004 eğitim-öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına girdi. 2005 Ocak ayı itibarı ile de aynı enstitüde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Halen bu görevini sürdürmektedir.

AÇIK, bekâr olup, İngilizce bilmektedir.